

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

BULLETIN D'ETHNOLOGIE

XXXVIII (80)

2021/2

ZALOŽEN 1906

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

Bulletin d'ethnologie

Založen 1906

Ročník XXXVIII (80), 2021, číslo 2

Vydává Česká národopisná společnost, z. s., za grantové podpory
Rady vědeckých společností České republiky
Adresa vydavatele: Národní třída 3, 117 20 Praha 1

Národopisný věstník je recenzovaný vědecký etnologický časopis vycházející dvakrát ročně.

Pravidla pro publikování a veškeré informace pro autory jsou zveřejněny na internetových stránkách České národopisné společnosti: <http://www.narodopisnaspolcnost.cz/index.php/narodopisny-vestnik>

Vedoucí redaktor: doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

Redaktor: Mgr. Aleš Smrčka, Ph.D.

Redakční rada: PhDr. Karel Altman, CSc., PhDr. Helena Beránková, doc. PhDr. Daniel Drápala, Ph.D., dr hab. Anna Droždž (Cieszyn), prof. Gero Fischer (Wien), doc. PhDr. Hana Hlôšková, CSc. (Bratislava), PhDr. Markéta Holubová, Ph.D., Mgr. Marta Kondrová, PhDr. Helena Mevaldová, Małgorzata Michalska, Ph.D., (Wrocław), Mgr. Markéta Palowská, Miloš Rašić, MA (Beograd), Mgr. Aleš Smrčka, Ph.D., Dr. Marketa Spiritova (München), PhDr. Tereza Šlehoferová, Ph.D., doc. PhDr. Irena Štěpánová, CSc., doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D. (předseda redakční rady)

Jazykové korektury: doc. PhDr. Josef, Štěpán, CSc.

Překlad do angličtiny: PhDr. Zdeňka Šafaříková

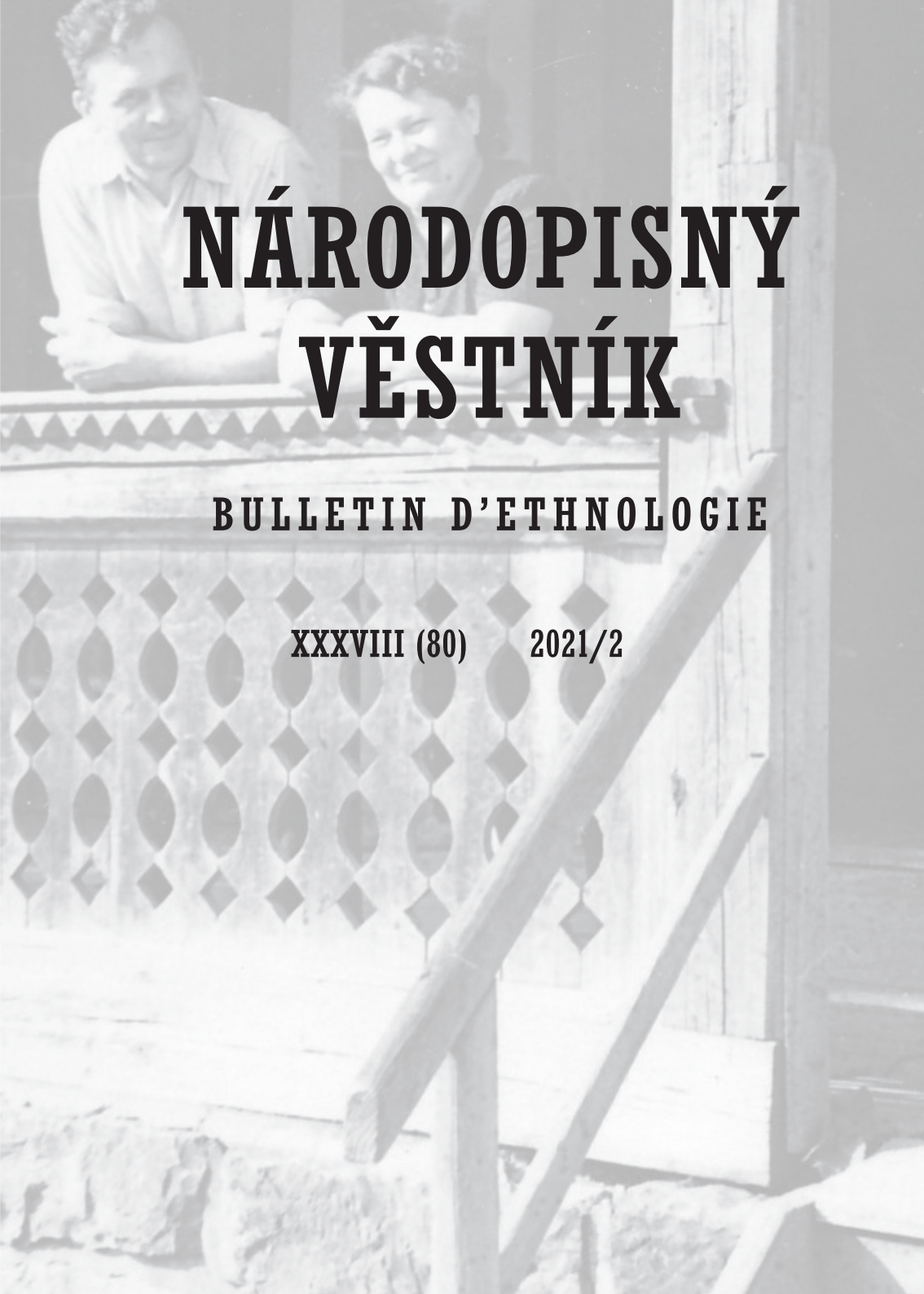
Grafické zpracování, tisk: Metoda spol. s r. o., Brno

Národopisný věstník je zapsán do evidence periodického tisku pod evidenčním číslem: MK ČR E 18932. Časopis je evidován v mezinárodních bibliografických databázích Scopus, EBSCO, ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities), AIO (The Anthropological Index Online of the Royal Anthropological Institute), CEJSH (Central European Journal of Social Sciences and Humanities).

Číslo vychází 15. prosince 2021

ISSN 1211-8117 (Print)

ISSN 2571-0982 (Online)

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

BULLETIN D'ETHNOLOGIE

XXXVIII (80) 2021/2

Obsah

Studie

Daniel Dědovský: <i>Geneze raných etnologických teorií a metod</i>	5
Jiří Zounek – Oto Polouček: <i>Každodenní život venkovských základních škol na jižní Moravě během postsocialistické transformace</i>	31
Silvia Letavajová: <i>Antropológia a politické naratívy vy(zne)užívající tému novodobých migrací</i>	51

Materiály

Jana Krivánková: <i>Zapomenuté cihelny. Z historie výroby a použití cihel v obci Strachotín (okr. Břeclav)</i>	65
Jitka Petřeková: <i>Vliv turismu na život a kulturu obyvatel valašské vesnice Velké Karlovice. Na příkladu penzionu Polanský</i>	88

Personalia

PhDr. Zdena Vachová (22. 6. 1922 – 25. 7. 2021) (<i>Jiřina Veselská</i>)	112
Gratulace Zdeňku Tempírovi (<i>Lucie Kubásková</i>)	113
Miloš Melzer osmdesátníkem (<i>Karel Altman</i>)	116
Zdravice Miloši Lukovičovi, srbskému kolegovi a příteli (<i>Miroslav Válka</i>)	119
Blahopřání Miroslavu Válkovi (<i>Martina Pavlicová</i>)	125

Knihy

Doudlebsko od jara do zimy (<i>Eva Večerková</i>)	127
Lidová architektura v jižních Čechách (<i>Zuzana Čermáková</i>)	128
Muzeum v srdci. Půlstoletí Valašského muzea v přírodě ve vzpomínkách pamětníků (<i>Helena Mevaldová</i>)	131

Výstavy

Nová stálá expozice „Pohledy do minulosti Klobouk“ (<i>Irena Přibyllová</i>)	136
Výstava „Do Brna široká cesta. Kramářské písně se světovou tematikou“ (<i>Vanesa Valovičová</i>)	138
Vltavské vzpomínky i pro budoucnost (<i>Vít Smrčka</i>)	140

Zprávy

Konference „Mezi etnografií, folkloristikou a muzejnictvím“ (<i>Ondřej Machálek</i>)	142
Valné shromáždění Národopisné společnosti Slovenska 2021 (<i>Miroslav Válka</i>)	144

Geneze raných etnologických teorií a metod

PhDr. Daniel Dědovský, Ph.D.

Univerzita Palackého v Olomouci, Křížkovského 514, 779 00 OLOMOUC
Daniel.Dedovsky@seznam.cz

Úvodem

Na rozdíl od oborových linií v ostatních středoevropských zemích zůstávají starší dějiny české etnologie doposud méně diskutované. Postbarokní paradigma předcházející procesu vyčleňování disciplíny z provázaného celku přírodních a humanitních věd v krizi pozdního osvícenství, ale i samotná etapa nástupu prvních teorií bývaly v minulosti často hodnoceny kvalitativně, tedy prizmatem odborné úrovně dobových pramenů a publikací jako metodologicky neukotvené, vyznačující se problematikou informační validitou. Z hlediska dějin etnologie se však jedná o období, které do značné míry určilo charakter a nastavilo směřování oborové tradice. Tento příspěvek si proto klade za cíl přiblížit počátky odborného zájmu o etnologická témata v širším kontextu vývoje vědeckého myšlení na pozadí dobových politických, duchovních, ekonomických i společenských proměn a potřeb při akcentaci styčných bodů, ale i rozdílů v utváření antropologické a etnologické (národopisné) tradice.

I. Apoteóza diverzity: Vyčleňování humanitních disciplín z dialogu barokní a osvětské vědy

Počátky etnologie jako i ostatních moderních humanitních disciplín úzce souvisí s interakcí barokního konceptu pansofie, tedy teologie prostupující všemi vědními obory,¹ s osvětským pojetím vědy, filozofie kultury a politického konceptu společnosti. Zdánlivou neproniknutelnost labyrintu světa, ústící ve skepsi s teologickým řešením, postupně střídá vnímání vědy jako aplikované víry, obsahující potenciál pro rozkrývání a poznávání přírodních zákonů ve snaze o lepší pochopení komplikovaného díla Stvořitele.

Oproti nežádící interpretaci střídání jednotlivých dějinných úseků na základě ostřejšího paradigmatického souboje nestojí osvětské hledání řádu v otevřené kontradikci k barokní mentalitě; jedná se o snahu vyřešit stávající filozoficko-teologické otázky postupným rozšiřováním přírodovědného výzkumu až po antropologickou kategorii. Cílem již není snaha o nápodobu či přiblížení se Boží dokonalosti, ale její rozkrývání,

1 ČERNÝ, Václav: *Až do předsíně nebes. Čtrnáct studií o baroku našem i cizím*. Praha: Mladá fronta, 1996, s. 20.

poznání rozmanitosti jejích projevů a pochopení areálových odlišností světa v biologické a později i kulturní rovině; vyvstává tak potřeba specializace vědních proudů a rozrůznění metod. Komplikovaná barokní konstrukce světa založená na košatých alegoriích, iluzích a jinotajích, poukazujících na zastřenost, klamnost až nedosažitelnost poznání, podněcovala touhu po odkrytí tohoto závoje a porozumění. Systematické studium přírody proto představuje nalézání jednoty a řádu v rozmanitosti forem; racionálně uchopená diverzita přestává nutně symbolizovat chaos a postupně se stává kladnou a preferovanou hodnotou. Skrze filozofii se formují jednotlivé teorie a metody budoucích humanitních disciplín; jejich rozdílné pohledy na totožná témata přitom vycházejí z různých interpretací stejného teologického substrátu.

V oblasti humanitních věd se tento trend projevil primárně v lingvistice a vyústil ve spor o smysl jazyka. Postoj církevních autorit k jazykové diverzitě vycházel z biblického mýtu o babylonském zmatení jakožto formy Božího trestu; pokusy o jeho odčinění, realizovatelné prostřednictvím jazykové unifikace, proto obvykle znamenaly žádoucí proces ve smyslu návratu ke zlatému věku. Právě připuštění možnosti zacyklení procesu lineární descendance od zlatého věku realizací celospolečenské obrody vytvořilo teologicko-filozofický substrát, který ve spojení s intenzivní politikou hospodářského rozvoje determinoval povahu i cíle dobového vědeckého diskursu.

V prvotní fázi se jednalo o obrodu ekonomickou a státoprávní; v prostředí nadnárodních velmocí tak začíná převažovat ekonomický význam jazyka nad funkcí sociálně komunikační.² Ačkoliv filozofie nalézání řádu ve zdánlivém chaosu implikuje i vyzdvižení rozmanitosti jazyků při komparativním rozkrývání jejich syntaktických podobností a shod, výzkum jazykové diverzity zprvu neodporuje unifikačním snahám; cílem je pochopení, nikoliv revitalizace, jejíž kořeny spočívají v hnutí národního romantismu.

Ve středoevropském kulturním prostoru vycházejí starší jazykové obrany z politického pojetí významu jazyka, jehož čistota sloužila jako indikátor mocensko-kulturního postavení státního útvaru na mezinárodní scéně, ale i části v rámci nadnárodního celku; nárůst přejímek a jazykových hybridismů indikoval rostoucí vliv externího, zpravidla konkurenčního mocenského centra na domácí prostředí. Balbinova Obrana ovšem již v duchu obdivu k diverzitě Božího tvoření akcentuje i mimokomunikační, estetickou hodnotu spočívající mimo jiné i v jazykové pestrosti.³ Vzdělaný jezuita tak nepřipouští existenci kvalitativních rozdílů mezi jednotlivými jazyky a přirovnává lexikální bohatost i praktické funkce češtiny nejen k obecně uznávané dokonalosti jazyků klasické antiky, ale i privilegované němčině.

2 HROCH, Miroslav: Několik metodických poznámek k zobecňování etnických a národotvorných procesů. In: Brouček, Stanislav (ed.): *Přípravné materiály k Slovníku etnických procesů* 3. Praha: ÚEF ČSAV, 1989, s. 44.

3 KOUPIL, Ondřej: *Grammatykáři. Gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1553–1672*. Praha: Karolinum, 2015, s. 64.

Představa o jednotě v rozmanitosti se projevila i v religionistických analýzách rozdílných náboženských systémů. Na základě dobově obvyklého srovnávání mimoevropských kultur s biblickými popisy starozákonních kmenů, ale i s výpověďmi antických pramenů o barbarských národech, povyšuje jezuitský misionář Joseph François Lafitau (1681–1746) komparaci na vědeckou metodu, když oproti doposud běžnému příměru srovnává obousměrně řecké a římské náboženské systémy s duchovní kulturou severoamerických Irokézů, a vytváří tak mezi historickými a soudobými pohany kulturní paralelu; v obou světech nalézá mnohé styčné body, které považuje za důkaz o společné genezi všech náboženských systémů od starohebrejského Boha, přičemž prohlašuje indiány za přímé potomky etnik známých antickým autorům jako barbari.⁴ Při odhlédnutí od ideologického pozadí misionářových úvah lze z metodologického hlediska tento přístup označit v rámci dobového stavu poznání za raný evolucionismus, jelikož Lafitau na základě komparace soudobých a starověkých kultur spatřuje ve výzkumu „divošských“ společností potenciál pro výzkum kulturní minulosti lidstva. Komparativní metoda se pak ve spojení s karteziánskou analýzou stává univerzálním vědeckým přístupem nejen na poli humanitních disciplín; ve spojení s terénním sběrem dat pro statistické výzkumy se stává součástí metodologické základny středoevropské státovědy.

II. Podíl kamerálních věd na formování základů antropologického a etnologického výzkumu

Dějiny české etnologie často odvozují počátek oboru z prostředí šlechtických a panovnických zábav, zahrnujících selskou motiviku za účelem vyjádření harmonického vztahu mezi společenskými stavy v rámci ideálního osvícenského státu. Dokumentace těchto událostí, často zmiňovaná v souvislosti s ranými etnografickými zdroji, jistě představuje významný dobový pramen; jedná se však o lidovou kulturu postavenou mimo její přirozené prostředí, jelikož smysl selských svateb a korunovačních průvodů krom politické manifestace spočíval především v estetické rovině divadelních představení.⁵ Vlastenecky akcentovaný estetický rozměr stojí ale též u počátků šlechtických sběratelských zájmů, implikujících zrod moderního muzejnictví, zaměřených nově krom různých kuriozit i na oblast národní historie včetně lidové kultury; k lidové kultuře se však zároveň poutala i dlouhodobá systematická kamerální činnost státního aparátu.⁶

4 AMMON, Laura: *Work Useful to Religion and the Humanities: A History of the Comparative Method in the Study of Religion from Las Casas to Taylor*. Eugene: Pickwick Publications, 2012, s. 57.

5 SOCHOROVÁ, Ludmila: Vesnický život „À la mode“ na divadle roku 1785. K mentálním stereotypům pozdního osvícenství. *Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica I. Studia Ethnographica* VIII, 1995, s. 87.

6 LUDVÍKOVÁ, Miroslava: *Moravské a slezské kroje. Kvaše z roku 1814*. Brno: Moravské zemské muzeum – München: Sudetendeutsches Archiv, 2000, s. 17.

Kameralismus tvořil specifickou variantu merkantilismu v německojazyčném prostředí; spočíval tedy v politice kumulace státního bohatství a posilování státní správy prostřednictvím vědecko-technologického pokroku. Zatímco merkantilismus západoevropského typu primárně vychází z územního rozšiřování státu o koloniální državy a efektivizace jejich exploatace ve prospěch mateřské země, nechvalně spojené s nerespektováním práv a ekonomickým využíváním původního obyvatelstva, jeho středoevropská varianta s nejsilnějšími centry v Rakousku a Prusku se vyznačuje cíleným posilováním moci státu skrze centralizaci státní správy a snahy o autarkii,⁷ tedy hospodářsko-správní izolacionismus při využívání domácích zdrojů včetně podstatné části vlastního obyvatelstva v rámci systému nevolnictví.⁸

Od přelomu 17. a 18. století znatelně narůstá v celoevropském měřítku zájem společenských elit na rozvoji vědních oborů z hlediska jejich využitelnosti pro ekonomický růst a expanzi státu; v průběhu druhé poloviny 18. století pak dochází v německojazyčném kulturním prostoru ke zformování tzv. kamerálních věd jakožto interdisciplinární množiny nauk o státní správě při zvláštní akcentaci národohospodářství. Jejich základem se stává aplikované využívání poznatků přírodovědných vědních oborů s kumulativně narůstajícími humanitními přesahy; stát tak začíná cíleně zkoumat a na základě získaných dat inovativně transformovat dosavadní systém obživy obyvatel. Kamerální vědci pak představují státem organizovanou skupinu odborníků, pověřených výzkumnými úkoly vedoucími k zefektivnění a podpoře hospodářství, státní správy a tím i urychlení společenského pokroku;⁹ k těmto účelům pracují s daty z přírodních i humanitních vědních odvětví a stojí zpravidla ve velmi úzkém vztahu k osvícenskému filozofickému diskursu, který spoluutvářejí, ale i uvádějí do praxe.

Kamerální vědci sledovali primárně realizaci praktických cílů pomocí pragmatických metod; tato skutečnost částečně zakrývá přítomnost teoretického základu spočívajícího v nauce o ekonomické cirkulaci. Představa cirkulace či cykličnosti korespondující s teologickou premisou obnovy světa postupovala dobovou vědou napříč obory. Tvořila zejména základ přírodních věd, z nichž kameralisté nejvíce čerpali; výzkum člověka a jeho kultury stále probíhal v širším kontextu výzkumu stvořené přírody. Paradigmaticky působilo na kamerální vědce zejména dílo botanika Carla von Linné *Oeconomia naturae* (1749), vykládající principy vzájemné závislosti a provázanosti živé i neživé přírody po vzoru cirkulace vody v přírodě při zásadním popření principu izolovanosti; předpokládali proto, že nespočetné množství

7 ACHILLES, Walter: *Landwirtschaft in der Frühen Neuzeit*. München: R. Oldenbourg Verlag, 1991, s. 11.

8 LENDEROVÁ, Milena – JIRÁNEK, Tomáš – MACKOVÁ, Marie: *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009, s. 19–20.

9 WEBER, Friedrich Benedict: *Einleitung in das Studium der Cameralwissenschaften nebst dem Entwurf eines Systems desselben*. Berlin: Duncker und Humboldt, 1819, s. 12–13.

formálních regionálních odlišností z hlediska obsahu a funkcí pojí vnitřní jednota. Kamerální vědci tento princip aplikovali především na jednotlivé kulturně i geograficky diferentní ekonomické systémy;¹⁰ svou odbornou povahou a systematickostí se ale jejich práce výrazně lišila od dosavadních různorodých zpráv a cestovatelských popisů, otevírala témata a přinášela potřebná data badatelům z dalších oborů, zvláště pak preromantickým filozofům, pracujícím s teoriemi společnosti a kultury.

Pakliže si rozdělíme širokou množinu státovědy dle orientace výzkumu, určené převažujícími zájmy jednotlivých států, na starší externí (merkantilistickou) a mladší interní (kamerální) skupinu, značně se od sebe lišící svým charakterem i motivací, staneme u hlavních kořenů vzniku sociokulturní antropologie i (evropské) etnologie.

Pěstování externě orientovaného merkantilismu se stalo příznačným pro koloniální velmoci, aktivně shromažďující vědecké podklady a informace využitelné při osidlování kolonií, budování tamní světské i církevní správy, infrastruktury a efektivizaci hospodářské exploatace koloniálních enkláv; výzkum proto krom přírodovědného pole zahrnoval i ekonomicky motivované poznávání cizích kultur s důrazem na potenciál lidských zdrojů (způsoby lovu kožešinových zvířat, etnomedicína, metody transportu, strategie přežití, možnosti obchodu, ale i pracovní využití indigenních obyvatel s ohledem na jejich fyzicko-antropologický profil). Výzkum nově objevených zdrojů (látek, materiálů, surovin, ale i potravin a léčiv) při zhodnocení jejich využitelnosti ke komerčnímu zpracování probíhal zpravidla formou vědeckých expedic a jeho humanitní složka sestávala z dobové formy „zúčastněného pozorování“¹¹ způsobů života a forem obživy nativních etnik nebo mnohdy již po několik generací usedlých kolonistů. Zjištěné poznatky sloužily v praxi rovněž k efektivní adaptaci nových kolonistů a misionářů na neznámé prostředí.

Interdisciplinární vědecké expedice zajišťovaly kolekci studijního materiálu a relevantních dat pomocí terénního průzkumu i výzkumu; jejich personální složení obvykle komplexně pokrývalo dobové vědní obory. Typickým příkladem je druhá Beringova výprava na Kamčatku a pobřeží západní Aljašky (1733–1743), vedená německými zakladateli čerstvě ustavené petrohradské Akademie nauk a jejich ruskými studenty, v jejímž rámci botanikové Georg Wilhelm Steller a Stepan Petrovič Krašeninnikov provedli historicky první systematický antropologický výzkum zadaný univerzitou. Zejména Steller plně využíval antropologickou metodu terénního výzkumu takřka v její moderní podobě, když přijal životní způsob, oděv, stravu i způsoby dopravy paleosibiřských Itelmenů, jejichž materiální i duchovní kulturu celistvě

10 SANDL, Marcus: Zirkulationsbegriff, kameralwissenschaftliche Wissensordnung und das disziplinengeschichtliche Gedächtnis der ökonomischen Wissenschaften,. In: Sandl, Marcus – Schmidt, Harald: *Gedächtnis und Zirkulation. Der Diskurs des Kreislaufs im 18. und frühen 19. Jahrhundert*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2002, s. 70.

11 BÖDEKER, Hans Erich: Aufklärerische Ethnologische Praxis. Johann Reinhold Forster und Georg Forster. In: Bödeker, Hans Erich – Reill, Peter H. – Schlumbohm, Jürgen (eds.): *Wissenschaft als Kulturelle Praxis, 1750–1900*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1999, s. 230.

popsal a zdokumentoval, přičemž úspěšně vymáhal respektování lidských práv nativních obyvatel na ruské koloniální správě.¹² Podobný charakter vykazovaly Cookovy expedice do Tichomoří a další známé výpravy řazené k počátkům dějin antropologie, která z dobového hlediska představuje jeden ze segmentů přírodních věd.¹³

Politikou kameralistiky s příznačným interním (vnitrostátním) zaměřením sledovala společnost od raného novověku podporu celkového rozvoje vlastního státu se zvláštním důrazem na oblasti ekonomiky a správy. Podobně jako v případě merkantilismu se jedná o jev příznačný pro velmocenské prostředí a nalezneme jej i u koloniálních mocností, kde však nevykrytalizoval do komplexní podoby kameralních věd. Nejranější fázi merkantilismu i kameralismu ostatně představuje práce kartografů, kteří v případě kameralistiky mapují a topograficky zpracovávají doposud marginalizované oblasti uvnitř státního celku; toto období vrcholí sérií reforem systému katastrální evidence. Kameralisté však stále častěji produkují i monografická díla s větší či menší přítomností etnografik; zejména v éře po zrušení nevolnictví v Rakousku a Prusku zaznamenáváme intenzivní příklon ke sběru a studiu dat z prostředí lidové kultury.

V rámci středoevropského prostoru nabývá kameralistika na zvláštním významu právě na území přednapoleonského Pruska a Rakouska, jejichž koloniální politika sestávala jen z marginálních epizod a svůj rozvoj tak financovaly z územní expanze na evropském kontinentě a z interních zdrojů. V rakouském soustátí byl tento trend katalyzován sérií tereziánsko-josefinských reforem, prováděných v duchu osvícenských představ o dosažení ideálního společenského uspořádání, v jejichž důsledku se postupně zvyšuje míra komunikace a interakce napříč společenskými stavy. Doposud značně decentralizovaná rakouská správa slučuje v rámci rozsáhlé reformy roku 1749 Českou dvorskou kancelář s Nejvyšším soudním úřadem a ruší státní místodržitelství v Praze; státní a kameralní záležitosti jsou přeloženy na nově zřízenou vídeňskou instituci *Directorio in publicis & cameralibus*.¹⁴ Roku 1766 se pak kameralistika etabloje na pražské univerzitě s osobou Josefa Ignáce Bučka, žáka jednoho z nejvýznamnějších reformátorů státní správy Josepha von Sonnenfelse (jeho zásluhou bylo např. zreformováno rakouské vězeňství a zrušeno právo útrpné).

S kameralismem vstupuje systematický vědecký výzkum do terénu a do regionů. Na rozdíl od personálně i technicky náročných expedic v režii koloniálních velmocí vysílaly státem pověřené instituce kameralisty na výzkumné cesty spíše individuálně; jednalo se ostatně o výpravy do známého terénu s existující infrastrukturou. Vědečtí pracovníci přitom nezhřídkavě shromažďovali i data z vlastní iniciativy mnohdy nad rámec svého pověření. Takto například z příkazu saské vlády procestoval

12 VERMEULEN, Han F.: *Before Boas. The Genesis of Ethnography and Ethnology in the German Enlightenment*. Lincoln – London: University of Nebraska Press, 2015, s. 152.

13 Ibid., s. 236.

14 BAXA, Bohumil: *Dějiny práva na území Republiky Československé*. Brno: Právník, 1935, s. 253.

kameralista Johann Georg Stahl v letech 1753–1754 pohoří Harz a Šumavu za účelem vyhodnocení tamní hornické a hutnické činnosti. Při této příležitosti prozkoumal i systém těžby a zpracování dřeva a ustanovil lesní hospodářství jako samostatnou nauku závislou na kamerálních vědách; od roku 1781 pak Stahl předemět přednášel na stuttgartské Karlově akademii a v jeho rámci soustavně publikoval.¹⁵

Kamerální vědec Christian Gottfried Friedrich Assmann, afiliovaný k univerzitám v Lipsku a Wittenbergu, vykonal roku 1788 podobně motivovanou cestu do Krkonoš; v publikačním výstupu vydaném o deset let později pak popisuje nejen geologicko-minerální bohatství hor, ale i budní hospodářství a obyvatele vysokohorských usedlostí, jejich slavnostní i pracovní oděv, úpravu hlavy žen a dívek a další etnografické reálie vypořizované přímo v terénu.¹⁶

Další z žáků zmíněného vídeňského kameralisty Sonnenfelse Franz Xaver Moshammer von Mosham již navrhuje realizaci ekonomicko-kamerálních cest se stanoveným výzkumným plánem v rámci povinné praxe studentů kamerálních věd; v ideálním případě doporučuje společný výzkum učitele se zkušenostmi z terénního výzkumu a vybraného studenta.¹⁷

Za účelem komprimace a strukturalizace velkého množství statistických dat opatřených v terénu užívali kamerální vědci zpravidla formuláře a dotazníky, do nichž sebrané údaje zanašeli, a následně je řadili do tabulek podle významu či převáděli do číselné formy.¹⁸ Zohledňovali přitom regionální aspekty, tedy geograficky či správně definované celky, ať již oblasti, okresy, městské části a další s jejich hospodářskými, geografickými a v jisté míře i etnografickými specifiky. Krom přímého ekonomického přínosu státní pokladně se cílem kamerálních zájmů stává i stabilizace a proces kontinuálního zlepšování sociální situace v jednotlivých regionech skrze vědecké poznatky a technologické inovace; státem organizovaný výzkum proto cílí na zdokonalování technologických postupů, hledání nových a zefektivnění stávajících procesů získávání a zužitkování domácích přírodních zdrojů. Prostřednictvím racionalizace lidské práce v oblastech zemědělství, lesnictví, pastevectví, utvářejícího se průmyslu a na ně navázaných profesí a řemesel sledovala státní správa rovněž i pozvednutí úrovně života řadových obyvatel v reformujících se společenských poměrech; nositelé lidové kultury ve své regionální diverzitě se tak poprvé stávají cílem systematického odborného zájmu na světšské úrovni.

15 WEINBERGER, Elisabeth: *Waldnutzung und Waldgewerbe in Altbayern im 18. und beginnenden 19. Jahrhundert*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2001, s. 87.

16 ASSMANN, Christian Gottfried: *Reise im Riesengebirge. Ein geologischer Versuch*. Leipzig: Christian Gottlob Hilscher, 1798, s. 145.

17 MOSHAMMER, Franz Xaver: *Gedanken und Vorschläge über die neuesten Anstalten teutscher Fürsten die Kameralwissenschaften auf hohen Schulen in Flor zu bringen*. Regensburg: Johann Leopold Montag, 1782, s. 85.

18 SEGELKEN, Barbara: *Bilder des Staates. Kammer, Kasten und Tafel als Visualisierungen staatlicher Zusammenhänge*. Berlin: Akademie Verlag, 2010, s. 89–90.

Na základě posudků kameralistů tak probíhaly zásahy státu do sféry produkce a forem obživy; výzkum se přitom začal dotýkat i témat, která byla doposud považována za společensky nepřijatelná či přinejmenším obskurní. Kamerální vědci, kteří se věnovali kritickému výzkumu problematiky dobových výrobních procesů, odborným zrakem pohlédli na vybrané struktury lidové kultury; stalo se tak zejména skrze výzkum ekonomického potenciálu městských i venkovských lidových vrstev. Vědci hledali řešení doposud marginalizovaných problémů napříč společenským spektrem; řešili otázky hygieny, žebroty, zkoumali nejen škodlivost, ale již i ekonomický význam podomních prodejců a kramářů, poukazovali na částečnou antikvovanost cechovního uspořádání řemeslné výroby. Předmětem vyhodnocování kladů a záporů cechovního systému se stávají zejména regulace bránící rozvoji a pokroku; jednalo se o otázky uzavřenosti cechovních společenství, omezeného počtu učedníků na jednoho mistra, nechuti k zaměstnávání ženatých tovaryšů, zhotovování zbytečně nákladných mistrovských kusů, nadměrně dlouhého učňovského a vandrovního období při edukaci tovaryšů, ale i nepřijímání dětí sociálně vyloučených jedinců (prostitutek, ovčáků, drábů) za tovaryše.¹⁹ V rámci efektivizace výroby neváhali kameralisté přikračovat k radikálním řešením, která ve svých důsledcích hospodářské vztahy komplikovala či přímo poškozovala, protože bylo nutné je ignorovat či obcházet; doporučovali například uhlířům, výrobcům potaše či sklářům preferenci především odpadního, jinými řemesly nevyužitelného materiálu (větví nebo dřeva nemocných či padlých stromů)²⁰ při apelu na dodržování protipožárních předpisů, 23. července 1783 pak vychází i nechvalně známý dvorní dekret o zákazu pochovávaní zemřelých v rakvích z důvodu úspory truhlářského dřeva.

Významným způsobem se kameralisté podíleli na zefektivnění práce venkovského lidu v oblasti zemědělství a pastevectví; přímo v terénu probíhaly výzkumy pasení dobytka se zaměřením na vliv skladby píce na kvalitu mléka, ale i zdraví hospodářských zvířat. Mnohé problémy se ukázaly být způsobené dobově hojně rozšířenou pastvou dobytka v lesích. Jako indikátor problému často posloužily různé pověrečné představy; kameralisté reflektovali poznatky přírodovědců, například již zmíněného švédského botanika Carla von Linné, který zkoumal dle hospodářů očarované krávy, dávající nedobré, modře zabarvené mléko, a zjistil, že jde o důsledky požití klouzka kravského; intenzivní vypásání přesličky zase působilo na dobytek jako abortivum.²¹

Orientace kamerálních věd implikovala výzkum ekonomických, ale i na ně navázaných společenských vztahů, hodnotových systémů až po kolektivní estetické preference. Jak podotýká rektor univerzity v Tübingenu Friedrich Karl von Fulda,

19 BÖRNER, Immanuel Karl Heinrich: *Imm. Karl Heinr. Börners Sämtliche Kameral-Wissenschaften nach ihren ersten Grundsätzen*. Halle: J. J. Gebauers Witwe und Joh. Jac. Gebauer, 1773, s. 158–159.

20 *Ibid.*, s. 149.

21 *Ibid.*, s. 141.

kamerální vědy se zabývají ekonomikou na státní, národní i privátní úrovni²² a člověk je zkoumán jakožto svobodná, morálně přemýšlející bytost ve vztahu ke svým bližním a v hodnotově podmíněném vztahu k věcem, které jej obklopují.²³ Výzkum pak zahrnuje i sledování vlivu jednotlivých způsobů obživy na vztah člověka k práci (k materiálním darům přírody a umělým produktům vzniklým jejich zpracováním);²⁴ v případě utváření zárodků etnologie sehrává významnou roli rovněž intenzivní orientace státní správy na odborné studium, inovaci a rozvoj způsobů obživy,²⁵ mezi nimiž zvláště zemědělství, pastevectví, lesnictví a řemesla tvoří integrální součást lidové kultury. Kamerální vědy ovšem zahrnují i ekonomicky orientovaný výzkum umění a uměleckého řemesla. Doktor Johann Heinrich Jung-Stilling z Vysoké školy kamerální v Lautern (Porýní-Falc), pocházející z venkovského prostředí, bezděky formuluje ekonomickou teorii vzniku lidového výtvarného projevu při pokusu o definici řemesla, uměleckého řemesla a umění. Za umění prohlašuje i takové řemeslo, které zahrnuje použití náročných a speciálních („tajných“) znalostí a postupů; k uměleckému projevu pak pobízí řemeslníky konkurence, snaha vyniknout nad ostatní a zaujmout tak zákazníka svou zručností, trvanlivostí, účelností, ale i maximální krásou výrobků.²⁶

Jung pomocí série názorných příkladů poukazuje na společný historický původ všech tří zmíněných kategorií v lidské potřebě obživy.²⁷ V jejím rámci se jednotlivé kulturní kategorie vyvíjely od jednoduchých vynálezů a postupů ke složitějším kulturním vzorcům; od pozorování plovoucího kusu dřeva k vynálezu člunu, od sledování techniky plavání vodních ptáků k vynálezu vesel až k podobě moderních lodí, vzniklé kontinuálním vylepšováním a specializacemi.

III. Romantické kořeny etnologické metody

Na základě přibývání dat a tematické specializace různých odvětví státovědy dochází k jejímu postupnému rozvolňování do podoby pomocných věd, které se stávají základem budoucích samostatných vědních oborů. Roku 1807 shrnuje německý kameralista August Christian Heinrich Niemann dosavadní dějiny kamerální vědy a stanovuje výzkumný plán, jehož středobod tvoří statistické sběry dat. V rámci

22 FULDA, Carl Friedrich: *Grundsätze der ökonomisch-politischen oder Kameralwissenschaften*. Tübingen: C. F. Osiander, 1820, s. 6.

23 Ibid., s. 1–2.

24 Ibid., s. 58.

25 SIEVERS, Kai Detlev: Historische Volkskunde und Sozialgeschichte. Versuch einer vergleichenden Standortbestimmung. In: Gerndt, Helge – Schroubek, Georg R. (eds.): *Dona Ethnologica. Beiträge zur vergleichenden Volkskunde*. München: R. Oldenbourg Verlag, 1973, s. 81–82.

26 JUNG, Johann Heinrich: *Versuch einer Grundlehre sämtlicher Kameralwissenschaften zum Gebrauche der Vorlesungen auf der Kurpfälzischen Kameral Hochschule zu Lautern*. Lautern: Kurfürstliche physikalisch-ökonomische Gesellschaft, 1779, s. 121–122.

27 Ibid., s. 93.

kompaktní množiny společenskovědních disciplín zaujímají v jeho koncepci významnou roli již i etnologické aspekty výzkumu. Niemann, působící při univerzitě v severoněmeckém Kielu, stanovuje jedním z hlavních segmentů kamerálního výzkumu *Nationalskunde* neboli *Kulturkunde*, obor, zabývající se povahou obchodu, bohatství, zvyků a kultury národa v rámci konkrétního státu. V terminologickém posunu od lidu k národu a od státu k vlasti se jistě projevuje reflexe myšlenek Adama Smitha, ale i hodnotová proměna pod vlivem nastupujícího romantického vnímání sociokulturních kategorií. Státověda prodělává významný posun do pozice vlastivědy (*Vaterlandskunde*) vyhovující zemské struktuře německojazyčného území; sám Niemann vydává vlastivědu šlesvicko-holštýnského vévodství, kde krom ústředního hospodářského profilu popisuje například i dobovou podobu města Altona, statisticky zaměřený rozbor farnosti Wevelsfleth²⁸ (dnes Wewelsfleth) nebo činnost charitativních organizací, kterou ostatně sám dlouhodobě podporoval.

Niemannova *Nationalkunde* jakožto věda o společnosti pokrývá sociální vztahy, životní úroveň a podmínky, způsoby hospodářství, živnosti, ale i chování, systém a úroveň vzdělání i vědy, charakter řemesel, zvyků lidu, jeho morálních a religiozních hodnot,²⁹ zkoumá různé okolnosti, které ulehčují či naopak komplikují budování státu jako i instituce podporující tento proces, a hodnotí jejich úspěšnost.³⁰

Obsáhlý obor *Nationalkunde* sestává ze dvou pomocných věd, nauky o hospodářství a nauky o zvycích a vzdělání lidu (*Volkssittenkunde*), v níž lze spatřovat první zárodky vědecké etnologie. Předmět zkoumání *Volkssittenkunde* totiž tvoří poměrně komplexní soubor kategorií lidové materiální i duchovní kultury. Jedná se o způsob života a zvyky lidu, dle Niemannovy definice pracující většiny, kmenu a masy národa; pojmy kmen a masa zde již implikují zohlednění vertikální (etnohistorické) a horizontální (recentní, sociologické) roviny nauky o národu, národopisu.

Výčet témat výzkumu doprovází příznačný kvalitativně hodnotící přístup kamerální vědy. Patří sem lidový kroj při zhodnocení jeho předností, pohodlnosti, osobitosti, jednoduchosti nebo překombinovanosti, slušivosti či nevkusy. Dále pak obydlí se zaměřením na jeho pohodlnost, hygienické podmínky, bytelnost a trvanlivost, praktičnost a účelnost, popis přizpůsobení stavby způsobu obživy majitele, ale i lokálním klimatickým podmínkám. Výzkum práce zahrnuje pro sledovanou oblast typická řemesla a manufaktury, hlavní a vedlejší zdroje obživy dle pohlaví i věkových skupin obyvatel, místo výkonu práce (doma, na zahradě, na poli, na zemské silnici), sledována je rovněž úroveň pracovitosti, píle a zručnosti. Nechybí ani estetické

28 NIEMANN, August (ed.): *Schleswig-Holsteinische Vaterlandskunde. Verhandlungen, Bemerkungen, Nachrichten zu nähern Kenntnis der Herzogthümer Schleswig und Holstein und zum gemeinen Nutzen ihrer Bewohner*. Erstes Stück. Hamburg: Friedrich Perthes, 1802, s. 71–97.

29 NIEMANN, August: *Abriss der Statistik und der Staatenkunde nebst Fragmenten zur Geschichte derselben*. Altona: Johann Friedrich Hammerich, 1807, s. 78–79.

30 Ibid., s. 144.

a psychologické kategorie, jako míra smyslu pro krásu, ale i indolence a hlouposti nebo úroveň a povaha citového založení, oduševnělosti a způsobu myšlení, přirozená míra vnímavosti, učenlivosti, pověřivosti, vliv duchovních i světských učitelů na náboženskou snášenlivost a lásku k bližním, zvyková specifika, selský rozum, věrnost a společenskost, vše za účelem nalezení nejvhodnější cesty k reformě a pokroku; nechybí však ani položky s politickou hodnotou, a to stopy lásky k vlasti a vztah obyvatel k vlastnímu státu.

Vedle *Volkssittenkunde* hovoří Niemann též o *Physische Volkskunde*, kterou řadí mezi přírodovědní kamerální disciplíny. Jedná se o antropogeografický výzkum vzájemného působení člověka a prostředí, v němž žije; sledovány jsou regionálně diferentní vlivy povahy krajiny, klimatu a skladby stravy na fyzické ustrojení obyvatel, na systém hospodářství, obvyklé nemoci ve vztahu k lokálním podmínkám, ale i estetická hodnota krajiny a přírodní památky, odraz stop rozdílného původu obyvatel v jejich fyzickém vzhledu a vlastnostech, délka života, případy dlouhověkosti, různé „kmeny“ žijící na území jednoho státu a jejich etnicky determinované fyzické odlišnosti.³¹

Výzkum kategorií spadajících do sféry sociokulturní antropologie zaujímá u státovědně orientovaného kameralisty spíše marginální roli. Přesto v jeho díle nalezneme mnoho přímých odkazů na Rousseauovy myšlenky, když definuje *Völkerkunde* jako disciplínu zabývající se způsobem života a zvyky přírodních národů. Indiáni, Laponci a Kalmykové, lovci a pastevci spadají dle Niemannova do sféry zájmu *Völkerkunde*,³² zkoumající člověka jako dítě přírody, zabývající se osobitými vlastnostmi a zvyky bezstátních společností, případně společností s odhlédnutím od jejich vztahů ke státu.

Niemann vytyčuje pro potřeby kamerálního výzkumu analytickou (statistickou) a popisnou metodu; první stanovuje pravidla pro karteziánský důsledný shromažďování dat, jejich následnou kvalitativní selekci a vyhodnocování. Jedná se o zpracovávání a třídění poznatků z oblasti národohospodářství, policie a justice, zemědělství, manufakturní a řemeslné výroby, ale i literatury, zvykosloví a kultury z hlediska jejich validity pro porozumění a další zužitkování získaných informací. Popisná metoda pak spočívá v organizaci dat do uspořádaného přehledu při užití srovnávacího nebo etnografického postupu. Zatímco srovnávací postup představuje kvalitativní vyhodnocování dat na základě komparace, etnografický postup spočívá v řazení a popisu dat podle míry jejich abnormality; Niemann jej proto včleňuje do sféry speciální nebo i individuální statistiky, zabývající se odchylkami a zvláštnostmi.

V dobovém kontextu spočívá kameralistické zpracovávání etnografických dat na výrazně sociologickém konceptu provázaném se statistickými a demografickými výzkumy; množina vědních oborů podrobených kamerálním zájmům ostatně

31 Ibid., s. 195–196.

32 Ibid., s. 40.

cílí na současné společenské problémy, hledá a nabízí jejich řešení. Přesto nejen v Niemannově díle již nalézáme ozvěny nacionálního romantismu, zvláště přítomné ve vnímání lidu jako nejen sociální, ale i etnohistorické kategorie.

Období pozdní kameralistiky se ostatně časově překrývá s počátky českého národního obrození i německého romantického nacionalismu, kteréžto procesy nastolují historickým vědám nové závažné otázky. Rakouský kamerální vědec Joseph Rohrer, z jehož práce Niemannova koncepce *Nationalkunde* vychází, tak v úvodu ke své komparativně pojaté dvojdielné monografii o slovanském obyvatelstvu rakouské monarchie cituje výrok hannoverského dvorního rady Christiana Patje, podle nějž je láska k vlasti podmíněná jejím poznáním;³³ v duchu Herderových myšlenek vystupuje proti přezírávému přístupu ke slovanské populaci ze strany německojazyčných obyvatel mocnářství a tezí o společném původu všech slovanských etnik podněcuje ideu panslavismu. Obsah zmíněné monografie vykazuje výrazně národopisný charakter (překlad vybraných pasáží publikoval Richard Jeřábek ve své antologii *Počátky národopisu na Moravě*³⁴); krom geografického rozšíření a výtčtu jednotlivých slovanských etnik i etnografických skupin (zvláště zajímavé je vymezení Valachů a Kopaničářů jako horských či moravských Slováků³⁵) se Rohrer snaží o etymologický výklad některých etnonym i toponym. Objevují se zde názvy a vymezení několika budoucích klasických etnografických oblastí, ale i historické a antropogeografické přesahy, předznamenávající teorie kmenů. Rohrer působil na univerzitách v Olomouci a ve Lvově, a oplývá tak hlubokými znalostmi z Haliče a Moravy, odkud přináší velmi cenná etnografická data, zatímco v informacích z ostatních slovanských oblastí je obvykle daleko střidmější. Tělesné ustrojení obyvatel jednotlivých regionů klade do souvislosti se způsobem obživy a skladbou stravy (menší Hanáci v nejúrodnější části Moravy, velcí a silní Valaši živící se převážně dřevorubectvím, hubení a vysocí Kopaničáři atd.); ozvuky těchto konceptů nalezneme ještě v díle Františka Bartoše. Zásadní jsou Rohrerovy podrobné informace z oblasti lidové stravy v době před rozšířením brambor, jako i popisy hanáckého, valašského a kopaničářského kroje, způsobů obživy, řemesel, zemědělství, zboží a obchodu, vybavení obydlí, ale i z mnoha segmentů lidové duchovní kultury.

Představa unilineární kulturní evoluce silně ovlivnila zejména antropologii, která se v období svého vzniku soustředí na hledání původu lidské civilizace a kultury v soudobém prostředí převážně mimoevropských etnik, považovaných dobovou optikou za primitivní, tedy stojící blíže počátkům lidstva. Rané etnologické teorie ovšem představu evoluční lineárnosti lidské kultury narušují, jelikož v lidové kultuře vlastního etnika spatřují ozvěny a relikty zlatého věku, vlastní dávné kulturní

33 ROHRER, Joseph: *Versuch über die slawischen Bewohner der österreichischen Monarchie*. Erster Theil. Wien: Im Verlage des Kunst und Industrie Comptoirs, 1804, s. 2.

34 JEŘÁBEK, Richard: *Počátky národopisu na Moravě*, c. d., s. 34–45.

35 Ibid., s. 69.

vyspělosti a obracejí svou pozornost k povaze dějinného procesu, která se při cyklickém střídání období sociokulturního růstu a úpadku evolučními vzorci neřídí. Zatímco historikové v minulosti pracovali s folklorními zdroji jako s pramenem pouze v případech, kdy se jim nedostávalo věrohodnějších údajů než bájevího vyprávění starců, nabývá nově lidové podání na relevanci spojením prvků kameralistiky s prizmatem romantické historické vědy a filozofie katalyzovaných soudobými politickými událostmi a potřebami.

Již ustavení nejstarší z evropských vědeckých organizací, londýnské Royal Society, bylo silně motivováno rozvojovou orientací státu; z jejího popudu pak vzniká roku 1698 zásadní práce skotského humanitního vzdělance Martina Martina *A Description of the Western Islands of Scotland*. Rodilý mluvčí skotské gaelštiny Martin v posledním desetiletí 17. století pořizuje podrobné mapy ostrovů, přičemž detailně popisuje ráz krajiny a složení půdy. Zároveň však provádí rozhovory s často ještě monolingvními obyvateli v jejich nativním jazyce a shromažďuje bohatá etnografická data o systému obživy, duchovní i materiální kultuře gaelské populace Vnějších Hebrid včetně reliktní starokeľtského šamanismu v mentalitě obyvatel. Uplatňuje přitom historický přístup, když krom živých tradic, obyčejů a zvyklostí podchycuje i ty mizející či zaniklé, uchované v živé paměti pouze u nejstarší generace; neváhá komparovat podchycená data s informacemi z antických pramenů a nalézá mnohé shody s recentním folklorním substrátem.³⁶ Díky čtivému líčení způsobů předvídání budoucnosti, interpretaci megalitických staveb jako chrámů starých druidů,³⁷ popisům změn v odívání ostrovanů i výctu místních pověstí (zejména spojených s přírodními útvary, které topograficky zpracovával) odrážejících často i mytologická témata včetně příběhů o Finn MacCoolovi,³⁸ legendárním otci Macphersonova Ossiana,³⁹ se během první poloviny 18. století opakovaně vydávané Martinovo dílo stává nejen zdrojem vědeckého poznání, ale i populární četbou inspirující a podněcující další generace odborné, laické i umělecké veřejnosti k zájmu o slavnou minulost nejen gaelské, ale i své vlastní kultury. James Macpherson ostatně při psaní svého „fakeloru“ dle údajných starých rukopisů přímo vycházel z Martinových sběrů (Martin například zmiňuje přítomnost jakýchsi starých irských manuskriptů na ostrově Benbecula, po nichž později Macpherson pátral⁴⁰). Kultovní Ossian, obecně považovaný za jednu z nejvýznamnějších inspirací literatury romantismu, přímo souvisí s masovou celoevropskou vlnou zájmu o národní

36 MARTIN, Martin: *A Description of the Western Islands of Scotland*. London: Andrew Bell, 1703, s. 104.

37 BINGHAM, Caroline: *Beyond the Highland Line: Highland History and Culture*. London: Constable, 1991, s. 176.

38 MARTIN, Martin: *A Description of the Western Islands of Scotland*, c. d., s. 152–153, 217–220.

39 SIMPSON, William Douglas: *Portrait of Skye and the Outer Hebrides*. London: Hale, 1967, s. 52.

40 McAULAY, Karen: *Our Ancient National Airs: Scottish Song Collecting from the Enlightenment to the Romantic Era*. London – New York: Routledge, 2016, s. 12.

folklor (v Čelakovského překladu rezonoval i v českém obrozeneckém prostředí⁴¹). Představuje raný příklad směru, nazývaného v českém prostředí dle názvů Čelakovského sbírek ohlasová metoda, kdy se autor pomocí studia a generalizace folklorního bohatství snaží identifikovat a po nezbytné literární úpravě vyjádřit etnokulturní specifika, zejména pak mentalitu národa; u pozdějších autorů se obvykle již jedná o přiznané adaptace folklorních děl, podchycených v soudobém terénu. Přístup na pomezí vědecké metody a filozoficky podmíněného literárního žánru sledoval oživení předpokládané dřívější umělecké úrovně písně, pohádky či pověsti jakožto reliktu zašlých, kulturně vyspělejších dob, na němž se staleté ústní předávání podepsalo spíše degenerativním způsobem; zároveň ale nalézá i rozdíly v mentalitě a folklorním projevu jazykově příbuzných národů a po Herderově vzoru je vysvětluje antropogeografickými faktory.⁴²

Romantický etnologický přístup, v první polovině 19. století obohacený o teorie mytologické školy, tak sleduje v oblasti folkloru, ale i materiální kultury rozkrývání historických vrstev odstraněním pozdějších nánosů, jimž nepřikládá hodnotovou relevanci a nastoluje tím otázku původu, ale i geneze jednotlivých kategorií lidové kultury.

Folkloristicky orientovaní literáti, historikové a jazykovědci první poloviny 19. století ovšem intenzivně komunikují i s přísně racionálním prostředím pozdní kameralistiky, soustředící se na aktuálně málo využívané, ekonomicky zaostalé, chudé či úpadkem stávajícího způsobu obživy postižené vnitrostátní regiony, zejména horská pásma a oblasti s neúrodnou půdou. V takových místech sledují vědci možnosti posílení hospodářského rozvoje prostřednictvím revitalizace dosavadních a nalezení potencionálních nových způsobů a zdrojů obživy, přičemž stále častěji popisují i kulturní specifika a charakter života vzhledem k lokálním podmínkám (transportní pomůcky, speciální typy oděvu a obuvi, lokální formy zemědělství, skladba pěstovaných plodin, způsob pastvy, povaha místních obchodních center a další aspekty regionální ekonomiky využitelné pro rozvoj). Takto vznikají první vlastivědné, národopisně akcentované monografie, popisující zpravidla horská území. Přístupem k etnografickým datům a jejich uchopením se jednotlivé práce liší dle osobního zaměření a preferencí autora; etnologie jako věda totiž ještě není plně ustavena⁴³. Zatímco Josef Heřman Agapit Gallaš vkládá do interpretace valašského kulturního izolátu romantickou představu o rumunské kolonizaci, odkazující skrze románské prostředí na dávný antický (arkadický) kulturní původ zdejších pastevců, Josef Karl Eduard Hoser ve svých dvou monografiích věnovaných Krkonošim

41 BAČKOVSKÝ, František: *Zevrubné dějiny českého písemnictví doby nové I. Období předbřeznové*. Praha: František Borový, 1886, s. 671.

42 LANGER, Gudrun: „Largus, amans, hilaris...“ Zur sanguinischen Prägung des tschechischen Auto-stereotyps im 19. Jahrhundert. In: Hohmeyer, Andrea – Rühl, Jasmin S. – Wintermeyer, Ingo (eds.): *Spurensuche in Sprach- und Geschichtslandschaften. Festschrift für Ernst Erich Metzner*. Münster – Hamburg – London: Lit Verlag, 2003, s. 367.

43 JEŘÁBEK, Richard: *Počátky národopisu na Moravě*, c. d., s. 9.

(1802 a 1841) sleduje praktické topograficko-kamerální zájmy. Deskripce přírodních i etnografických „pitoreskností“ regionu vytváří odborného průvodce s informacemi a popisy přístupu k výletním cílům, věnuje se ale i specifickým způsobům krkonošského transportu, prostředkům lidové medicíny nebo výbavě užívané místními obyvateli pro pohyb v horském terénu.⁴⁴

Pozdní kameralismus se obrací k ekonomickým přínosům rozvoje turistiky se zvláštním ohledem na podporu infrastruktury a lázeňských center; v tomto duchu povstává řada topografických publikací s cestopisným charakterem, v nichž autoři prezentují osobní zkušenosti přímo z terénu. Vedle ryze odborných topograficko-statistických prací, jakými je například klasické dílo Schallerovo či mladší Sommerovo, tak vznikají publikace s romanticky akcentovaným obsahem atraktivním i pro širší veřejnost. Sám Hoser se postupně odklání od své původní geologicko-mineralogické specializace a stává se autorem spisku o letních výletech parníkem z Obřívství do Míšně s popisem malebného charakteru labských břehů, podobně i bratislavský rodák specializovaný původně na statistiku, Johann Andreas Demian, píše příručku pro cestovatele Porýním, Alois Medňanský vydává svou známou Malebnou cestu dolu Váhom a podobně jako v Čechách F. A. Heber sbírá pověsti slovenských hradů.

Rozvoj vlastivědy a topografického žánru brzy nalézá odezvu ze strany umělecké, literární, ale i laické veřejnosti. Roku 1805 vydává pražský amatérský historik a spisovatel historických románů Joseph Schiffner vlastivědnou monografii věnovanou Krkonošům a Krakonošovi, v níž se krom popisů krajiny a výletních cílů soustředí na hlubší rozbor etnografických jevů. Schiffner přináší pozoruhodnou ranou teorii etnografického regionu, když prohlašuje německojazyčnou populaci hor za původní potomky staroněmeckých Hermundurů, kteří si díky své izolovanosti v drsném podnebí Krkonoš zachovali diametrálně odlišný charakter od obyvatel okolních komercí zasažených oblastí, uvyklých na pohodlnost života v rovinách. Zjištěný sociální rozdíl pak považuje za důvod, proč lidé z kraje neměli chuť pěstovat vztahy s chudými obyvateli hor, kteří na druhé straně odmítali opouštět neúrodnou, avšak otcovskou půdu a pro svou markantní odlišnost se rovněž vyhýbali kontaktům s okolní společností. Dle Schiffnera tyto horalé hovoří původním dialektem svých předků, jejichž zvyky důsledně dodržují a milují své hory, v nichž dokázali nalézt skrovný, leč funkční způsob obživy. Popsaný stav, trvající po staletí, pak vytváří jednotu životního stylu, obyčejů, zvyků a povahy životního prostředí,⁴⁵ tedy celkovou svébytnost etnografického areálu.

44 HOSER, Joseph K. E.: *Das Riesengebirge in einer statistisch-topographischen und pittoresken Übersicht mit erläuternden Anmerkungen und einer Anleitung dieses Gebirge auf die zweckmässigste Art zu bereisen*. Wien–Triest: Joseph Geistinger, 1802, s. 143.

45 SCHIFFNER, Joseph: *Das Riesengebirg und sein vorgeblicher Bewohner Riebenzahl. Nebst Beschreibung des Zustandes der Bewohner des Innern im Riesengebirge. Aus den Nachrichten, und nach der Denkungsart der Vorzeit, Meinungen und dem Urtheile unsers Jahrhunderts verglichen*. Prag: Johann Buchler, 1805, s. 11–13.

Schiffnerova monografie představuje významný pramen co do metodologického a ideologického posunu; někdejší příklady k antickému ideálu překrývá akcent na etnické společenství a jeho pevné propojení s rodnou půdou. Objevuje se zde rovněž kritický přístup ke zdrojům; s informacemi totiž autor namísto pouhého kompilačního řazení dále pracuje. Zejména cenné jsou pokusy o komparativní analýzu, historickou genezi a sledování způsobu šíření krakonošovských pověstí. Zmíněná Schiffnerova úvodní úvaha, která bez ohledu na míru obsahové pravdivosti, odpovídající dobovému stavu poznání, náleží k raným etnologickým teoriím kmenů, již také pracuje s teorií kulturních izolátů; silně se v ní ale odráží i antropogeografické představy o vztahu člověka a krajiny, vycházející z Herderovy filozofie.

IV. Herderova antropogeografie a koncepce národa

Zatímco antropologické teorie kultury i díky propojení oboru s koloniální politikou vycházejí i nadále převážně z premis biologických disciplín, etnologická metoda se v evropském i mimoevropském terénu v období svého formování postupně odklání od ekonomiky směrem ke skupině sociálních a historických věd. Lidské dějiny představovaly v očích historiků cyklický descendenční proces od pomyslného zlatého věku ke věku železnému, ba i hliněnému, jak obratně podtrhl jezuitský historik František de Paula Švenda svůj názor o stavu české společnosti v patnáctisvazkovém díle *Obraz města Králové Hradce nad Labem* (1799–1818), připsaném *laskavým vlastencům*. V obracení se k minulosti jakožto době dokonalejší při očekávání obrody volně koresponduje antický model s biblickým výkladem dějin; tváří i tvář vědecko-technologickému i sociálnímu pokroku však již teorie úpadku nepředstavuje barokně fatalistický, neovlivnitelný proces, v němž historikové tápají v blátě za pluhem zkaženého věku,⁴⁶ jehož náprava nepříjde z tohoto světa. Dosažitelnost kulturní a společenské revitalizace vnímají jako uskutečnitelnou skrze studium a poučení se ze *slavných a trpytících se počátků svých předků, když ne ve slávě a bohatství, alespoň v horlivosti, staré české upřímnosti a mravopoctnosti*.⁴⁷

Myšlenka možného obrození dějinného cyklu se protнула s antropogeografickou teorií jednoho z nejvlivnějších vzdělanců a filozofů romantismu, Johanna Gottfrieda von Herdera, který dodává dosavadnímu akademickému diskursu silný nacionální náboj skrze zdůvodnění kulturních odlišností lidských společností při navození pocitu neopakovatelné jedinečnosti každé z nich.

Herder jako ostatně všichni předdarwinovští evolucionisté vychází z premisy jediného lidského pokolení, odvozené z biblických textů; při popisech rozmanitosti jednotlivých kultur proto hovoří o rozdílech v organizaci lidské společnosti.

46 ŠVENDA, František de Paula: *První zlatý a stříbrný obraz města Králové Hradce nad Labem*. Hradec Králové: Alžběta Tybely, 1799, s. [7].

47 Ibid., s. [8].

Osvícenská přírodovědní orientace zaujímá evoluční postoj i ke společenskovědní problematice; Herder ve své úvaze z roku 1769 *Abhandlung über den Ursprung der Sprache* (Pojednání o původu řeči) aplikuje raně kognitivistický přístup, když prosazuje totožnost myšlenky a řeči; člověk pomocí jazyka přemýšlí o světě a utváří si o něm své představy. Jazyk se přitom nestejnomořně vyvíjí dle evoluční úrovně společnosti; v řeči lidí na nižším stupni kulturního vývoje lze dle Herdera rozpoznat více zvuků podobných zvířecím. Fyzické i kulturní difference mezi jednotlivými etniky a národy pak připisuje adaptaci člověka na klimatické a přírodní podmínky, jejichž působnost je patrná již od regionální úrovně; i geograficky blízké oblasti totiž mohou mít naprosto odlišný klimatický charakter.⁴⁸

Herder rovněž hodnotí vzájemné působení vědy a státu (vlády) jako reciproční a konstatuje, že kromě státem organizované vědy lze za specifickou formu vědeckého poznání považovat lidovou moudrost, udržovanou a předávanou orální tradicí v rámci kmenů a pokolení, tedy v historickém i etnosociálním prostředí. Skrze příklady z germánského, gaelského i starořeckého světa pak formuluje koncept národní vědy, ovlivňované místními reáliemi, historickými i geografickými⁴⁹ a prosazuje podporu a přirozený růst svobodného vědeckého rozvoje; v opačném případě varuje před deformací poznání.

Herder v návaznosti na dobový odborný diskurs rozvíjí antropogeografické úvahy do podoby komplexní teorie, jejíž aplikace na evropský terén přináší nové výklady rozdílů mezi národy, ale i koncept etnografických regionů v rámci jednoho etnogeografického celku. Dle jeho teorie životní prostředí determinuje kolektivní fyzický i psychologický profil obyvatel; krom teplotních rozdílů totiž filozof považuje za faktory utvářející tělesné i duševní ustrojení populace také složení vzduchu, stravy a vody, charakter převládajícího typu větru a nadmořskou výšku. Herder předpokládá, že klimatický a geografický profil krajiny přímo ovlivňuje skladbu stravy, způsob práce, obživy, odívání i povahu umění, tedy celkové kultury.⁵⁰ Všechny tyto faktory formují kategorii národního ducha, jehož předpoklad se následně stává hlavním hybatelem etnologického výzkumu až do 20. století; jak bylo řečeno, zmíněné myšlenky silně rezonují již v soudobých dílech kamerálních vědců. Evoluční přízpůsobivost lidstva přitom dle Herdera vykazuje značnou flexibilitu. Pakliže člověk svým působením změní klimatický profil krajiny, kterou obývá, mění se v návaznosti pomalu i on sám; právě proměna Evropy z oblasti vlhkých lesů v zemědělskou krajinu zde příznivě zapůsobila na kulturní evoluci.⁵¹

48 HERDER, Johann Gottfried: *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*. Zweiter Theil. Riga – Leipzig: Johann Friedrich Hartknoch, 1785, s. 99.

49 HERDER, Johann Gottfried: *Vom Einfluß der Regierung auf die Wissenschaften, und der Wissenschaften auf die Regierung*. Berlin: Georg Jakob Decker, 1781, s. 6–16.

50 HERDER, Johann Gottfried: *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, c. d., s. 103.

51 Ibid., s. 108.

Herderovo pojetí filozofie lidstva obrací dosavadní princip rozkrývání jednoty v mnohosti ke studiu vzniku a vývoje diverzity; příčiny antropologické rozmanitosti od biblické premisy se proto filozof snaží postihnout prostřednictvím analýzy jednotlivých kulturních areálů v celosvětovém měřítku. Stejně jako v případě kameralistů netvoří lidová kultura evropských národů cíl, nýbrž jednu z významných složek Herderova zájmu, čemuž obsahově odpovídá i jeho stavovsky a časově indiferentní sbírka známá pod názvem Hlasy národů v písních, v níž publikuje vlastní folklorní sběry vedle autorských textů (Shakespeare) včetně soudobé tvorby (Goethe) za účelem nalezení a prezentace projevu ducha jednotlivých národů, tedy antropogeograficky akcentovaných znaků v písňových textech.⁵² Ve svém pojetí folkloru pak Herder akceptuje ohlasovou metodu; folklor uchovává dědictví minulých věků, které v descendenčním výkladu kultury představují umělecky kvalitnější období než úpadková současnost a za lidovou píseň lze proto považovat jakoukoliv tvorbu reflektující historické zdroje.⁵³ Lid je v Herderově pojetí již totožný s národem, pročez za lidové lze považovat libovolné hodnoty odpovídající obecnému vkusu a přijaté širokými vrstvami napříč společností, která tvoří antropogeografický, lingvisticky definovaný celek; svébytnou kategorii lidové kultury vytvářejí až další interpretace Herderových antropologicky orientovaných textů. Tyto definice lidu se přitom liší dle jazykové situace v zemi; zatímco v německém prostředí sem v návaznosti na Herderovo pojetí spadají široké vrstvy venkovské i městské společnosti, v českých zemích se rovněž v návaznosti na Herderovy výroky jedná především o českojazyčné obyvatelstvo venkova a menších měst, čímž dochází k postupné dekonstrukci geografického („zemského“) pojetí patriotismu ve prospěch etnický, tedy jazykově podmíněného vlastenectví.

Z dnešního pohledu deterministická, leč optikou své doby přelomová Herderova teorie tak předznamenala vznik nové formy vztahu člověka k územnímu celku. Ve středoevropském prostředí se vyzdvihování etnických specifik na základě popsaných teoretických principů v plné síle poprvé projevilo v protifrancouzských náladách napoleonských válek, kdy defenzivní, ale i útočný nacionalismus prudce graduje a stává se součástí oficiální politiky ohrožených velmocí.⁵⁴ Vlivný německý historik a literát Ernst Moritz Arndt tak podává roku 1814 v předvečer ustavení Německého spolku v silně nacionalisticky laděném spisku *Blick aus der Zeit auf die Zeit* v superlativě obraz svého národa v komparaci ke vlastnostem okolních etnic ky vnímaných mocenských útvarů, zejména Francie; nalézá přitom dialektové, psychologické i fyzické rozdíly u jednotlivých skupin Němců, které vysvětluje pomocí

52 KÖSTLIN, Konrad: Vom Lied zum Volkslied. In: Pospíšilová, Jana – Nosková, Jana (eds.): *Od lidové písně k evropské etnologii. 100 let Etnologického ústavu Akademie věd České republiky*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2006, s. 16.

53 HORÁK, Jiří: Národopis československý. Přehledný nástin. In: *Československá vlastivěda II. Člověk*. Praha: Sfinx, 1934, s. 314.

54 KUTNAR, František: *Obrozenské vlastenectví a nacionalismus. Příspěvek k národnímu a společenskému obsahu češství doby obrozenské*. Praha: Karolinum, 2003, s. 229–236.

teorie starogermánských kmenů, založené na snaze vyrovnat se starobylostí národní kultury ideálu antického světa. Arndt parcializuje původně teologické učení o jednotě celku při různosti forem, když tento princip posouvá do etnokulturní roviny a hledá rysy společné všem příslušníkům jednoho národa; ačkoliv spatřuje v historickém procesu postupné stírání dřívějších kmenových odlišností, v praxi stále nalézá značnou rozmanitost forem nejen materiální, ale i duchovní kultury v různých částech Němci obývaného prostoru. Získané poznatky působí zmatečně a neumožňují generalizaci na základě racionálního poznání; Arndt proto hledá jednotu v různosti forem v rovině abstraktní, prostřednictvím vjemů a emocí a popisuje ji jako překrásný pocit čehosi věrného, pohodlného a spolehlivého, co dodává člověku zdání, že není mezi cizinci, ale mezi svými, pocit němectví.⁵⁵

Popisuje dialektovou situaci, bohatství lidového kroje i vztah Němců k ostatním germánským národům a předkládá propracovaný návrh na vytvoření kmenově akcentovaného, avšak formálně jednotného německého národního oděvu, zaujímá přezíravý postoj k menším německým nářečím (která nazývá hříčkami a levobočky němčiny) ve prospěch velkých dialektových celků.⁵⁶ Arndtovo stanovisko k národopisným kategoriím je tedy v důsledku soudobé situace v Německu unifikační; při absenci kolektivně sdílených kulturních statků napříč národem požaduje vytvoření nových celoehtnicky akceptovatelných kulturních vzorců, které by vycházely ze společného pocitu němectví a zároveň by tento pocit posilovaly. Přispívá tak k procesu naplňování politických cílů vedoucích k obnově jednoty zaniklé se Svatou říší římskou národa německého prostřednictvím sjednocení postnapoleonského německojazyčného prostoru, a to i po kulturní stránce; angažovaný historik, který jako místo vydání svého díla uvedl prostě *Germanien*, zastával názor, že soustředění pozornosti na malé problémy komplikuje, či přímo navždy znemožní dosažení velkých cílů.⁵⁷ Domníval se přitom, že pakliže jednoty v projevech materiální kultury nelze na národní úrovni pro regionální rozrůzněnost docílit analýzou méně viditelných či skrytých vzorců, je potřeba ji vytvořit prostřednictvím generalizace emočního souznění v duchu Herderovy představy o národní duši; za produkt duše národa Arndt ostatně prohlašuje i národní stát.⁵⁸

Arndtova práce představuje vzorový příklad krize racionálního poznání v eskalaci pangermánského nacionalismu a dospívá až k radikálnímu zavržení statistických dat při pokusu o umělé vytvoření národního charakteru. Odpověď na otázku příčiny regionální rozrůzněnosti lidové kultury však nepřináší; charakter národopisného bádání v 19. století tak nadále určuje teorie kmenů a antropogeografický přístup.

55 ARNDT, Ernst Moritz: *Blick aus der Zeit auf die Zeit. Germanien 1814*, s. 156.

56 Ibid., s. 153.

57 Ibid., s. 152–153.

58 KAISER, Karl: *Lesebuch zur Geschichte der deutschen Volkskunde*. Dresden: L. Ehlermann, 1939, s. 28.

V. Doznívání epochy v národnostních tenzích doby předbřeznové

V letech 1826–1828 vychází v Pešti souvislá řada celkem padesáti svazků etnograficky orientovaných monografií pod názvem *Miniaturgemälde aus der Länder- und Völkerkunde*.⁵⁹ Jedná se o topografickou edici nerovnoměrné kvality z řady dobově obvyklých kulturněhistorických popisů zemí „všech světa dílů“, o nichž jednotlivé svazky pojednávají s větší či menší mírou odbornosti napříč kontinenty. Vedle autorských prací zahrnuje edice značné množství překladové literatury zahraničních autorů včetně převzatých ilustrací; překladatelé navíc původní texty nezřídka upravili a pokrátili, což neuniklo dobové kritice, kterou zákonitě nenechaly klidnou ani překlady z francouzštiny: „*Pěkná kapesní knížečka, poučná zejména pro ženy a děti, obsažná jako leckterý lehký plátek, sloužící k ukrácení času u čajového stolku; ale zcela po plochem francouzském způsobu, který veškerá vědecká zrníčka promění na cukrový chlebiček*“,⁶⁰ poznamenává k edici jízlivě nejmenovaný recenzent v hallském vydání slavných literárních novin. Díly 32–34 věnované Čechám sestavil spisovatel, básník a autor ve své době úspěšných divadelních her, vlivný pražský knihkupec Wolfgang Adolf Gerle.

Gerleho práce z oblasti historie výrazněji nevybočují z řad dobové populárně-naučné produkce; rovněž jeho někdy úspěšná literární tvorba zcela zapadla jakožto překonaná ještě za autorova života, jelikož nedokázala reflektovat požadavky doby předbřeznové na nacionální akcent. Pražský divadelní kritik Alfred Klaar dokonce později nazval spisovatele pro vlasteneckou neangažovanost světoobčanem (*Weltmensch*) a cynicky poznamenal, že nejzajímavější na jeho životě byla smrt, kterou Gerle roku 1846 dobrovolně našel ve vlnách Vltavy.⁶¹ Podobné odsudky ovšem vyznívají nepatříčně i vzhledem k úrovni Gerleho etnografické práce; díla z této oblasti se totiž kvalitativně vymykají své době a představují jeden z nejvýznamnějších a nejranějších pramenů k mnoha národopisným oblastem Čech. Gerle se ostatně etnografickým tématům věnoval kontinuálně a postřehy v jeho textech svědčí o osobní přítomnosti autora v terénu jako i o práci s přímými informátory; krom velmi rané edice českých pohádek (1819) je nutné zmínit zejména monografii věnovanou Adršpachu (1833), obsahující přes primární turistickou motivaci vedle popisu skalního města a názvů jednotlivých útvarů i detailní líčení svatebních zvyků, specifik v křestní i pohřební obřadnosti, ale i oděvu (včetně drobných rozdílů

59 Plným názvem *Miniaturgemälde aus der Länder- und Völkerkunde, von den Sitten und Gebräuchen, der Lebensart und den Kostümen der verschiedenen Völkerschaften aller Weltteile, mit Landschafts- und Städteprojekten, Ansichten von Palästen und Abbildungen anderer merkwürdiger Denkmäler der älteren und neueren Baukunst überhaupt*.

60 [Autor neuveden]: *Erdbeschreibung*. In: [Editor neuveden]: *Allgemeine Literatur-Zeitung vom Jahre 1818*. Zweiter Band, May bis August. Halle – Leipzig: nákl. vlastním, 1818, s. 750.

61 KLAAR, Alfred: *Von deutscher Dichtung in Böhmen*. In: Meyer, Joh. B. (ed.): *Oesterreichisch-Ungarische Revue*. Wien: Alfred Hölder, 1887, s. 323.

mezi dívčím a ženským krojem) a způsobu obživy obyvatel regionu.⁶² Rovněž zmíněná Gerleho třídílná monografie z řady *Miniaturgemälde* svým obsahem přesahuje dobové vlastivědné práce z našeho území; nalezneme v ní precizní popisy i vzácná vyobrazení českých lidových krojů a relevantní, jelikož ideologicky nezátížené informace o obyčejích, zvycích, obživě a rodinné obřadnosti v jednotlivých regionech při prioritním zaměření na slovanské obyvatelstvo Čech. Společenská polarizace dle etnického klíče u Gerleho skutečně absentuje, jeho dílem silně rezonuje starší romantická interpretace kultury, částečně již ovlivněná Herderovými myšlenkami. Etnograf tak hovoří o formování ducha národa na základě specifických dějin, v případě Čechů zejména náboženských a staročeské pověsti považuje za stejně dobré, i když méně početné jako starořecké.⁶³ Gerleho práce dobře ilustruje důvody počátků zájmu o národní „starožitnosti“, tedy historickou materiální kulturu a význam její ochrany; rozvaliny starých hradů totiž interpretuje jako stále přítomné doklady zašlých věků a slavné minulosti, svědky mnoha důležitých momentů české historie.⁶⁴

Princip etnografické nejednotnosti, který se explicitně projevil na příkladě velkého etnika, obývajícího až do konce druhé světové války rozsáhlá území Evropy, nicméně stále silněji začíná rezonovat i v českém prostředí; na poli přístupu k lidové kultuře se projevuje posílením unifikačních tendencí a snahami o generalizaci regionální diverzity na národní úroveň. Návrat ke konceptu Svaté říše římské, jejíž součástí tvořilo do roku 1806 i České království, zde již pro historicko-etnicko-lingvisticko-geografickou definici národa nebyl možný, jak se projevilo i ve známém Palackého odmítnutí frankfurtského sněmu. Zatímco v konzervativním rakouském prostředí do značné míry přetrvávaly starší zemské společenské koncepce, jak se ostatně projevuje i v díle Gallaše a dalších moravských etnograficky orientovaných badatelů až do třetí čtvrtiny 19. století, recepce německého intelektuálního vlivu v Čechách je eminentní. Spojením myšlenky etnokulturní integrace s dobovým pojetím historie, představující hledání dokladů o kulturní vyspělosti na základě studia archaismů, sílí snahy o generalizaci vybraných projevů národní kultury na celospolečenskou úroveň. Ideologie panslavismu a později austroslavismu na čas upozadily výzkum jednotlivostí ve prospěch unifikace celku; jako příklad lze uvést krystalizaci jednotlicích snah na slovanské bázi v podobě vlastenecké uniformy – čamary po prvních nezdařených pokusech o ustavení celonárodního kroje v roce 1848.

V českém i německém případě se krom posílení ohlasového čerpání z národopisných témat jedná o období postupného nárůstu vlivu prvního vědecky systematického přístupu k folkloru, nové mytologické školy bratří Grimmů. Na rozdíl od ideologicky víceméně neutrálních zpráv badatelů rané kamerální éry dochází v českém i německojazyčném prostředí k interpretaci lidové kultury jakožto kultury

62 GERLE, Wolfgang A.: *Reisegefährte in Adersbach*. Prag: G. Haase Soehne, 1833, s. 18–27.

63 GERLE, Wolfgang A.: *Böhmen*. Erster Theil. Pest: Hartlebens Verlag, 1823, s. 2.

64 Ibid., s. 3.

národní. V dobovém diskursu posilují romanticko-vlastenecká stanoviska při zdůraznění historického významu folklorního materiálu.⁶⁵ V jejich důsledku se u horlivějších badatelů objevují i tendence k dezinterpretacím, ba i přikrášlování a prokládání folklorních sběrů účelovými fabulacemi;⁶⁶ v domácím prostředí se nový směr poprvé výrazně projevil v díle Václava Krolmusa.

Navzdory vývoji a posunům v interpretační rovině zůstává směr nastavený kamerálními výzkumy, především forma sběru etnografických dat v terénu a akcentace jejich regionální povahy, nedílnou součástí etnologicko-folkloristického výzkumu. Když roku 1858 označuje Wilhelm Heinrich Riehl poprvé etnologii za samostatnou vědu, hovoří tak o oboru jako o „předsíní státovědy“⁶⁷ ve smyslu nauky, bez níž se státověda neobejde, jelikož bez vazby na zákonitosti života lidu by mnohé z nejdůležitějších politických pojmů zůstávaly vědecky nepodložené. Státovědní výzkumy tak umožnily skrze svůj teoretický a především metodologický základ vytvoření osnovy pro formování etnologie jako svébytného vědního oboru.

Shrnutí

Počátky zájmu o lidovou kulturu ovlivnil komplikovaný společenský vývoj 18. století; vedle romantických koncepcí kultury iniciovala systematický výzkum lidového prostředí zejména aplikovaná kamerální politika spojená s reálným průzkumem zvoleného terénu. Primární ekonomická motivace kamerálních výzkumů zprvu bezděky, postupně však i účelově kumulovala etnografická data, sloužící vedle zábavních účelů a turistické propagace hospodářsky zaostalých regionů i jako podklad k interpretaci lidové kultury v rámci dobové filozofie. Na tomto poli znamenala přelom v nahlížení na lidovou kulturu Herderova antropogeografie a koncepce národního ducha, posunutá protifrancouzskými náladami období napoleonských válek do nacionalistické roviny. Ve spojení se staršími romantickými koncepty, implikujícími dějinný náhled na problematiku kultury, se začínají formovat struktury etnologie jakožto samostatného oboru v rámci historických věd, sledujícího genezi, vývoj a modifikace tradičních kulturních jevů v časovém horizontu.

65 JECH, Jaromír: Klasická sbírka německých pohádek. In: Kornelová, Marie (ed.): *Bratři Grimmové: Německé pohádky*. Praha: SNKLU, 1961, s. 17.

66 JEŘÁBEK, Richard: *Počátky národopisu na Moravě*, c. d., s. 9.

67 RIEHL, Wilhelm H.: Die Volkskunde als Wissenschaft. In: [red. neuveden] *Wissenschaftliche Vorträge gehalten zu München im Winter 1858*. Braunschweig: Friedrich Vieweg und Sohn, 1858, s. 425.

Literatura

- ACHILLES, Walter: *Landwirtschaft in der Frühen Neuzeit*. München: R. Oldenbourg Verlag, 1991.
- AMMON, Laura: *Work Useful to Religion and the Humanities. A History of the Comparative Method in the Study of Religion from Las Casas to Taylor*. Eugene: Pickwick Publications, 2012.
- ARNDT, Ernst Moritz: *Blick aus der Zeit auf die Zeit*. Eichenberg, 1814.
- ASSMANN, Christian Gottfried: *Reise im Riesengebirge. Ein geologischer Versuch*. Leipzig: Christian Gottlob Hilscher, 1798.
- BÁČKOVSKÝ, František: *Zevrubné dějiny českého písemnictví doby nové I. Období předbřeznové*. Praha: František Borový, 1886.
- BAXA, Bohumil: *Dějiny práva na území Republiky Československé*. Brno: Právník, 1935.
- BINGHAM, Caroline: *Beyond the Highland Line. Highland History and Culture*. London: Constable, 1991.
- BÖDEKER, Hans Erich: Aufklärerische Ethnologische Praxis: Johann Reinhold Forster und Georg Forster. In: Bödeker, Hans Erich – Reill, Peter H. – Schlumbohm, Jürgen (eds.): *Wissenschaft als Kulturelle Praxis, 1750–1900*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1999, s. 227–254.
- BÖRNER, Immanuel Karl Heinrich: *Imm. Karl Heinr. Börners Sämtliche Kameralwissenschaften nach ihren ersten Grundsätzen*. Halle: J. J. Gebauers Witwe und Joh. Jac. Gebauer, 1773.
- ČERNÝ, Václav: *Až do předsíně nebes. Čtrnáct studií o baroku našem i cizím*. Praha: Mladá fronta, 1996.
- Erdbeschreibung. In: *Allgemeine Literatur – Zeitung vom Jahre 1818*. Zweiter Band, May bis August. Halle – Leipzig: Selbstverlag, 1818, s. 750–752.
- FULDA, Carl Friedrich: *Grundsätze der ökonomisch-politischen oder Kameralwissenschaften*. Tübingen: C. F. Osiander, 1820.
- GERLE, Wolfgang A.: *Böhmen*. Erster Theil. Pest: Hartlebens Verlag, 1823.
- GERLE, Wolfgang A.: *Reisegefährte in Adersbach*. Prag: G. Haase Soehne, 1833.
- GERNDT, Helge: *Kulturwissenschaft im Zeitalter der Globalisierung. Volkskundliche Markierungen*. Münster – New York – München – Berlin, 2002. Münchner Beiträge zur Volkskunde 31.
- HERDER, Johann Gottfried: *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*. Zweiter Theil. Riga – Leipzig: Johann Friedrich Hartknoch, 1785.
- HERDER, Johann Gottfried: *Vom Einfluß der Regierung auf die Wissenschaften, und der Wissenschaften auf die Regierung*. Berlin: Georg Jakob Decker, 1781.
- HORÁK, Jiří: Národopis československý. Přehledný nástin. In: *Československá vlastivěda III. Člověk*. Praha: Sfinx, 1934, s. 305–472.

- HOSER, Joseph K. E.: *Das Riesengebirge in einer statistisch-topographischen und pittoresken Übersicht mit erläuternden Anmerkungen und einer Anleitung dieses Gebirge auf die zweckmässigste Art zu bereisen*. Wien – Triest: Joseph Geistinger, 1802.
- HROCH, Miroslav: Několik metodických poznámek k zobecňování etnických a národotvorných procesů. In: Brouček, Stanislav (ed.): *Přípravné materiály k Slovníku etnických procesů* 3. Praha: ÚEF ČSAV, 1989, s. 41–50.
- JECH, Jaromír: Klasická sbírka německých pohádek. In: Kornelová, Marie (ed.): *Bratři Grimmové: Německé pohádky*. Praha: SNKLU, 1961, s. 5–19.
- JEŘÁBEK, Richard: *Počátky národopisu na Moravě. Antologie prací z let 1786–1884*. Strážnice: Ústav lidové kultury, 1997.
- JUNG, Johann Heinrich: *Versuche einer Grundlehresämmtlicher Kameralwissenschaften zum Gebrauche der Vorlesungen auf der Kurpfälzischen Kameral Hochschule zu Lautern*. Lautern: Kurfürstliche physikalisch-ökonomische Gesellschaft, 1779, s. 121–122.
- KAISER, Karl: *Lesebuch zur Geschichte der deutschen Volkskunde*. Dresden: L. Ehlermann, 1939.
- KLAAR, Alfred: Von deutscher Dichtung in Böhmen. In: Meyer, Joh. B. (ed.): *Oesterreichisch-Ungarische Revue*. Wien: Alfred Hölder, 1887, s. 312–327.
- KÖSTLIN, Konrad: Vom Lied zum Volkslied. In: Pospíšilová, Jana – Nosková, Jana (eds.): *Od lidové písně k evropské etnologii. 100 let Etnologického ústavu Akademie věd České republiky*. Brno: Etnologický ústav AV ČR 2006, s. 16–23.
- KOUPIL, Ondřej: *Grammatykáři. Gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1553–1672*. Praha: Karolinum, 2015.
- KUTNAR, František: *Obrozené vlastenectví a nacionalismus. Příspěvek k národnímu a společenskému obsahu češství doby obrozené*. Praha: Karolinum, 2003.
- LANGER, Gudrun: „Largus, amans, hilaris...“ – Zur sanguinischen Prägung des tschechischen Autostereotyps im 19. Jahrhundert. In: Hohmeyer, Andrea – Rühl, Jasmin S. – Wintermeyer, Ingo (eds.): *Spurensuche in Sprach- und Geschichtslandschaften. Festschrift für Ernst Erich Metzner*. Münster – Hamburg – London: Lit Verlag, 2003, s. 355–370.
- LENDEROVÁ, Milena – JIRÁNEK, Tomáš – MACKOVÁ, Marie: *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009.
- LUDVÍKOVÁ, Miroslava: *Moravské a slezské kroje. Kvaše z roku 1814*. Brno: Moravské zemské muzeum – München: Sudetendeutsches Archiv, 2000.
- MARTIN, Martin: *A Description of the Western Islands of Scotland*. London: Andrew Bell, 1703.
- McAULAY, Karen: *Our Ancient National Airs: Scottish Song Collecting from the Enlightenment to the Romantic Era*. London–New York: Routledge, 2016.

- MOSHAMMER, Franz Xaver: *Gedanken und Vorschläge über die neuesten Anstalten teutscher Fürsten die Kameralwissenschaften auf hohen Schulen in Flor zu bringen*. Regensburg: Johann Leopold Montag, 1782.
- NIEMANN, August: *Abris der Statistik und der Statenkunde nebst Fragmenten zur Geschichte derselben*. Altona: Johann Friedrich Hammerich, 1807.
- NIEMANN, August (ed.): *Schleswig-Holsteinische Vaterlandskunde. Verhandlungen, Bemerkungen, Nachrichten zu nähern Kentnis der Herzogthümer Schleswig und Holstein und zum gemeinen Nutzen ihrer Bewohner*. Erstes Stük. Hamburg: Friedrich Perthes, 1802.
- RIEHL, Wilhelm H.: Die Volkskunde als Wissenschaft. In: *Wissenschaftliche Vorträge gehalten zu München im Winter 1858*. Braunschweig: Friedrich Vieweg und Sohn, 1858, s. 411–431.
- ROHRER, Joseph: *Versuch über die slawischen Bewohner der österreichischen Monarchie*. Erster Theil. Wien: Im Verlage des Kunst und Industrie Comptoirs, 1804.
- SANDL, Marcus: Zirkulationsbegriff, kameralwissenschaftliche Wissensordnung und das disziplinengeschichtliche Gedächtnis der ökonomischen Wissenschaften. In: Sandl, Marcus – Schmidt, Harald: *Gedächtnis und Zirkulation. Der Diskurs des Kreislaufs im 18. und frühen 19. Jahrhundert*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2002, s. 65–81.
- SEGELKEN, Barbara: *Bilder des Staates. Kammer, Kasten und Tafel als Visualisierungen staatlicher Zusammenhänge*. Berlin: Akademie Verlag, 2010.
- SCHIFFNER, Joseph: *Das Riesengebirg und sein vorgeblicher Bewohner Riebezahle. Nebst Beschreibung des Zustandes der Bewohner des Innern im Riesengebirge. Aus den Nachrichten, und nach der Denckungsart der Vorzeit, Meinungen und dem Urtheile unsers Jahrhunderts verglichen*. Prag: Johann Buchler, 1805.
- SIEVERS, Kai Detlev: Historische Volkskunde und Sozialgeschichte. Versuch einer vergleichenden Standortbestimmung. In: Gerndt, Helge – Schroubek, Georg R. (eds.): *Dona Ethnologica. Beiträge zur vergleichenden Volkskunde*. München: R. Oldenbourg Verlag, 1973, s. 80–88.
- SIMPSON, William Douglas: *Portrait of Skye and the Outer Hebrides*. London: Hale, 1967.
- SOCHOROVÁ, Ludmila: Vesnický život „À la mode“ na divadle roku 1785. K mentálním stereotypům pozdního osvícenství. *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 1. Studia Ethnographica VIII*. Praha: Univerzita Karlova 1995, s. 87–98.
- ŠVENDA, František de Paula: *První zlatý a stříbrný obraz města Králové Hradce nad Labem*. Hradec Králové: Alžběta Tybelly, 1799.
- VERMEULEN, Han F.: *Before Boas. The Genesis of Ethnography and Ethnology in the German Enlightenment*. Lincoln – London: University of Nebraska Press, 2015.

WEBER, Friedrich Benedict: *Einleitung in das Studium der Cameralwissenschaften nebst dem Entwurf eines Systems desselben*. Berlin: Duncker und Humboldt, 1819.

WEINBERGER, Elisabeth: *Waldnutzung und Waldgewerbe in Altbayern im 18. und beginnenden 19. Jahrhundert*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2001.

Summary

Genesis of Early Ethnological Theories and Methods

In the post-Baroque era, science in the developed states of Europe gradually turned from theological scepticism to practical goals. The growing interest in the search for new sources of wealth resulted in the policy of mercantilism that developed in European powers from the Baroque period to the 1830s; this policy directly affected the nature of scholarly research, and in non-colonial states, it focussed, in the form of cameralist system, on the development of state administration and the improvement in and exploitation of economically marginal or directly poor regions. In connection with the Enlightenment ideal of a harmonious society, states aimed at a functional normalisation of relations among individual social strata; the scholarly interest, in the primary pursuit of economic and developmental objectives, focusses for the first time on folk culture, providing valuable reports on it and, last but not least, contributing to the popularization of its selected segments, with which Romantic philosophy as well as anthropology subsequently worked; in the period under study, anthropology was rather a natural science dealing with human evolution, including related cultural expressions. The aforementioned factors brought about the first ethnographic monographs applying the theories and methods that formed the basic building blocks of the future independent discipline; the treatise observes their development up to a noticeable ideological breakthrough in the pre-March period.

Key words

History of ethnology – cameralist sciences – methodology – theory – philosophy of culture

Každodenní život venkovských základních škol na jižní Moravě během postsocialistické transformace¹

Doc. Mgr. Jiří Zounek, Ph.D.

Ústav pedagogických věd, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, Arne Nováka 1, 602 00 BRNO
zounek@phil.muni.cz

PhDr. Mgr. Oto Polouček, Ph.D.

Ústav evropské etnologie, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, Arne Nováka 1, 602 00 BRNO
poloucek@phil.muni.cz

Úvod

Pro pochopení vlivu společenských změn na život obyvatel je nutno sledovat nejen globální a národní, ale i lokální kontext a specifika vývoje jednotlivých regionů a prostředí. Změny se šíří z centra a venkovem jsou přijímány zprostředkovaně v souladu s tamními hodnotami či myšlenkovými schématy.² Platí to v případě dynamických proměn spjatých s procesem modernizace. Je však možné sledovat analogii s událostmi politických dějin nedávné minulosti, kterými jsou pád komunistické moci na konci roku 1989 a následná aktivizace občanské společnosti. Řada obyvatel venkova samozřejmě zachytila svědectví o listopadových událostech přímo od studentů, svých dětí či sousedů. Bezprostředně se tak dozvídali o násilném potlačení poklidné studentské demonstrace 17. listopadu, nebo následných okupačních stávkách na univerzitách a manifestacích ve velkých městech. Klíčovým zdrojem informací se však pro většinu venkovanů stala televize a rozhlas, s čímž souvisí i zpoždění v jejich reakci.³ S jistým odstupem tak vznikaly i na venkově například buňky Občanského fóra, nicméně jejich vznik a jimi zdůrazňované problémy byly významně formovány společenskou, hospodářskou či ekologickou situací na lokální úrovni.⁴

1 Studie vznikla v rámci řešení projektu GAČR Postsocialistická transformace základních škol: procesy, příběhy, dilemata (20-11275S). Autoři děkují za poskytnutou podporu.

2 Srov. DOUŠEK, Roman – DRÁPALA, Daniel (eds.): *Časové a prostorové souvislosti tradiční lidové kultury na Moravě*. Brno: Masarykova univerzita, 2015, s. 13.

3 Podpora veřejnosti demokratizačnímu hnutí souvisí i s příklonem médií na stranu revoluce. RYCHLÍK, Jan: *Československo v období socialismu 1945–1989*. Praha: Vyšehrad, 2020, s. 333; srov. SUK, Jiří: *Labyrintem revoluce. Akteři, zápletky a křížovky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990)*. Praha: Prostor, 2003, s. 39.

4 Vznik politických struktur na místní úrovni byl zejména ve svých počátcích živelný a nekoordinovaný z centra. VALEŠ, Lukáš: Význam výzkumu sametové revoluce na místní úrovni. In: Valeš, Lukáš (ed.): *Sametová revoluce v českých obcích, městech a regionech aneb 25 let poté*. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2014, s. 19.

V této studii se zaměřujeme na prostředí základních škol na venkově, kde byl vývoj obdobný. Postupné změny sice vycházely z politických a společenských změn ve státě, ty však byly ovlivňovány lokálními problémy a specifiky. Je nutné si ovšem uvědomit, že učitelé jako tradiční nositelé vzdělanosti na venkově společenské změny prožívali intenzivněji a bedlivěji než ostatní venkovské obyvatelstvo. Přece jen to byli oni, kdo zprostředkovával venkovskému lidu hodnoty a ideje státu, ve kterém se narodili a kdo musel čelit zásadnímu obratu v celospolečenském narativu včetně obvinění, že byli více či méně před rokem 1989 nástrojem dobové ideové propagandy.

Nabízí se tak otázky, jak učitelé vzpomínají na proměnu života školy po roce 1989? Jak zpětně vidí politické změny a jejich dopad na každodenní život škol? Zda a jak se liší jejich současné vzpomínky od bezprostřední reflexe listopadových událostí a následného vývoje v dostupných písemných pramenech?⁵ Tyto otázky sledujeme v předkládané studii, přičemž bereme v potaz specifika života venkovských škol v prostředí bývalého Jihomoravského kraje spojovaného s tradičně silným společenským životem, lokální identitou a vyšší mírou religiozity.⁶ Jak si ukážeme, tak právě provázání s lokální komunitou tvoří hlavní pilíř, od kterého se odvíjí život a vzdělávání na venkovské škole. Ve studii proto budeme sledovat zejména mezilidské vztahy a pozici školy v lokálních společenských strukturách. Právě tyto faktory totiž utváří specifickou venkovskou školu. Na pedagogické otázky (nové přístupy ve vzdělávání, proměny metod výuky či vybavení školy) se zaměříme v jiné studii, jelikož bezprostředně nesouvisí s polohou školy. Ukazuje se, že i v rámci jednoho venkovského okresu se vybavení škol mohlo výrazně lišit. Zatímco někde řešili havarijní stav budovy, jinde byli již na počátku 90. let vybavení moderními didaktickými pomůckami včetně počítačů.⁷

5 V aktuálně řešeném projektu se zaměřujeme na období mezi lety 1989 až 1995 – tedy etapu tzv. živelné transformace vzdělávání bez prosazování zásadních reforem a koncepčních změn.

6 Ve studii sledujeme různé typy venkovských škol – od malotřídních, ve kterých navštěvují žáci více ročníků jednu třídu, přes školy čítající pouze první stupeň, po větší venkovské základní školy obsahující první i druhý stupeň. Ke specifikům života malotřídních škol srov. TRNKOVÁ, Kateřina: Vývoj malotřídních škol v druhé polovině 20. století. In: *Sborník prací FF Masarykovy univerzity*. Brno: U 11, 2006, s. 133–144.

7 SOkA Brno-venkov: školní kronika 1, základní škola obsahující 1. i 2. stupeň v obci s cca 2 000 obyvateli (1991). Číslování kronik bylo vytvořeno autory pro potřeby této studie (identifikace citací ze stejného zdroje). Údaje o počtu obyvatel (i dále v textu) převzaty z: *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2011* (online). Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/iii-pocet-obyvatel-a-domu-podle-kraju-okresu-obci-a-casti-obci-v-letech-1869-2011_2015 (cit. 17. 8. 2021).

Venkovské školy v kontextu pozdního socialismu a postsocialistické transformace

Vývoj školství po roce 1989 je mimo jiné spjat se zásadním obratem v představách o ideálním modelu vzdělávání odrážejícím se v hesle „rozbít jednotnou školu“.⁸ Unifikovaný a centralizovaný systém československé výchovně-vzdělávací soustavy⁹ byl totiž klíčovým atributem socialistického školství v Československu prosazeným podle sovětského vzoru.¹⁰ Zavádění koncepce jednotné školy ve venkovských oblastech přitom souvisí i s dalšími kontexty vývoje venkova během socialismu. Po násilné kolektivizaci v padesátých letech začala vláda KSČ prosazovat zefektivnění kolektivizované zemědělské výroby úsilím o rozvoj venkova.¹¹ Ve jménu modernizace a srovnání způsobu života na venkově s městy byla uplatňována intenzivní politika slučování obcí, zemědělských družstev, ale i škol, resp. rušení škol v malých obcích a upřednostnění velkých základních škol v obcích střediskových či blízkých městech.¹²

Ačkoli lze v souvislosti s opatrným prosazováním sovětské politiky *perestrojky* v Československu sledovat deklaraci přehodnocení tendence k rušení venkovských (často malotřídních) škol, pád vlády KSČ přišel dříve, než se tato politika mohla prosadit v praxi.¹³ Jistý obrat proto přinesla až devadesátá léta, kdy se řada dříve sloučených obcí osamostatnila a některé z nich vyvinuly úsilí k obnově dříve zaniklé školy.¹⁴ Již od zavedení povinné osmileté školní docházky (a jejího praktického

- 8 VORLÍČEK, Chrudoš: České školství v letech 1945–2000. In: Walterová, Eva (ed.): *Česká pedagogika: Proměny a výzvy. Sborník k životnímu jubileu profesora Jiřího Kotásky*. Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, 2004, s. 165.
- 9 Prosazování jednotné československé vzdělávací soustavy v období socialismu vyvrcholilo po dřívějších experimentech s devítiletou základní školou přijetím zákona 29/1984 Sb. O soustavě základních a středních škol. Tento zákon stanovil desetiletou povinnou školní docházku – osm let na základní škole a další dva roky na navazující střední škole – systém měl být vzájemně propustný a obsah vzdělávání měl na sebe navazovat a řídit se jednotnými osnovami. Více o vývoji československé vzdělávací soustavy v období socialismu a postsocialismu Tamtáž, s. 119–176; ČORNEJOVÁ, Ivana et al. *Velké dějiny země Koruny české. Tematická řada. Školství a vzdělanost*. Praha: Paseka, 2020; ZOUNEK, Jiří – ŠIMÁNEŠ, Michal – KNOTOVÁ, Dana: *Normální život v nenormální době. Základní školy a jejich učitelé (nejen) v období normalizace*. Praha: Wolters Kluwer, 2017.
- 10 Myšlenka utváření jednotné a centralizované soustavy vzdělávacího systému je však vlastní i vývoji vzdělávání mimo sovětský blok (např. ve Francii či Švédsku). Srov. MITTER, Wolfgang: School reforms in international perspective. Trends and problems. *Pedagogika* 41, 1991, č. 1, s. 13.
- 11 KALINOVÁ, Lenka: *Společenské proměny v čase socialistického experimentu. K sociálním dějinám v letech 1945–1969*. Praha: Academia, 2007, s. 255; POLOUČEK, Oto: *Babičky na bigbitu. Společenský život na moravském venkově pozdního socialismu*. Brno: Masarykova univerzita, 2020, s. 41.
- 12 Tamtáž, s. 48; KUČEROVÁ, Silvie: *Proměny územní struktury základního školství v Česku*. Praha: Česká geografická společnost, 2012, s. 82.
- 13 ZOUNEK, Jiří – POLOUČEK, Oto: Vzdělávací systém a československá verze přestavby (1987–1989). Analýza, kritika a návrhy na reformy v kontextu ideologie a krize. *Studia pedagogica* 26, 2021, č. 3, s. 100.
- 14 KUČEROVÁ, Silvie: *Proměny územní struktury základního školství v Česku*, c. d., s. 83.

vymáhání ve 2. polovině 19. století spjatého s masivním zřizováním škol na venkově) obec tvořila klíčového aktéra ovlivňujícího život školy. Ačkoli by se formálně mohlo zdát, že během období socialismu vliv obce opadl díky zřizování škol okresními národními výbory (dále ONV) a jejich školskými odbory,¹⁵ kvůli personálnímu provázání, osobním vazbám a vlivu místních buněk KSČ pouto škola – obec nikdy úplně nezmizelo.¹⁶ Na významu však nabylo právě po roce 1989, kdy se zřizovateli základních škol na základě zákona 564/1990 Sb. staly obce.¹⁷ Proto se sledování roviny vztahu škola – obec jeví jako obzvláště důležité. Školské úřady zřizované Ministerstvem školství ČSR se po roce 1989 dále staraly pouze o pedagogické záležitosti a odbornou podporu škol.¹⁸ Prosazení dílčích reforem deregulujících koncepci jednotné školské soustavy se zpětně setkává s odbornou kritikou (mj. negativní hodnocení rozpadu struktur dalšího vzdělávání učitelů). Je ovšem nutné si uvědomit, že vzešlo z celospolečenských nálad počátku devadesátých let spjatých s všeobecnou touhou po deregulaci a decentralizaci.¹⁹ Úsilí o větší samostatnost a oproštění se od direktivního řízení z centra silně dopadalo, jak si dále ukážeme, právě na venkovské školy závislé na spolupráci s obcí a dalšími školami v okolí.

Použité metody výzkumu a dostupné prameny

Pro porozumění postsocialistické transformaci základních škol je klíčové studium soudobých dokumentů i realizace rozhovorů s učiteli pomocí metody orální historie. Zatímco vzpomínky učitelů reflektují vývoj školství po roce 1989 ze současné perspektivy,²⁰ archivní prameny prezentují dobový pohled. Ukazuje se přitom, že se tyto roviny v mnohém liší a jejich analýza přináší specifické problémy. Pro získání co nejkomplexnějšího obrazu transformace základních škol je proto nutné pracovat s oběma typy zdrojů.

Pro sledování situace na venkovských školách je klíčové studium školních kronik,²¹ v nichž se záznamy o listopadových událostech a následném demokratizačním

15 Místní národní výbory (dále MNV) zřizovaly přidružená školská zařízení, zejm. školní jídelny a družiny. ČORNEJOVÁ, Ivana et al.: *Velké dějiny zemí Koruny české*, c. d., s. 451.

16 SEDLÁČEK, Martin: Řízení školy na vesnici. Případová studie. *Studia pedagogica* 13, 2008, s. 86.

17 Nový školský zákon byl přijat až v roce 2004 – transformace vzdělávání byla do té doby řešena pouze přijímáním dílčích zákonných úprav, které umožnily mj. vznik soukromých škol, přijímání alternativních programů výuky či volitelné (od poloviny devadesátých let povinné) zavedení devátého ročníku ZŠ (které bylo zvažováno již v připravované novele zákona z období těsně před pádem socialismu v Československu). ČORNEJOVÁ, Ivana et al.: *Velké dějiny zemí Koruny české*, c. d., s. 555.

18 Tamtéž, s. 545.

19 BEČVÁŘ, Jindřich – VESELÝ, Jiří: Perspektivy českého školství. *Pedagogika* 43, 1993, č. 2, s. 134; KOTÁSEK, Jiří: Vize výchovy v postsocialistické éře. *Pedagogika* 43, 1993, č. 1, s. 9.

20 VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel: *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. Praha: Fakulta humanitních studií UK, 2011, s. 19.

21 Za účelem výzkumu bylo studováno 11 školních kronik uložených ve Státním okresním archivu Brno-venkov – ve studii je nakonec použito 7 z nich. Jelikož pracujeme s citlivými údaji, jsou kroniky

procesu liší. Je možné se setkat se stručnými a neutrálními zápisy, ale i s podrobným líčením lokální situace a vyjádřením vlastního pohledu pisatele. Podoba zápisů přitom odráží charakter prostředí a celkovou atmosféru ve škole. Kronika velké školy například více sleduje vývoj na celostátní úrovni, z obsahu kroniky vesnické malotřídky pak může být patrná familiární atmosféra ve škole. Lze však říci, že kroniky celospolečenský vývoj zpravidla reflektují a poukazují na fakt, že minimálně vedení školy transformační proces bedlivě sledovalo.

Orálně historické rozhovory taktéž odkazují na skutečnost, že si učitelé události roku 1989 a zejména jejich odraz ve škole, kde působili, dobře pamatují. Na rozdíl od kronik ale akcentují zejména lokální kontext a vývoj situace ve škole bez ohledu na vývoj v pražském centru, působení ústředních institucí či celostátních iniciativ.²² V otázkách politického vývoje můžeme občas narážet na sníženou ochotu o událostech mluvit (zejména o citlivých tématech), což vyžaduje trpělivé budování důvěry mezi narátorem a tazatelem. Zásadní metodologický problém realizace orálně historického výzkumu se ovšem týká otázky, jak zachytit vzpomínky na každodennost a její proměny.

Narážíme zejména na limity schopnosti vzpomenout si na podobu běžného dne ve škole během postsocialistické transformace. Lidé totiž mají problém s časovým zařazením vzpomínek na každodennost. V praxi se setkáváme s tím, že si nejstarší narátoři, kteří velkou část kariéry strávili v období socialismu, vybavují život v socialistické škole. Mladší narátoři, kteří doposud působí ve školství, pak svůj pohled zasazují do současného kontextu a hovoří o současných tématech. Tento problém souvisí se skutečností, že si lidé každodennost ve vzpomínkách konstruují na základě jejího významu pro současný život nebo pro hodnocení vlastní minulosti.²³ Učitelé v penzi si proto vzpomenu spíše na počátek své učitelské kariéry, kdy pro ně byl běžný chod školy nový, případně si pamatují zásadní přechody (návrat z mateřské dovolené, přechod na jinou školu) či silné motivy a morální dilemata života za socialismu (pokyn aktivně odrazovat žáky a rodiče od výuky náboženství, účastnit se ideových školení). Zřejmě i díky celkovému uvolnění pravidel a povinností

na základě dohody s pracovníky SOKA Brno-venkov striktně anonymizovány – a to včetně uvedení místa původu – snažíme se však v textu zohlednit všechny podstatné detaily pro pochopení lokálního kontextu (velikost školy a obce). Další vhodné zdroje (zejména fondy jednotlivých škol, ale i fondy školských odborů ONV a na ně navazujících školských úřadů) jsou nezpracované a tudíž nedostupné.

22 V rámci výzkumu bylo doposud realizováno 21 rozhovorů. Pro analýzu za účelem zpracování této studie bylo vybráno 7 rozhovorů a ve studii bylo nakonec použito 6 rozhovorů reflektujících venkovské prostředí. Vzhledem k tomu, že se v rozhovorech dotýkáme citlivých témat, jsou všechny rozhovory anonymizovány – a to včetně lokalit pedagogického působení narátorů. Většina narátorů rozhovor poskytl pod podmínkou striktní anonymizace.

23 YOW, Valerie Raleigh: *Recording oral history: A guide for the humanities and social sciences*. Calif: AltaMira, 2005, s. 49. Při promýšlení vlivů na vzpomínání přitom nelze přehlížet ani roli míst, objektů či kolektivu, který sdílí společnou paměť. Srov. HALBWACHS, Maurice: *Kolektivní paměť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009, s. 50–92.

ve školství po roce 1989 tak mohou učitelé obdobné silné momenty, s nimiž si spojují vzpomínky na každodennost, v porevoluční době jen těžko nacházet. Zvláště pak ti, u kterých se jednalo o finální etapu jejich kariéry, si postupné změny v běžném životě školy obtížně vybavují, protože při výuce těžili zejména ze své mnohaleté praxe a osvědčených zkušeností.

Během výzkumu je proto dobré bedlivě sledovat životní příběhy narátorů i významné milníky jejich pedagogického působení a nevyžadovat přitom přesné časové zařazení. Například místo dotazu na běžný den v období po sametové revoluci je zajímavé si všimnout, že daný učitel přestoupil v roce 1992 na novou školu, a zptat se, jak se charakter této školy či výuka, případně žáci lišili od školy předchozí. Obecně platí, že podrobnější vzpomínky získáváme od těch narátorů, u kterých je období postsocialistické transformace spjata s nějakým významným profesním milníkem (jmenování ředitelem, přechod na jinou školu). Platí však také, že i časově problematicky zařaditelné vzpomínky mohou být pro další interpretaci cenné a mohou pomoci pochopit například to, jak narátor vidí vývoj školství a učitelské profese, zda a jak měnil během kariéry pedagogické metody, případně jak se stavěl ke změnám a inovacím.²⁴ Doposud aktivní učitelé sice hovoří o současnosti, mnohdy však vidí kořeny (svých) problémů právě ve změnách po roce 1989. Současné postoje pedagogů tak vypovídají i o jejich vztahu k minulosti (a zároveň jej formují). Nutno podotknout, že náš výzkum ovlivnila i celosvětová pandemie covid-19, která v letech 2020 a 2021 výrazně zasáhla do života škol a učitelé ji v rozhovorech rovněž zmiňují.

Zdroje, s nimiž v tomto textu pracujeme, se vztahují zejména k okresu Brno-venkov. Jedná se o rozvinutý příměstský venkov jižní Moravy, pro který je specifická dobrá dostupnost zaměstnání a služeb.²⁵ To se odráží ve faktu, že i narátoři hojně zmiňují dopady urbanizace (přistěhování obyvatel z města, anonymizace, dojíždění za prací). Odlišné výsledky by mohl přinést výzkum realizovaný na odlehlejších venkově, např. na Českomoravské vysočině či v pohraničí nově osídleném českým obyvatelstvem po roce 1945. Publikované výsledky je proto obtížné generalizovat, ale nabízí vhled do prostředí splňujícího základní venkovské charakteristiky: blízké vztahy, sociální kontrola, venkovský charakter krajiny a osídlení.²⁶ Je také třeba zdůraznit, že narátoři, s jejichž vzpomínkami v této studii pracujeme, venkovský charakter lokality i školy sami akcentují. Zatímco studované školní kroniky pocházejí z malotřídních škol v obcích čítajících méně než 1000 obyvatel, citované

24 Srov. PORTELLI, Alessandro: *Smrt Luigiho Trastulliho a jiné příběhy. Forma a význam v orální historii*. Praha: Karolinum, 2020, s. 77–95.

25 Všechny studované školní kroniky pocházejí z okresu Brno-venkov. Citované rozhovory z okresů Blansko, Brno-venkov a Vyškov – jedná se však vždy o obce s dobrou dopravní dostupností do Brna.

26 Srov. HRUŠKA, Vladan: Proměny přístupů ke konceptualizaci venkovského prostoru v rurálních studiích. *Sociologický časopis* 50, 2014, č. 4, s. 584.

vzpomínky učitelů jsou spjaty zejména s většími venkovskými školami nabízejícími první i druhý stupeň, které se nachází ve spádových obcích (až 2000 obyvatel) a dojíždí do nich i žáci z okolních vesnic – prezentovaný vhled do venkovských škol se tudíž neomezuje pouze na ty nejmenší vzdělávací instituce. Dále se zaměříme na jednotlivé fenomény spjaté s postsocialistickou transformací venkovských škol na jižní Moravě.

Charakter života venkovské školy: „vesnická pohoda“ a její mizení v kontextu transformace

Vzpomínky na každodennost venkovských škol jsou rámovány zdůrazňováním pozitivních specifik života na vesnici. Lidé se mezi sebou znají, každý si sice „vidí do talíře“, ale zároveň jsou zvyklí spolupracovat:

„Vesnická škola podle mě má výhodu v tom, že vy prostě ste strašně blízko, jednak ty děti znáte. Tam bylo, co já vím, 230 dětí, ale tak jak tam prostě ste dnes a denně, tak já sem opravdu znala téměř všechny děti v té škole. Já sem je znala, my sme znali jejich rodiče, ty děcka věděly, že dyš prostě nebudou fungovat, něco provedou, že my sme schopní během dvou hodin s tou maminkou, tatínkem se spojit a všechno se to dozví. Rodiče byli taková většinou, že prostě ta škola pro ně byla autorita, že škola, dyš něco řekla, tak to platilo.“²⁷

Osobní známosti vytváří dle narátorů rodinnou atmosféru mezi učiteli,²⁸ a to i v rámci školy jako celku: *„To byly takové dětičky, o které se starali rodiče, babičky, velice dobře, nebyl tam žádný problém s nějakým doučováním nebo kázeňské problémy. Bylo to úplně úžasný.“²⁹* Neanonymní prostředí pak ovlivňovalo i vztahy s rodiči a umožňovalo individuální přístup při hodnocení žáků, jelikož učitel dobře znal situaci rodiny i sociální prostředí, z něhož pocházeli.

„No tak je to dáno tím, že my ty děti známe nejenom jakože ty se menuje tak a tak, ale vidíme za ním i tu rodinu nebo to, jak žije. A to je určitě poznat. Protože

27 Rozhovor s paní K. (cca 60 let), bývalou ředitelkou základní školy čítající 1. i 2. stupeň v obci s cca 1000 obyvatel (1991), okres Blansko, vedl Jiří Zounek 26. 5. 2021. Archiv Ústavu pedagogických věd (dále ÚPV) FF MU.

28 Jeden z narátorů vzpomíná na sousedskou atmosféru v obci, kde bydlelo více učitelů vedle sebe v jedné ulici: *„Tady se nezamykalo, jo, to se chodilo k sousedům, sousedi k vám. A prostě ti učitelé byli skutečně jako rodina, prostě přátelé, jo, jako ruku do kamen každé za každého. Jako pomoc vzájemná. Ta napekla buchty, ta napekla něco jiného, jo, takhle. Scházeli se, karty hráli [...] Velice úzké přátelské život. No, a to souviselo i v té škole, prostě i ta sborovna byla jedna rodina, jo. Že ta škola, ta škola prakticky fungovala sama [...] tady se potom dostěhoval jeden učitel na ten vedlejší barák, a on si namontoval kulatou kliku. My jsme se na to chodili dívat, co to je.“* Rozhovor s panem Z. (cca 60 let), bývalým učitelem 2. stupně ZŠ v obci v okrese Vyškov, cca. 1400 obyvatel (1991), vedl Jiří Zounek dne 9. 9. 2020. Archiv ÚPV FF MU.

29 Rozhovor s paní V. (cca 70 let), bývalou ředitelkou školy čítající pouze první stupeň v obci v okrese Brno-venkov, cca 1000 obyvatel (1991), vedl Oto Polouček 1. 6. 2020. Archiv ÚPV FF MU.

dokážeme tím pádem i ledasco, jak se říká pominout, protože víme, že von za to fakt nemůže. Kdežto nedovedu si to představit na nějaké brněnské škole, tam asi těžko, ty učitelé sou schopni až tu rodinu vnímat natolik, že by řekli: „Jé tady tenhle je na tom tak a ten tak.“ Ale my jo. My teda většinou víme, co je to za dítě, z jakého prostředí, takže tohle se dá, potom s tímhle se dá pracovat s tou informací. Samozřejmě v dobrém slova smyslu. Že můžeme pomoci nebo víme vlastně koho máme před sebou.“³⁰

„Venkovskou pohodu“ však dle učitelů dlouhodobě ovlivňuje přibližování způsobu života na venkově městu, což platí zvláště pro příměstský okres Brno-venkov. Urbanizaci učitelé spojují s přechodem ke svobodě po roce 1989 a proměnou životního stylu vedoucí k anonymizaci a ztrátě blízkého vztahu rodičů k prostředí obce a školy. Dále také nedostatku času na děti a nárůstu sebevědomí rodičů, kteří jsou si vědomi svých svobod a práv, méně pak však své odpovědnosti (např. za výchovu dětí). Jeden z narátorů vystihuje proměnu mezilidských vztahů v souvislosti se stěhováním na venkov a srovnává ji se vztahem „starousedlíků“ ke škole:

„Dneska děcka prostě, že, rodiče jsou do noci v práci, jo, a děcko čeká ve stresu a do půlnoci dělá úlohy. Takže potom nevyspaný jde do školy. A s tím souvisí i ty naplaveniny [hovorové označení pro nově přistěhované obyvatele vesnice, pozn. autorů]. S tím začlo tady stěžování si na učitele. Že ti místní si nechodí stěžovat, protože ten učitel je před třiceti, dvaceti lety učil taky a ví, že je dobrej, jo. Mně si taky došla stěžovat maminka. A já povídám: „Prosím tě, mám vytáhnout tvoje vysvědčení z archivu?“ „Ne, ne, ne. Já vím, už jdu.“³¹

Jak je z pohledu narátora patrné, proměna způsobu chování rodičů nemusí souviset jen se stěhováním, ale i s vývojem pracovního trhu. Například dojížděním do města za prací, rozmachem podnikání a vyšší časovou náročností obživy než za socialismu. Změna je však také spojována se špatným pochopením pojmů jako demokracie či svoboda, a to zpětně ve vzpomínkách i v zápise z roku 1991 v jedné ze studovaných kronik:

„Ale obrovská změna v roce 90, kdy se objevilo nové slovo demokracie. Pro některé lidi nové slovo. A opravdu si je začali vykládat jinak než ta demokracie, co to znamená. A bohužel špatně si to vykládali většinou rodiče i těchto žáků, kteří měli třeba nějaký problém, moc se jim nechtělo.“³²

30 Rozhovor s paní H. (cca 60 let), zástupkyní ředitele a učitelkou 2. stupně ve škole na malém venkovském městě v okrese Brno-venkov, cca 2 000 obyvatel (1991), vedl Oto Polouček 3. 6. 2021. Archiv ÚPV FF MU.

31 Rozhovor s panem Z., c. d.

32 Rozhovor s paní R. (cca 70 let), učitelkou 2. stupně ve škole v obci v okrese Blansko, cca 1000 obyvatel (1991), vedl Jiří Zounek 19. 5. 2021. Archiv ÚPV FF MU.

„Všechny problémy ve společnosti vznikají z toho, že všichni lidé musí jinak myslet i jednat. Vypadá to občas, že si s nabytou svobodou nevíme rady. Problémů je až příliš mnoho.“³³

Ačkoli nárátoři mnohdy hovoří o současném stavu a problémech, které nyní v rámci života školy pociťují, delegují prvopočátky proměny mezilidských vztahů právě na proces přechodu k demokracii. Je přitom třeba podotknout, že se jedná o dlouhodobý a globální proces, který přesahuje období postsocialistické transformace. Podobná kritika negativních dopadů urbanizace (odcizení, preference vlastních zájmů na úkor spolupráce) je ostatně zaznamenána i v etnografických výzkumech z Československa 80. let.³⁴ Postsocialistická transformace však tyto procesy bezpochyby ovlivnila. V některých aspektech urychlila, zatímco v jiných naopak zpomalila (jak ukážeme níže).

Venkovské školy a turbulentní politické změny po sametové revoluci

Zápisy ve školních kronikách ukazují, že turbulentní politické změny bezprostředně po listopadu 1989 byly učiteli pochopitelně sledovány, prožívány i diskutovány s žáky. Kronikář malé venkovské školy čítající pouze první stupeň zaznamenal: „I u malých dětí na prvním stupni se projevovala velká sledovanost televizního vysílání. Žáci čtvrté třídy dokázali s vyučujícími zasvěceně diskutovat o politickém hnutí u nás.“³⁵ V kronice jiné venkovské školy nacházející se nedaleko Brna je zachyceno svědectví o politicky turbulentní situaci: „Po ostrém zákroku bezpečnosti proti studentské demonstraci na MDS 17. listopadu 1989 v Praze byly ve sborovně vzrušené debaty o politické situaci, které vyústily v podporu generální stávce studentů 27. listopadu 1989. Ve třídách, které měly v době stávky (ve 12 hod) ještě vyučování, se nevyučovalo a učitelé vysvětlovali žákům situaci. Nejstarší žáci sledovali televizní přenosy z manifestací.“³⁶

Ze školních kronik je patrné, že zejména ředitelé, kteří mnohdy kroniku psali, neignorovali ani pozdější vývoj ve školství a problémy, které vedly v roce 1991 až ke stávkové pohotovosti, a dokonce výstražné stávce proti úsporným opatřením. Ta obsahovala například snížení platů učitelů, což se projeвило následně

33 SOKA Brno-venkov: školní kronika 2, škola vyučující 1. až 4. ročník 1. stupně v obci s cca 800 obyvateli (1991). Tato škola fungovala v rámci režimu kooperace se školou v sousední obci (každá škola otevírala vždy dva ročníky). O kooperaci škol a dopadech transformace na ni viz dále.

34 PARGAČ, Jan: Význam místních společenských organizací v kulturním životě vesnice. In: *Socializace vesnice a proměny lidové kultury*. Svazek I. Uherském Hradiště: Slováké muzeum, 1981, s. 314. Srov. POLOUČEK, Oto: Progresivní formy lidových tradic jako součást socialistického způsobu života: jazyk a československá etnografie v období tzv. normalizace. *Národopisný věstník* 80, 2021, č. 1, s. 65.

35 SOKA Brno-venkov, Školní kronika 3, malotřídní škola nabízející 1. až 4. ročník ZŠ v obci s cca 1 200 obyvateli v roce 1991.

36 SOKA Brno-venkov, Školní kronika 1, c. d.

prohlubující se personální krizí a odchody řady pedagogů ze školství.³⁷ Ze vzpomínek narátorů je však patrné, že si tyto události nespojují s proměnou života v jejich venkovské škole. Spontánně je vůbec nezmiňují a doposud jsme na venkově nenarazili na učitele, který by se osobně zapojil do činnosti celostátních učitelských (inovačních) iniciativ. Propojení politických změn a lokální praxe v paměti učitelů se tak týká zejména období bezprostředně po listopadu 1989 a s ním spjatých personálních změn.

Klíčovým tématem té doby bylo vyjádření (ne)důvěry vedení školy. To mělo podobu tajných hlasování o setrvání či odvolání ředitele školy, přičemž bylo výrazně formováno lokální situací, mezilidskými vztahy a samozřejmě mírou spokojenosti s prací původního ředitele.³⁸ Na většině škol proběhlo hlasování o důvěře řediteli v rámci učitelského sboru a mnoho ředitelů bylo vyměněno. Je ovšem možné setkat se s případy, kdy původní ředitel zůstal ve funkci i po roce 1989.³⁹

Zápisy v některých kronikách ličí velmi napjatou atmosféru a dá se dokonce říci, že si jejich autoři „vyřizují účty“ s bývalým vedením školy: *„Všechny události se výrazně promítly i do práce školy. I na školách vznikala ‚občanská fóra‘. U nás ho vedl [...]. Hlavně jeho přičiněním se učitelé přestali bát hovořit a vyjádřili nedůvěru ředitelce [...]. Jednala vždy povýšeně a všechny spolupracovníky svým jednáním neurotizovala.“*⁴⁰

Záleží však na osobě autora zápisu. V jedné z kronik můžeme narazit i na pohled ředitelky školy, která odešla z funkce ke konci školního roku 1990 a předtím stihla zaznamenat svůj postoj (zatímco zápisy nového vedení z následných let chybí):

„Školní rok 1989–90 byl neobvyklý, rušný i velmi náročný na práci a jednání učitele. Velmi často docházelo ke střetům rodičů s učiteli a bylo třeba mnoho pedagogického umu a taktu, aby se rozjitřené vztahy uklidnily, urovnaly a klidná, ničím nerušená výuka, mohla pokračovat. O dobré spolupráci se SRPŠ (Sdružením

37 SOKa Brno-venkov, Školní kronika 2, c. d.; Školní kronika 4, základní škola obsahující 1. i 2. stupeň, malé venkovské město, cca 2 000 obyvatel (1991).

38 Postup vyslovení nedůvěry řediteli je popsán v jedné z kronik: po předání kádrových spisů a osobních hodnocení učitelům oproti podpisu bylo provedeno tajné hlasování a vyslovena nedůvěra řediteli školy. SOKa Brno-venkov, Školní kronika 1, c. d.

39 To se mohlo týkat např. i škol, kde byl ředitel před brzkým odchodem do důchodu, jako je příklad zaznamenaný v jedné z kronik školy v okrese Brno-venkov, kde ředitel působil 15 let od roku 1977 do roku 1992, kdy dosáhl důchodového věku a požádal o starobní důchod. Jedná se o malotřídní školu, kde vedle ředitele působila pouze jedna další učitelka. Lze si povšimnout, že tento ředitel do kroniky zapsal pouze stručnou zmínku o listopadových událostech roku 1989. V kronice jiné malé venkovské školy lze narazit na stručnou zmínku o tom, že na školách probíhají konkurzy, ale *„ředitelka školy má plně naši důvěru“* – nutno podotknout, že i ředitelka této školy nedlouho poté odešla do důchodu. SOKa Brno-venkov, Školní kronika 5, malotřídní škola nabízející 1. až 4. ročník ZŠ v obci s cca 800 obyvateli (1991); SOKa Brno-venkov, Školní kronika 2, c. d.

40 SOKa Brno-venkov, Školní kronika 4, c. d.

rodičů a přátel školy – pozn. autorů) a *MNV se nedalo vůbec hovořit. Bylo tedy pouze na ped. pracovnících, aby vystupovali a jednali podle nejlepšího vědomí a svědomí tak, jak jim káže učitelská čest. Mnohdy to bylo velmi těžké, ale snad vše dobře dopadlo. Se školou [...] se po 13 letech působení loučí dosavadní ředitelka školy [...]. Odchází nerada a loučí se se smutkem v duši s dětmi i prostředím, které pro ni samotnou znamenalo velmi mnoho.*⁴¹

Dále odcházející ředitelka děkuje svým kolegům, se kterými ji dle textu pojily přátelské vztahy, přitom ale neděkuje obci či rodičům. Lze tedy předpokládat, že za jejím odvoláním stála zejména nespokojenost místní komunity (ačkoli v době zápisu – v červenci 1990 – ještě nevězel v platnost zákon převádějící zřizování škol na obce). Zda střety mezi rodiči a školou měly politický podtext, či spíše vycházely z mezilidských vztahů, se však v kronice psané z perspektivy bývalé ředitelky nedočkeme.⁴²

Turbulentní doba mohla pocity křivdy a nespokojenosti vyostřit, zatímco vzpomínky na dopad personálních změn působí idyličtěji. To je patrné i z pohledu narátorky působící na škole z dříve citované kroniky ostře kritizující bývalou ředitelku *neurotizující* celou školu: „a kupodivu bývalá paní ředitelka tu zůstala ještě učit, jako v pedagogickém sboru taky neměla problém, že by třeba odešla se říká s nějakým pocitem ukřivdnosti a podobně do jiného zaměstnání, tak to ne. To prostě sice byla vyměněna, ale ona chápala, že prostě tím, tím, co ta doba přinesla to bylo nutné, ale pořád tady byla pohoda.“⁴³

Ze zápisů v kronikách i vzpomínek učitelů vyplývá, že mnohdy záleželo spíše na lidech a jejich charakteru: „Že ti dobří poctiví lidi fungovali dál a prostě tady ti křiklouni, kteří za toho socialismu nedošli třeba na tu brigádu, tak najednou prostě ucítili moc, jo, a dělali, dělali postě věci i ošklivý [...] politika se dělá v Praze, na vesnici z toho byl chaos, že jo.“⁴⁴ Sametová revoluce nabídla příležitost k odmítnutí těch, s nimiž nebyl učitelský sbor dlouhodobě spokojen, případně bylo zjevné, že se svých pozic drželi spíše pomocí ideologické urputnosti než díky vlastním schopnostem.

41 SOKA Brno-venkov, Školní kronika 3, c. d.

42 Z dalších zápisů je patrné, že ředitelka nepatřila k zastáncům vlády KSČ, pokud tedy lze věřit upřímnosti jejího nadšení ze svobody; spíše se v kronice odráží prosazování osobních postojů v rámci pedagogické práce: (žáci) „Prožívali se svými učiteli první svobodné volby a začínali si uvědomovat, že žijí na Moravě, jsou tedy MORAVANÉ, a poznávali, co je cílem Hnutí za samosprávu Moravy a Slezska.“ Politické postoje učitele mohly do značné míry působit na podobu, jakou byly politické změny žákům ve škole prezentovány; příklon k moravanství představoval sice marginální, ale obzvláště na jihomoravském venkově přítomný, myšlenkový proud počátku 90. let. Tamtéž; Srov. SPRINGEROVÁ, Pavlína: Hnutí za samosprávnou demokracii – Společnost pro Moravu a Slezsko v počátcích formování českého stranického systému. *Politologický časopis* 12, 2005, č. 1, s. 40–66.

43 Rozhovor s paní H., c. d. Podobně hovoří i další narátorky z jiných škol.

44 Rozhovor s panem Z., c. d.

Lze však narazit i na odvrácenou a ve vzpomínkách kritizovanou stránku personálních změn – na tzv. „převlékání kabátů“. To obecně poukazuje na fenomén ideologického odcizení pozdního socialismu i na fakt, že velký počet zdánlivě ideově pevných komunistů svoje postoje zastával pouze za účelem zabezpečení vlastní kariéry. Do nového vedení tak nebyli vždy vybíráni pouze lidé, kteří neměli s angažovaností za vlády KSČ nic společného. Obzvláště na venkově záleželo na osobních známostech. Jak ale ukazuje následující citace, získání funkce mohlo charakter, chování i vnější prezentaci ideového přesvědčení dané osoby značně změnit. Je však třeba zdůraznit, že podobu vzpomínky mohl ovlivnit ambivalentní vztah narátora k osobě porevoluční ředitelky.

„Takže jsme vybrali tu kolegyni, no, a to jsme teda netušili, co se z ní stane v den, kdy sedne do ředitelny, jo. Úplně obrátka [...] my jsme se navštěvovali, prostě narozeniny a tak dál, a teď ona si začala hrát na velkou šéfovou, jo, [...] učila ruštinu a dějepis socialistický, a vedla ateistický kroužek a vyháněla děcka z náboženství [...] po revoluci vytáhla z šuplíku zlaté křížek a začla chodit do kostela [...] a ruština padla, takže ona začala učit ještě němčinu, kterou naprosto neznala, takže byla o lekci před děckama.“⁴⁵

Personální změny v rámci venkovských škol se však nemusely týkat pouze pozice ředitele. Vedle kritiky odchodu učitelů ze škol, která se v některých kronikách objevuje, lze totiž zachytit zmínky o přesunech pracovníků na méně exponovaná místa na venkově, což zřejmě souvisí s politickými změnami. Zatímco před rokem 1989 mohli na některých venkovských školách nacházet útočiště lidé, jimž kádrový profil bránil věnovat se původní profesi,⁴⁶ po roce 1989 sem naopak přicházeli lidé odvolaní z pozic ve státní správě (školské odbory ONV)⁴⁷ či třeba dokonce v prostředí Československé lidové armády.⁴⁸

Otázka personálního zabezpečení se řešila téměř na každé škole. Přímou v každodenním životě malých venkovských škol obzvláště na prvním stupni se však politické změny dle pohledu bývalé ředitelky příliš neodrážely: *„[...] děcka vykládaly: ‚doma jsme dělaly s mámou, vyráběly trikolóru‘, ale že by třeba byly nějaké – v tom*

45 Rozhovor s panem Z., c. d.

46 V jedné z kronik nacházíme zmínku o nositeli titulu PhDr., který se v rámci školy postavil do čela Občanského fóra, avšak brzy poté odešel učit na univerzitu. Školní kronika 1, c. d.

47 *„Do toho konkurzu se přihlásili tady ti vyhození z toho okresního národního výboru. Nějaký funkcionáři, jo, a ten prostě vyhrál ten konkurz. A on tam začal ředitelovat, čili já jsem přišla v září a byl tam nový pan ředitel a ještě nová jeho – a tak to jsem nevěděla – já jsem si myslela, že to je učitelka, ale to byla taky nějaká úřednice, která seděla s ním na tom okresním. A jako takové ty staré struktury a ta tam šla učit obyčejnou jako druhou třídu, prostě taky byli – oba dva byli vyhození, že.“* Rozhovor s paní V., c. d.

48 *„Takže ona [nová ředitelka – pozn. autorů] nabrala zase neučitele, jo, a to byli prostě zase vyhození politici, lampasáci třeba z Vyškova, z té Vysoké vojenské školy a tak dál, kteří byli zvyklí učit tak, že prostě když došli do učebny, tak všichni v pozoru.“* Rozhovor s panem Z., c. d.

*roce určitě ne – anebo i já bych řekla, celou tu dobu, co jsem byla na tom prvním stupni [do roku 1993 – pozn. autorů], žádná změna tam nebyla, jako že by se začla učit podle nějaké metodiky čeština nebo matematika.*⁴⁴⁹

Změny v obsahu učiva přicházely živelně a pomaleji než řešení personálních problémů. Měnily se například předměty jako občanská nauka, dějepis, český jazyk a literatura⁵⁰, tedy ty nejvíce ovlivněné ideologickým balastem. V tomto se venkovské školy příliš nelišily od těch městských. Proměna způsobu života však vedla k zavádění některých dílčích inovací v organizaci života školy. Ty byly ve městech běžné, na venkově však nemusely být příliš rozšířené. Lze si povšimnout zřizování školních družin,⁵¹ což do jisté míry souvisí s proměnou charakteru práce a tím i změnou způsobu života.⁵² Důvodem byly například odchod pracovníků ze zemědělství a rozšíření dojíždění za prací do měst, dále stěhování městských obyvatel na venkov, nebo přísnější dohled na pracovní kázeň zaměstnanců i proměna pracovní doby. Právě proměna pracovní doby mohla přinést např. nutnost chodit na směny v odpoledních hodinách bez možnosti vyzvednout dítě v poledne ze školy. Poněkud volnější pracovní morálka za socialismu naproti tomu mnohdy umožňovala přizpůsobit pracovní režim školnímu rozvrhu a péči rodičů o děti obecně. Významným aktérem rozhodujícím mj. o zřízení školní družiny a zasahujícím do proměny organizace školní výuky přitom byla obec. Dále se proto zaměříme na dynamiku vztahu školy a obce po roce 1989.

49 Rozhovor s paní V., c. d.

50 V jedné z kronik se nachází zmínka o tom, že absenci metodických pokynů k výuce vlastivědy ve škole nahradili seznamováním žáků s lokálními tradicemi a pamětí. SOkA Brno-venkov, Školní kronika 6, malá vesnická škola nabízející 1. až 4. ročník v obci s cca 1000 obyvateli (1991). Škola fungovala v režimu kooperace se školou v sousední obci (každá škola nabízela dvě třídy).

51 Jedna z narátorek popisuje, že družina byla zřízena přímo ve školní třídě až po roce 1990 – předtím děti chodily do družiny a na oběd do školy v sousední obci, kam je učitelé museli každý den přepravit linkovým autobusem. V kronikách se pak objevují zmínky o zřízení nových družin i v dalších vesnických školách: „Zároveň byl také u zápisu vznesen požadavek rodičů o zřízení školní družiny. Za vydatné pomoci obecního úřadu, jmenovitě pana starosty [...], bude od 1. září 1992 školní družina otevřena.“ V další z kronik se naopak objevuje zmínka o tom, že obecní úřad není ochoten prostory pro vznik školní družiny uvolnit. Rozhovor s paní Z., c. d.; SOkA Brno-venkov, Školní kronika 7, malá venkovská škola nabízející 1. až 4. ročník ZŠ, obec s cca 800 obyvateli (1991). Škola fungovala v režimu kooperace se školou v sousední obci, každá škola nabízela vždy dvě třídy – jak bude dále zmíněno, kooperace byla roku 1990 zrušena; Školní kronika 2, c. d.

52 Školní družiny vznikaly již od 50. let a v polovině 60. let ji již měla téměř každá základní devítiletá škola a navštěvovalo je 17% žáků 1. až 5. ročníku. Zřizování školních družin ostatně tvořilo jeden z nástrojů socialistické výchovy, která upřednostňovala kolektiv před rodinou. Podmínkou pro zřízení družiny byl zájem alespoň 20 dětí, na malých venkovských školách proto na rozdíl od škol městských (či větších venkovských) družina mnohdy neexistovala až do 90. let. Jak ukazuje i citace narátorky výše, bylo na venkově běžné, že více škol mělo společnou školní družinu. Srov. KNAPÍK, Jiří: *Děti, mládež a socialismus v Československu v 50. a 60. letech*. Opava: Slezská univerzita, 2014, s. 161.

Obec jako důležitý aktér ovlivňující transformaci venkovských škol

Po přijetí zákona 564/1990 Sb. a převzetí správy škol obcemi vstoupily venkovské školy do nové éry, v níž nabyly na významu vztahy s reprezentanty obce. To otevřelo novou kapitolu příležitostí, ale i problémů života venkovských škol. Vztah obcí a škol však představuje dlouhý příběh v dějinách (nejen) českého školství a četné prameny dokládají, že tento vztah nebyl vždy jednoduchý. Venkované v minulosti ne vždy přáli vzdělání, které bylo mnohdy viděné spíše jako nežádoucí odklon pracovních sil z hospodářství a příliš nákladná novota postihující obecní pokladnu.⁵³ Od 19. století se však společnost zásadně proměnila a povinná školní docházka se stala nezpochybnitelným standardem, o které již jen málokdo pochyboval, přestože různé sociální skupiny doposud přikládají (základnímu) vzdělání rozdílnou váhu. Přízeň či nezájem obecních představitelů ovšem vždy značně ovlivňoval život venkovských škol. Důležitou roli mohla sehrávat výše obecního rozpočtu, nebo ne vždy kompetentní představa starosty o životě a funkci školy:

„Nechci to nijak snižovat, ale když tam byl třeba ten instalatér, se stal starostou, že, tak jako bylo vidět, mně přišlo, že se na ten první stupeň dívá jako na mateřskou školkou. „Ano, že teda, dobře, tak vy chcete, tak my vám tady objednáme nějaký loutkový divadlo“ a tady takový, že jsem si říkala, že ta spolupráce s tou obcí může být hodně problematická, jo. Jinak já chci říct, že jsem opravdu měla asi štěstí, protože to byla malá školička, spravená, tam nikde nebyl žádný problém.“⁵⁴

Jak jsme již naznačili v úvodu, vztah školy a obce je na venkově založen na bezprostředním kontaktu. Zatímco okresní město může spravovat několik velkých základních škol, na vesnici se jedná zpravidla o jedinou vzdělávací instituci, která se dostává pod bližší drobnýhled obecního zastupitelstva.⁵⁵ Z dostupných zdrojů se potvrzuje, že vliv obce na život škol se mohl v různých obcích značně lišit. Od pozitivních příkladů podpory vedoucí k pečlivé rekonstrukci školní budovy až po dlouhodobý nezájem doprovázený napjatými vztahy. Je příznačné, že se opravovaly i malotřídní školy, kterým před listopadem 1989 hrozilo zrušení. Přesun jejich správy pod obec mohl ovšem pomoci k jejich záchraně.⁵⁶ Zásadní změnu ilustruje zápis v jedné z kronik školy ve vsi, která byla během tzv. normalizace sloučena se střediskovou obcí.

53 Srov. CIBULKA, Pavel – KLADIWA, Pavel – POKLUDOVÁ, Andrea et al: *Čas změny. Moravský a slezský venkov od zrušení poddanství po Velkou válku*. Praha: Masarykův ústav – Archiv AV ČR, 2021, s. 143–180.

54 Rozhovor s paní V., c. d.

55 KUČEROVÁ, Silvie: *Proměny územní struktury základního školství v Česku*, c. d., s. 43.

56 Některé z kronik malých venkovských škol dokumentují postupnou rekonstrukci zchátralé školy za přispění rozpočtu obce. Například jedna z kronik malotřídních škol v okrese Brno-venkov obsahuje po pochvalě spolupráce s obecním úřadem podrobný popis procesu rekonstrukce školy, za kterou obec zaplatila 1 mil Kčs. Další kronika popisuje opravu vnitřních prostor školy, za který obec zaplatila v roce 1990 téměř 400 000 Kčs. SOKA Brno-venkov, Školní kronika 5, c. d; Školní kronika 7, c. d.

„Naše škola, která měla být vlastně tímto školním rokem zrušena, začala opět svobodně dýchat, perspektiva existence školy je znovu otevřena. Znovu navrácený národní výbor [od 1. 4. 1990] po nesmyslné integraci obcí [...] slíbil škole veškerou pomoc pro příští období.“⁵⁷

Narážíme však i na dlouhodobý nezájem obce o školu vedoucí až k hrozbě uzavření školní budovy kvůli jejímu havarijnímu stavu: *„Protože asi se tady ten pan starosta nebyl podívat, aby viděl, že je to opravdu nutné. To teda třeba teď mluvím o kotelně, která byla ve stavu, kdy už hrozilo, že nám to zavřou. A nebudeme moct vůbec vyučovat. To samé jídelna. Byla ve stavu, kdy už hygiena panu řediteli řekla, že jestli přijedou příště, a nebude to ještě tak jak oni si to představují, tak prostě nebudeme vařit. [...] a tím pádem potom to šlo ráz naráz a samozřejmě ten stav byl takový, že tam když potom nová starostka přišla, tak jako nebylo žádných výmluv, to muselo do té školy jít jinak by ji zavřeli.“⁵⁸*

Jak však narátorka dodává, zásadní obrat může přijít s výměnou obecní reprezentace po komunálních volbách, ale i s personální výměnou na postu ředitele školy, což může nastartovat budování oboustranně dobrých vztahů. Zatímco během turbulentních změn po listopadu 1989 se personální změny nesly v duchu odmítání politicky (i profesně) zdiskreditovaného vedení, pozdější personální změny mnohdy souvisely právě se vztahem obce a školy. I ve školních kronikách můžeme narážet na příklady odvolání ředitele školy, jelikož s ním nebylo obecní zastupitelstvo spokojeno. V jedné z kronik je popsán celý proces: Ředitele školy odvolal školský úřad na základě požadavku obce a po schválení školskou radou. Na uvolněné místo byl poté vypsán konkurz, do kterého se mohl dosavadní ředitel taktéž přihlásit.⁵⁹ Nemuselo přitom vždy jít pouze o osobní kompetence, ale i o kvalitu mezilidských vztahů v rámci obce. Jak vzpomíná jedna z narátorek, šlo dokonce o předsudky vůči schopnosti ženy vést školu.⁶⁰

Obec však není jediným aktérem, se kterým její vedení přichází do kontaktu. Zvláště pokud se jedná o školu s druhým stupněm. Ten totiž někdy navštěvují i žáci z okolních obcí. Ti sem přestupují z menších „jednostupňových“ škol. Žádoucí je proto spolupráce škol a obcí v rámci spádové oblasti. Celková decentralizace a liberalizace společnosti však mnohdy vedla k odmítnutí zavedených struktur spolupráce spojovaných s direktivním řízením socialistického státu. Rozpad spolupráce přinášel nové problémy, případně i konflikty.

„Ony mají většinou ty okolní obce své malotřídky, kde jdou ty děcka do té páté nebo čtvrté třídy podle toho, jak kdo si mohl dovolit mít čtvrtou nebo ještě i pátou třídu. My sme dokonce dřív bývalo nějaké tomu říkali metodické sdružení okolních

57 SOKA Brno-venkov, Školní kronika 6, c. d.

58 Rozhovor s paní H., c. d.

59 SOKA Brno-venkov, Školní kronika 7, c. d.

60 Rozhovor s paní R., c. d.

*obcí a ony i ty učitelky byly schopny se domlouvat na nějakých společných akcích. Dneska ne. Každá škola si vlastně v podstatě už ani nesoutěžíme nějak dohromady, už si ty aktivity dělá svoje, ale ty děti sem spádově pořád z té páté nebo čtvrté třídy přecházejí a aspoň s nimi spolupracujeme do té míry, že jim vždycky na konci školního roku posílám letáček s informacemi o naší škole.*⁶¹

Navíc i jednotlivé školy v malých obcích mnohdy fungovaly v režimu kooperace (v jedné škole byla např. 1. a 3. třída, ve druhé v sousední obci 2. a 4. třída). Zatímco v některých školách kooperace pokračovala nadále,⁶² jinde bylo vynaloženo úsilí o její rozpuštění, což vedlo i ke konfliktům mezi rodiči.⁶³ Objevují se navíc i zmínky o (nepřekvapivém) rozpadu místních buněk Pionýrských organizací,⁶⁴ ale i ztrátě zájmu o činnost SRPŠ.⁶⁵

Závěr

Učitelé v našem vzorku politické změny sice sledovali a prožívali, jejich vzpomínky však nevypovídají o zásadní či rychlé proměně každodennosti venkovských škol po sametové revoluci. Zápisy ve školních kronikách i vzpomínky učitelů svědčí o tom, že v turbulentní době pedagogické kolektivy venkovských škol reagovaly na celostátní vývoj zejména vyjadřováním nedůvěry či naopak podpory ředitelům škol. Při personálních změnách ve vedení škol přitom hrála velkou roli kvalita vztahů, charakter i kompetence všech aktérů, a to především na lokální úrovni. Změny do škol ale přicházely postupně a reagovaly spíše na sociální a ekonomické potřeby pramenící z proměny způsobu života. Na venkově například vznikaly nové školní družiny v reakci na požadavky nastupující generace rodičů žijících již spíše „po městsku“.

Dlouhodobé procesy přibližování venkova městu bývají v současných vzpomínkách spojovány právě s procesem demokratizace společnosti a dávány do kontrastu s mizející venkovskou idylou. Familiární atmosféra však jako typický rys venkovských škol nezmizela a je jim doposud vlastní bez ohledu na politický systém a míru

61 Rozhovor s paní H., c. d.

62 SOKA Brno-venkov, Školní kronika 6, c. d.

63 „5. 4. [1990] byla na členské schůzi ŠRPŠ projednána otázka kooperace se ZŠ [... – v sousední obci]. Většina rodičů se vyslovila a podpisem potvrdila, že jsou pro ukončení kooperace od škol. roku 1990/91. Podobně se vyjádřili rodiče dětí z MŠ a rodiče dětí 1. p. r. Celkem bylo 37 rodičů proti kooperaci, 4 byli pro a 4 rodiče se nevyjádřili. Na této schůzi byl přítomen předseda MNV [...], který o této situaci informoval radu MNV. Rada MNV pak žádala OŠ ONV o zrušení kooperace. Proti tomu všemu vystoupili občané [... ze sousední obce], kteří se zrušením kooperace nesouhlasili. Vyvolali mezi rodiči [... z obce, kde se nachází škola] podpisovou akci, ve které příznivci kooperace získali nadpoloviční většinu. Informovali o tom OŠ ONV a vyvolali jednání, na kterém pak vedoucí OŠ ONV rozhodl o tom, že kooperace bude pokračovat. Po odvolání se MNV k tomuto rozhodnutí, OŠ ONV své rozhodnutí zrušil a rozhodl s konečnou platností, že v roce 1990/91 již kooperace nebude.“ Školní kronika 7, c. d.

64 SOKA Brno-venkov, Školní kronika 6, c. d.; Školní kronika 3, c. d.

65 SOKA Brno-venkov, Školní kronika 3, c. d.

ekonomického rozvoje. Charakter venkovských škol je ostatně spíše blízký podobným školám v jiných regionech v Česku i v zahraničí než nedalekým školám městským.⁶⁶

Ačkoli je postsocialistická transformace dávána do souvislosti s narativem změny a je dnes spojována s mizením světa tradičního venkova (jehož rezidua za socialismu ze zpětného – mnohdy idealizovaného a nostalgického – pohledu údajně ještě existovala), v některých souvislostech lze změny po roce 1989 vnímat spíše jako odklon od trajektorie nevratné modernizace a urbanizace venkova. Spíše lze hovořit o jistém zpomalení přicházejících změn, či dokonce o pomyslném návratu, jak je ostatně deklarováno i v zápise v jedné z kronik volající zároveň po překonání starého myšlení i po návratu k demokratickým tradicím.⁶⁷

„Školní rok 1990–1991 probíhal na naší škole ve zcela jiných podmínkách než desítky let předcházejících. Pro školu se otevřel veliký prostor pro výchovu a vzdělávací práci v demokratickém duchu. Úkolem naší práce bylo v co nejkratší době překonat pozůstatky starého myšlení a jeho důsledky ve výchovné a vzdělávací práci jak v oblasti metodické, organizační, pedagogické. Navrátit práci školy k našim demokratickým tradicím. Uvědomujeme si, že splnit všechny požadavky doby nebude snadné a nebude také možné všechno napravit hned.“⁶⁸

Díky zřizování škol obcemi posílil vliv lokálních komunit na život školy. To do jisté míry zpomalilo – nikoli však zvrátilo – proces redukce školské soustavy a postupného rušení venkovských škol nastartovaný během pozdního socialismu. Některé vesnické školy byly dokonce znovu i obnovovány. Pokud si to obce mohly finančně dovolit a měly vedení nakloněné vzdělávání, školy dříve ohrožené rušením naopak opravovaly. Deklarace návratu k tradicím demokratické první republiky, ale třeba i příležitostné vytahování „moravské“ karty volající po obnově zemského zřízení svědčí o síle tradicionalistického narativu na moravském venkově počátku devadesátých let. Tyto trendy jsou však v dnešních vzpomínkách učitelů překryty spojováním demokratizace s dopady dlouhodobých procesů urbanizace, globalizace a posléze i digitalizace společnosti přece jen silně ovlivňujících život na současném venkově. Proto si venkovští učitelé postsocialistickou transformaci spojují spíše s odcizením, rozpadem spolupráce a nárůstem individualismu. Na druhou stranu však také hovoří o větší svobodě a zániku nesmyslných pravidel, a to i v kontrastu s dnešní dobou:

„Jsme plynule nějak od toho roku osmdesát devět přešli k analogii těchhle časů. Protože tehdy a vím, že kolegyně, které měly poslední ročníky, musely žákům

66 KUČEROVÁ, Silvie: *Proměny územní struktury základního školství v Česku*, c. d., s. 43.

67 Étos obnovy demokratických tradic české společnosti, které byly narušovány invazemi zvenčí, je ostatně demokratizačnímu procesu po roce 1989 vlastní. Srov. HOLÝ, Ladislav: *Malý český člověk a skvělý český národ. Národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2010, s. 163.

68 SOKA Brno-venkov, Školní kronika 6, c. d.

vyplňovat dlouhé elaboráty o tom, jaký je to žák, jak studuje [...] a myslím si, že tady takové to papírování zbytečné, že se objevuje hodně už i teďka. Zmizelo [po roce 1989 – pozn. autorů] a pak se to zase začalo objevovat. A teď toho papírování je čím dál víc.“⁶⁹

Prameny

Rozhovor s paní H. vedl Oto Polouček 3. 6. 2021. Archiv ÚPV FF MU.
 Rozhovor s paní K. vedl Jiří Zounek 26. 5. 2021. Archiv ÚPV FF MU.
 Rozhovor s paní L. vedl Oto Polouček 30. 4. 2021. Archiv ÚPV FF MU.
 Rozhovor s paní R. vedl Jiří Zounek 19. 5. 2021. Archiv ÚPV FF MU.
 Rozhovor s paní V. vedl Oto Polouček 1. 6. 2020. Archiv ÚPV FF MU.
 Rozhovor s panem Z. vedl Jiří Zounek dne 9. 9. 2020. Archiv ÚPV FF MU.
 Státní okresní archiv Brno-venkov se sídlem v Rajhradě: skupina G – fondy škol a školských zařízení – školní kroniky (anonymizováno).

Literatura

BEČVÁŘ, Jindřich – VESELÝ, Jiří: Perspektivy českého školství. *Pedagogika* 43, 1993, č. 2, s. 133–136.
 ČORNEJOVÁ, Ivana et al: *Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada Školství a vzdělanost*. Praha: Paseka, 2020.
 CIBULKA, Pavel – KLADIWA, Pavel – POKLUDOVÁ, Andrea et al: *Čas změny. Moravský a slezský venkov od zrušení poddanství po Velkou válku*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2021.
 DOUŠEK, Roman – DRÁPALA, Daniel (eds.): *Časové a prostorové souvislosti tradiční lidové kultury na Moravě*. Brno: Masarykova univerzita, 2015.
 HALBWACHS, Maurice: *Kolektivní paměť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009.
Historický lexikon obcí České republiky 1869–2011 (online). Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/iii-pocet-obyvatel-a-domu-podle-kraju-okresu-obci-a-casti-obci-v-letech-1869-2011_2015 (cit. 17. 8. 2021).
 HOLÝ, Ladislav: *Malý český člověk a skvělý český národ. Národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2010.
 HRUŠKA, Vladan: Proměny přístupů ke conceptualizaci venkovského prostoru v rurálních studiích. *Sociologický časopis* 50, 2014, č. 4, s. 581–601.
 KALINOVÁ, Lenka: *Společenské proměny v čase socialistického experimentu. K sociálním dějinám v letech 1945–1969*. Praha: Academia, 2007.

⁶⁹ Rozhovor s paní L. (cca 60 let), učitelkou 2. stupně ve škole na malém venkovském městě v okrese Brno-venkov, cca 2 700 obyvatel (1991), vedl Oto Polouček 30. 4. 2021. Archiv ÚPV FF MU.

- KNAPÍK, Jiří: *Děti, mládež a socialismus v Československu v 50. a 60. letech*. Opava: Slezská univerzita, 2014.
- KOTÁSEK, Jiří: Vize výchovy v postsocialistické éře. *Pedagogika* 43, 1993, č. 1, s. 9–19.
- KUČEROVÁ, Silvie: *Proměny územní struktury základního školství v Česku*. Praha: Česká geografická společnost, 2012.
- MITTER, Wolfgang: School reforms in international perspective. Trends and problems. *Pedagogika* 41, 1991, č. 1, s. 7–23.
- PARGAČ, Jan: Význam místních společenských organizací v kulturním životě vesnice. In: *Socializace vesnice a proměny lidové kultury I*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 1981, s. 309–322.
- POLOUČEK, Oto: *Babičky na bigbitu: společenský život na moravském venkově pozdního socialismu*. Brno: Masarykova univerzita, 2020.
- POLOUČEK, Oto: Progresivní formy lidových tradic jako součást socialistického způsobu života: jazyk a československá etnografie v období tzv. normalizace. *Národopisný věstník* 80, 2021, č. 1, s. 54–72.
- PORTELLI, Alessandro: *Smrt Luigiho Trastulliho a jiné příběhy. Forma a význam v orální historii*. Praha: Karolinum, 2020.
- RYCHLÍK, Jan: *Československo v období socialismu 1945–1989*. Praha: Vyšehrad, 2020.
- SEDLÁČEK, Martin: Řízení školy na vesnici: případová studie. *Studia pedagogica* 13, 2008, s. 86.
- SPRINGEROVÁ, Pavlína: Hnutí za samosprávnou demokracii – Společnost pro Moravu a Slezsko v počátcích formování českého stranického systému. *Politologický časopis* 12, 2005, č. 1, s. 40–66.
- SUK, Jiří: *Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990)*. Praha: Prostor, 2003.
- TRNKOVÁ, Kateřina: Vývoj malotřídních škol v druhé polovině 20. století. In: *Sborník prací FF Masarykovy univerzity*. Brno: U 11, 2006, s. 133–144.
- VALEŠ, Lukáš: Význam výzkumu sametové revoluce na místní úrovni. In: Valeš, Lukáš (ed.): *Sametová revoluce v českých obcích, městech a regionech aneb 25 let poté*. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2014, s. 10–22.
- VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel: *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. Praha: Fakulta humanitních studií UK, 2011.
- VORLÍČEK, Chrudoš: České školství v letech 1945–2000. In: Walterová, Eva (ed.): *Česká pedagogika. Proměny a výzvy. Sborník k životnímu jubileu profesora Jiřího Kotáska*. Praha: Pedagogická fakulta UK, 2004, s. 119–176.
- YOW, Valerie Raleigh: *Recording oral history. A guide for the humanities and social sciences*. Calif: AltaMira, 2005.

ZOUNEK, Jiří – POLOUČEK, Oto: Vzdělávací systém a československá verze přestavby (1987–1989): analýza, kritika a návrhy na reformy v kontextu ideologie a krize. *Studia pedagogica* 26, 2021, č. 3, s. 83–108.

ZOUNEK, Jiří – ŠIMÁNE, Michal – KNOTOVÁ, Dana: *Normální život v nenormální době. Základní školy a jejich učitelé (nejen) v období normalizace*. Praha: Wolters Kluwer, 2017.

Summary

Everyday Life of Rural Elementary Schools in South Moravia during the Post-Socialist Transformation

The political changes after the Velvet Revolution of 1989 in Czechoslovakia fundamentally affected the life of society, including the form of education. The socialist concept of the unified school was abandoned in connection with the overall desire to decentralise and deregulate the structures created during the period of state socialism. However, the immediate impact on the life of schools can vary locally and be influenced by the nature of the environment. The study focusses on the context in which these changes impacted the everyday life of elementary schools in rural South Moravia, and it traces local specificities by analysing school chronicles and the memories of teachers who experienced the period of transformation in rural schools. It focusses in particular on personnel changes, the transformation of the relationship between schools and municipalities, and the dynamics of the influence of long-term processes of modernisation and political changes on school life.

Key words

Oral history – everyday life – post-socialist transformation – Czechoslovakia – elementary school – rural areas

Antropológia a politické naratívy vy(zne)užívajúce tému novodobých migrácií¹

Doc. Mgr. Silvia Letavajová, PhD.

Katedra manažmentu kultúry a turizmu FF UKF v Nitre, Štefánikova 67, 949 74
Nitra, SLOVENSKO
sletavajova@ukf.sk

Migrácie a prekračovanie priestorových hraníc, ako prirodzená súčasť ľudského života, sú v antropológii už tradičnou oblasťou záujmu. Antropológia (a/alebo etnológia) je teoreticky, metodologicky a prakticky kompetentná skúmať a riešiť všetky fázy, okruhy a problémy spojené s mobilitou obyvateľstva. Sleduje príčiny a formy migrácie, jej dopady na hostiteľskú spoločnosť aj krajinu pôvodu migrantov, skúma výsledky a produkty interakcie majoritnej a minoritnej kultúry, reflexiu migrantov domácim obyvateľstvom, analyzuje a zhodnocuje prezentáciu témy migrantov v odbornej aj vo verejnej diskusii.

Predmetom záujmu predkladanej štúdie sú spôsoby a formy využívania a zneužívania témy migrácie v prospech politických záujmov. Zameriame sa na to, ako sa politická scéna prostredníctvom politického a mediálneho diskurzu zmocňuje témy migrácie, akým spôsobom a prostriedkami ju uchopuje a využíva, ako narába s poznatkami o skupinovej identite, medziskupinových vzťahoch, etnicite alebo kultúrnej odlišnosti, ako využíva postoje, predsudky alebo stereotypy ako základné princípy alebo nástroje, ktorými si kultúrne odlišnosti uvedomujeme.² Naším cieľom bude objasniť, ako na politické a mediálne diskusie o migráciách reaguje antropológia (etnológia), ako sa v tejto oblasti angažuje a ako sa pod ich vplyvom transformuje.

Politická a mediálna diskusia o migráciách na Slovensku

Počty cudzincov, žiadateľov o azyl a azylantov na Slovensku sú v porovnaní s ostatnými krajinami nízke a ani v rokoch 2015 a 2016 sa nijako nezvýšili. K júnu 2020 evidovalo Slovensko 145 940 cudzincov, čo predstavovalo 2,67 % podiel na celkovom obyvateľstve.³ Od vzniku Slovenskej republiky v roku 1993 požiadalo krajinu o azyl 59 132 osôb. Úrady za toto obdobie vyhovelí a azyl udelili len 867

1 Štúdia vznikla ako výstup projektu VEGA 1/0139/19 Novodobé migrácie vo verejnej mienke, politickej diskusii a mediálnej praxi.

2 Podobnej téme v prostredí dolnozemsých Slovákov sa venuje ČUKAN, Jaroslav a kol.: *Kultúrny potenciál Slovákov v Banáte*. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, 2018.

3 <https://www.minv.sk/?rok-2020-1> (cit. 15. 12. 2020).

osobám.⁴ V rokoch 2015 a 2016 prijali krajiny Európskej únie približne 2,5 milióna žiadateľov o azyl, na Slovensku ich bolo v roku 2016 prijatých len 18.⁵ Celkový počet žiadostí o azyl v roku 2015 a 2016 predstavoval len 476. Ich počty boli dokonca nižšie, ako v predchádzajúcich rokoch.

Aj napriek týmto faktom sa migračná problematika stala na Slovensku jednou z najfrekvencovanejších tém politických a mediálnych prezentácií. Svoj vrchol dosiahla v čase „európskej migračnej krízy“ a predvolebnej parlamentnej kampane v rokoch 2015 a 2016, keď rezonovala v takmer všetkých politických diskusiách.

Skôr, ako sa budeme venovať samotným politickým obrazom migrácie, je potrebné objasniť kľúčový termín diskurz, ktorý skúmanú problematiku vymedzuje. Jiří Kraus⁶ definuje diskurz ako obsahovo, tematicky a jazykovo vymedzenú, sociálne inštitucionalizovanú a situačne zasadenú formu textu. Diskurz je prepojením jazyka so sociálnou praxou a samotným konaním, môže podmieňovať, ale i legitimizovať sociálne správanie.⁷ Súčasťou spoločenského diskurzu je politický a mediálny diskurz. Oba sa môžu navzájom prelínať a podmieňovať. Radoslav Štefančík a Miroslav Hvášta⁸ považujú jazyk za jeden z rozhodujúcich politických inštrumentov, nástrojov politickej komunikácie s občanmi. Na vzťah diskurzu k moci a vládnutiu upozornil Michel Foucault,⁹ podľa ktorého môže diskurz normalizovať alebo legitimizovať mocenské vzťahy, jednotlivé diskurzy môžu medzi sebou komunikovať alebo dokonca súperiť o moc. Na legitimizáciu svojich tvrdení používajú aktéri diskurzov viaceré výrazové prostriedky a stratégie. Norman Fairclough¹⁰ k nim zaraďuje používanie formálneho alebo neformálneho jazyka, metafor, emocionálne zafarbené slová či stratégiu legitimizácie (dosahovanej odvolávaním sa na autority), racionalizácie (vysvetľovanie úžitku), morálnej legitimizácie (odkazovanie na hodnoty), narativizácie (vytváranie príbehov) alebo využívaním dichotómie „my“ a „tí druhí“.

Viaceré politické strany deklarovali voči migrantom jasne nepriateľský postoj. „Predvolebná kampaň v roku 2016 spôsobila, že slovník negatívneho apelu voči imigrantom sa stal typický nielen pre pravicových extrémistov, objavil sa naprieč celým straníckym spektrom.“¹¹ Migrantov a utečencov asociovali politické subjekty

4 <https://www.minv.sk/?statistiky-20> (cit. 15. 12. 2020).

5 <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/7203832/3-04032016-AP-EN.pdf/790eba01-381c-4163-bcd2-a54959b99ed6> (cit. 15. 9. 2020).

6 KRAUS, Jiří: Vyjadřování polemičnosti a významových opozic v politickém diskurzu. In: Čmejrková, Světa – Hoffmannová, Jana (eds.): *Jazyk, média, politika*. Praha: Academia, 2003, s. 13–39.

7 JØRGENSEN, Marianne – PHILLIPS, Louise: *Discourse analysis as theory and method*. London – Thousand Oaks, California – New Delhi: Sage Publications, 2002.

8 ŠTEFANČÍK, Radoslav – HVÁŠTA, Miroslav: *Jazyk pravicového extrémizmu*. Bratislava: Ekonóm, 2019.

9 FOUCAULT, Michel: *Rád diskurzu*. Bratislava: Agora, 2006.

10 FAIRCLOUGH, Norman: *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. New York: Routledge, 2003. Language and power. New York: Longman, 2001.

11 ŠTEFANČÍK, Radoslav – DULEBOVÁ, Irina: *Jazyk a politika. Jazyk politiky v konfliktnéj štruktúre spoločnosti*. Bratislava: Ekonóm, 2017.

najmä s bezpečnostným rizikom, stali sa nástrojom na vyvolávanie strachu. V rétorike politikov sa objavovali zmienky a priame vyjadrenia o potrebe ochrany pred imigrantmi, o ohrození európskeho a kresťanského spôsobu života. Politický diskurz zdôrazňoval odlišnosť a nekompatibilitu kultúry migrantov s našimi tradíciami. Hrozbu spájali politici s kultúrne odlišnými skupinami migrantov, osobitne sa vyjadrujú k moslimom a moslimskej komunite na Slovensku.¹²

Príkladom týchto tendencií bol predvolebný billboard vládnucej strany Smer-SD, ktorému dominovalo kľúčové heslo: „Chránime si Slovensko“. Vo vzťahu k moslimom na Slovensku vtedajší premiér Robert Fico explicitne poukázal na mechanizmus, podľa ktorého zavedenie kvótného systému spôsobí na Slovensku vytvorenie „ucelenej moslimskej komunity“; výsledkom bude prítomnosť medzinárodného terorizmu a ďalších bezpečnostných, ekonomických a kultúrnych hrozieb.¹³ Argumentáciu proti prijímaniu migrantov na územie Slovenska, ale i v Európe, najmä vyjadrenia proti samotným moslimom a nezlučiteľnosti ich kultúry s „našou kultúrou“ nachádzame aj v rétorike strany SaS.¹⁴

Obr. 1. Billboard strany Smer-SD (2015).¹⁵

12 WALTER, Aaron: *Islamophobia in eastern Europe. Slovakia and the Politics of Hate*. Religijski-filozofski raksti 24, 2018, č. 1, s. 39–60.

13 <http://www.smertv.sk/c/1041/32/1/novn%EF%BF%BDtpostojtvln%EF%BF%BDdytktn%EF%BF%BDmetmigrn%EF%BF%BDcietpotudalostiachtvtnemeckomtkoln%EF%BF%BDnetnadtrn%E%BF%BDnom.htm> (cit. 14. 11. 2020).

14 <https://www.parlamentnelisty.sk/arena/183048/sulik-bez-servitky-islam-nie-je-kompatibilny-s-nasou-kulturou/> (cit. 22. 12. 2020).

15 <https://spravy.pravda.sk/parlamentne-volby-2016/clanok/371856-pocty-bilbordov-strany-taja-vraj-kvoli-superom/> (cit. 14. 1. 2021).

Obr. 2. Billboard strany ĽS NS (2016).¹⁶Obr. 3. Volebná kampaň strany ĽS NS (2016).²¹

Výraznú islamofóbnu rétoriku identifikujeme v prípade Ľudovej strany – Naše Slovensko. Jej predstavitelia nazývajú moslimov hordami, ktoré sa na Slovensko valia, berú našu zem a naše ženy.¹⁷ Vo vyhlásení „Nedovolíme migrantom obsadiť Slovensko“ píš, že moslimskí migranti sa nevedia a nechcú prispôbiť našim zákonom a normám, páchajú zločiny, sú záťažou, vytláčajú kresťanstvo a európsku kultúru a menia na svoj obraz spoločnosť, ktorá ich prijala.¹⁸ Odvolávajú sa na slovenské tradície, tradičné hodnoty, na svojich billboardoch používajú motívy tradičnej umeleckej kultúry, odevu, označujú sa za zástupcov pravdy a kresťanských hodnôt, stavajú sa do prvej línie za všetkých občanov.¹⁹

Tieto vyjadrenia nabádali k pocitu veľkej kultúrnej dištancie voči migrantom všeobecne. V radikálnejších politických diskusiách sa objavovala jednoduchá kauzalita: utečenci = moslimovia = teroristi.²⁰

16 <https://medzicas.sk/sme-opat-utoci-na-mariana-kotlebu/> (cit. 14. 1. 2021).

17 <http://www.naseslovensko.net/wp-content/uploads/2015/01/Volebný-program-2016.pdf> (cit. 22. 11. 2020).

18 <http://www.naseslovensko.net/wp-content/uploads/2016/02/nase-slovensko-februar-2016.pdf/> (cit. 14. 11. 2020).

19 <http://www.naseslovensko.net/nase-nazory/kotleba-v-prvej-linii-zavsetkych-obcanov/> (cit. 14. 11. 2020).

20 GYARFÁŠOVÁ, Oľga: New „Others“ in Public Perceptions in Slovakia. In: Divinský, Boris – Podolinská, Tatiana (eds.): *Globe in motion. Patterns of international migration. Similarities and Differences*. Bratislava: F. Ebert Stiftung, 2018, s. 132–147.

21 <https://refresher.sk/80433-Kandidatka-extremistickej-LSNS-propaguje-slovenske-tradicie-a-hrdost-v-kroji-z-Aliexpressu-za-27-dolarov> <https://www.omeiach.com/marketing/17215-nezneužívajte-folklor-v-politickom-boji-odkazuju-osobnosti-vo-vyzve-nie-v-mojom-kroji-video> (cit. 12. 12. 2020).

V mediálnom prostredí sa pri rozprávaní o migráciách využívajú špeciálne jazykové prvky a stratégie. Alena Chudžíková²² v ňom zaznamenala množstvo emocionálnych jazykových prostriedkov. Migrantov spájali s metaforami, evokujúcimi paniku, šok, hrôzu a tragédiu, prirovnávali ich k prírodným živlom (vlna, príliv), opisovali ich ako o homogénnu masu bez tváre.

Najmä v online médiách sa šíria nepodložené informácie o hrozných podmienkach v utečeneckých táboroch, stratách na životoch a obetiach, obrovskom počte migrantov a utečencov v Európe a na Slovensku, invázii moslimov, rabovaní, znásilňovaní, ničení kresťanských tradícií, svetovej vojne, fyzickom ohrození, sexuálnych útokoch a terorizme.²³

Ako už bolo naznačené, mediálne a politické prostredia sa navzájom prelínajú. Politici často využívajú médiá na vyjadrovanie názorov na migrácie, a naopak, žurnalisti považujú migráciu za politickú tému a politikov za kompetentné a často jediné osoby, ktoré majú k tejto téme čo povedať. Dokladom toho je analýza printových a online médií, uskutočnená v roku 2018.²⁴ Z jej záverov je zrejmé, že k migráciám sa najviac vyjadrujú samotní politici a príslušníci štátnej správy (58 %). Experti a predstavitelia mimovládnych organizácií sa v nich ako aktéri objavili v 15 % a samotní migranti len v 6 %, z čoho vyplýva, že migranti sú skôr predmetom diskusie ako ich účastníci.

Politický diskurz ohľadne migrácií manipuluje s emóciami, skupinovú identitu, kultúrnou inakosťou (najmä etnickou a náboženskou). Zakladá sa na predstave o polarizácii sveta, kde na jednej strane stoja Slováci, občania Európskej únie, kresťania, biela rasa, ktorí vytvárajú kategóriu „my“, na druhej strane cudzinci, migranti, príslušníci tretích krajín, Afričania, moslimovia, utečenci, iné rasy, obyvatelia zo sociálne slabších prostredí, ako odlišní a nebezpeční „oni“. V rétorike politikov dominoval najmä motív ochrany vlastného pred cudzím, a to v rovine ekonomickej (strach pred znížením životnej úrovne, ohrozenie pracovného trhu) a kultúrnej (ochrana slovenských, európskych a kresťanských tradícií). Súčasťou bezpečnostného diskurzu bol podľa Jarmily Androvičovej²⁵ tiež komplex kontroly, dozoru a monitorovania.

22 CHUDŽÍKOVÁ, Alena: Obraz utečencov v médiách na Slovensku. In: Hlinčíková, Miroslava – Mešeznikov, Grigorij (eds.): *Otvorená krajina alebo nedobytná pevnosť? Slovensko, migranti a utečenci*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2016, s. 95–112.

23 LETAVAJOVÁ, Silvia: „My“ a „oni“ – postoje slovenskej spoločnosti k novodobým migrantom a migráciám. In: Číhal, Petr (ed.): *My a oni. Domáci a cizí v lidové tradici*. Uherské Hradiště: Slovákcké muzeum, 2019, s. 213–223.

24 POSPĚCH, Pavel – JUREČKOVÁ, Adéla: *Ve středu pozornosti: Mediální pokrytí tématu migrace v České republice, Estonsku a na Slovensku. Srovnávací zpráva*. Praha: Člověk v tísni, 2019.

25 ANDROVIČOVÁ, Jarmila: *Migrácia a migračná politika na Slovensku – analýza diskurzu*. Dizertačná práca. Masarykova univerzita, Fakulta sociálnych štúdií, Katedra sociologie, Brno 2015.

Angažovanosť antropológie (etnológie) a politika

Antropológia vníma novodobé spoločenské zmeny zapríčinené zvýšenou mobilitou obyvateľstva veľmi citlivo. Reaguje na ne profiláciou viacerých subdisciplín, napríklad antropológia konfliktov (Anthropology of Conflicts), antropológia migrácie (Anthropology of Migration), migračné alebo utečenecké štúdiá (Migration Studies, Refugees Studies) či politická antropológia (Political Anthropology), ktoré sa prioritne venujú migrácií, medzikultúrnym kontaktom, ale i politickým aspektom antropológického bádania. Ich úsilie využívať poznatky v praxi je spájané s aplikovanou alebo angažovanou antropológiou, nazývanou tiež verejná, akčná alebo praktická.²⁶ Podľa Sethy M. Low a Sally E. Merry²⁷ študuje globálne problémy, ale zameriava sa pritom na mikrosociálnu situáciu, venuje sa prepojeniu antropológickej teórie a praxe k tvorbe nových riešení, upozorňuje médiá na antropológické poznatky, je svedectvom násilia a spoločenských zmien, zdieľa vedomosti s členmi komunity, poskytuje empirické poznatky k sociálnemu hodnoteniu a etickej praxi. Je schopná „rozpoznávať hegemonie, mocenské štruktúry a vzťahy a dekonštruovanie zaužívaných kategórií pri súčasnom riešení praktických problémov.“²⁸ Osobitne je potrebné sa zmieniť o tzv. policy analysis, ktorá prepája poznatky antropológie, ale i verejnej správy, managementu či sociológie. Na rozdiel od policy studies, ktoré sú označované ako vedenie/poznatky o politike, policy analysis je chápaná ako vedenie/poznatky pre politiku.²⁹ Jej hlavným výstupom je politické poradenstvo, zahŕňajúce tvorbu podkladov pre politické rozhodnutia alebo overenia výsledných dopadov, zameraných napríklad na integráciu cudzincov, menšín a iných marginalizovaných skupín, ktoré môžu byť objektom verejných politik.³⁰ Alexander M. Ervin³¹ vyzdvihuje schopnosť antropológie overiť politické potreby zmysluplné pre populáciu, poukázať na obmedzenia, príležitosti a efektívnosť politických riešení, analyzovať kultúrne predsudky, či vysvetliť názory zúčastnených strán.

Prínos antropológie je najmä v systémovo-funkčno-holistickom prístupe, emickej perspektíve výskumu, hodnotovej analýze, interkultúrnom komparatívnom prístupe, interdisciplinarite a jej zameraní na komunitu. Emická perspektíva umožňuje

26 Na nejednoznačnosť v terminológii poukazuje PODJED, Dan – GORUP, Meta – MLAKAR, Alenka B.: Applied Anthropology in Europe. Historical obstacles, Current Situation, Future Challenges. *Anthropology in Action* 23, 2016, č. 2, s. 53–63.

27 LOW, Setha M. – MERRY, Sally E.: Engaged Anthropology: Diversity and Dilemmas. An introduction to Supplement 2. *Current Anthropology* 51, 2010, č. 2, s. 203–226.

28 LUTHEROVÁ, Soňa G. – HLINČIKOVÁ, Miroslava: *Za hranicami vedy? Aplikovaná antropológia v spoločnosti*. Bratislava: Ústav etnológie SAV, 2016.

29 VESELÝ, Arnošt: Veřejná politika a policy analysis. Pražské sociálně vědní studie. *Veřejná politika a prognostika* 15, 2006, č. 1, s. 1–26.

30 KAVALÍR, Aleš: Stručné uvedení do policy analysis v kontextu sociální antropologie. *Antropowebzin* 2008, č. 2–3, s. 75–86.

31 ERVIN, Alexander M.: *Applied Anthropology. Tools Perspectives for Contemporary Practice*. Needham Heights: Allyn & Bacon, 2000.

antropológom pochopiť správanie a myslenie ľudí z pohľadu ich samotných. Vedec sa zúčastňuje na každodennom živote skúmaných subjektov, snaží sa o autenticitu a úprimnosť, je súčasťou ich osobného života, jeho konanie môže ovplyvniť ich fungovanie. Je preto povinný snažiť sa o dôveryhodnosť a dodržiavať zásady vedeckej etiky. Ako znalec spôsobu života a potrieb ľudí môže vystupovať ako mediátor a katalyzátor pri riešení medzikultúrnych konfliktov alebo ako svedok či advokát pri zlepšovaní spolunažívania.

Zručnosti aplikovaného alebo angažovaného antropológa sú uplatniteľné v mnohých oblastiach. Satish Kedia a Linda A. Bennett³² hovoria o výskumníkoch, analytikoch, hodnotiteľoch, posudzovateľoch, kultúrnych sprostredkovateľoch, špecialistoch, konzultantoch, znalcoch, administrátoroch alebo manažéroch, pričom antropológ môže plniť naraz viaceré z týchto rolí.

Formy angažovanosti antropológov sú zrejmé v nasledovných oblastiach:³³

1. Zdieľanie a podpora. Jeho súčasťou je podpora a osobná interakcia s objektami výskumu, zahŕňajúca nadväzovanie vzťahov, zdieľanie bývania, jedla, ale i myšlienok a názorov.
2. Vzdelávanie. Predstavuje poradenstvo, mentoring, semináre, besedy alebo prednášky podporujúce medzikultúrnú komunikáciu a znášanlivosť na všetkých úrovniach (od materských po vysoké školy, prácu v komunitách).
3. Sociálna kritika. Znamená aktivitu pri odhaľovaní a upozorňovaní na mocenské vzťahy, praktiky nerovnosti, kritiku zneužívania antropológických poznatkov.
4. Spolupráca. Reprezentuje ju kooperácia s komunitami a miestnymi organizáciami, účasť na vládnych a mimovládnych projektoch a programoch.
5. Advokácia. Tvorí ju svedectvo a obhajoba nerovnoprávnosti, pomoc v úsilí o jej dosiahnutie, predkladanie sťažností, vyjadrovanie potrieb alebo námietok, zvyšovanie právneho tlaku a verejnej kontroly.
6. Aktivizmus. Je založený na dokumentácii diskriminácie, zosúladňovaní politických rozhodnutí s potrebami ľudí, umožňovaní dialógu a zabezpečovaní nároku na kultúrne práva.

Angažovaná antropológia a migračné témy – príklady dobrej praxe na Slovensku

V zahraničí sú známe viaceré prípady angažovanosti antropológov vo vzťahu k migračným témam a ich politickým reflexiám. Jedným z nich je reakcia odbornej verejnosti na postoje obyvateľstva k utečencom v Poľsku v roku 2015. Centrum

32 KEDIA, Satish – BENNETT, Linda A.: *Applied Anthropology*. Dostupné z: <http://www.eolss.net/sample-chapters/c03/e6-20a-10.pdf> (cit. 25. 11. 2020).

33 LOW, M. Setha – MERRY, E. Sally: Engaged Anthropology: Diversity and Dilemmas. An Introduction to Supplement 2. *Current Anthropology* 51, 2010, č. 2, s. 203–226.

pre štúdium migrácie na Univerzite Adama Mickiewicza v Poznani vtedy vydalo oficiálne stanovisko pod názvom: „Poľsko! Tvoj odpor voči utečencom je hanbou“ a zorganizovalo demonštráciu s heslom: „Utečenci vítaní“. Ďalšou je vydanie stanoviska Poľskej národopisej spoločnosti k prejavom xenofóbie a neznášanlivosti v Poľsku.³⁴

Niekoľko príkladov je možné identifikovať aj na Slovensku, hoci ich nie je veľa. Na „robení“ aplikovanej antropológie sa slovenskí vedci podieľajú individuálne alebo skupinovo ako akademická obec alebo jej časť.

Aplikovaným antropológom je v určitom ohľade každý, kto pracuje s cudzincami alebo s osobami, ktoré v minulosti boli cudzincami, alebo ich potomkami. Samotný výskum migrantov je možné považovať za špecifický a nie je možné ho uskutočniť bez osobnej zaangažovanosti, vzájomných prejavov spolupatričnosti, zdieľania a podpory medzi výskumníkom a skúmanou osobou. Nakoľko migranti pochádzajú z kultúrne, nábožensky a jazykovo odlišných prostredí, výskumník sa pre nich stáva akýmsi prostredníkom alebo dokonca ambasádorom hostiteľskej krajiny, pomáha im riešiť každodenné problémy, je nápomocný pri komunikácii s inštitúciami, odpovedá na otázky, prináša návody, ako sa správať v novej kultúre. Naše výskumy³⁵ v prostredí migrantov, utečencov, moslimov alebo zmiešaných manželstiev priniesli množstvo dokladov takéhoto „prepojenia.“ Respondenti nám ako výskumníkom kladli otázky, ktorými si overovali správnosť svojho konania a zmýšľania. Žiadali nás o vysvetlenie a zdôvodnenie spoločenských noriem, správania sa slovenských inštitúcií alebo verejnosti voči nim, zdôverovali sa, vysvetľovali a obhajovali odlišnosť svojej a hostiteľskej kultúry. Keďže antropológovia sú aj znalcami domácej kultúry, je v ich kompetencii sledovať a vysvetľovať princípy správania sa domáceho obyvateľstva voči migrantom a inakosti vo všeobecnosti, objasňovať jeho historickú podmienenosť. Stali sme sa dôverníkmi a pomocníkmi a na oplátku získali ich priazeň, ochotu rozprávať, prijať nás do rodinného prostredia, priateľstvo alebo pohostinnosť. Tieto formy zdieľania výrazne prispievajú k akulturačným a integračným snahám migrantov do hostiteľskej spoločnosti.

Politické a mediálne prezentácie formujú verejnú mienku voči migrantom, ale i konkrétnym skupinám, akými sú napríklad utečenci a moslimovia. Národné aj nadnárodné prieskumy dokazujú, že postoje Slovákov k nim sú prevažne negatívne.³⁶ Z tohto pohľadu môžeme každé objektívne informovanie antropológov o tejto téme považovať za aplikáciu poznatkov, nakoľko vyvažuje často

34 BUCHOWSKI, Michał: Význam antropologie v době vzestupu islamofobie a „uprchlické krize“: případ Polska. *Český lid* 103, 2016, č. 1, s. 69–84.

35 Viac o výskumníckej autoreflexii pri štúdiu migrantov LETAVAJOVÁ, Silvia: *Zmiešané manželstvá (manželstvá s cudzincami) ako sociokultúrny fenomén*. Nitra: UKF, 2018.

36 LETAVAJOVÁ, Silvia: „My“ a „oni“ – postoje slovenskej spoločnosti k novodobým migrantom a migráciám, c. d.

zjednodušené a tendenčné výroky politikov, vládnych úradníkov a médií a takisto sa podieľa na kreovaní spoločenskej atmosféry. „Prostredníctvom slov vieme urobiť viditeľnejších sociálne neviditeľných.“³⁷ Antropológovia tak činia odbornými štúdiami a expertízami, súčasťou ktorých sú odporúčania pre vládne inštitúcie a inštitúcie verejnej správy. V tejto oblasti vzniklo na Slovensku viacero publikácií.³⁸

Verejnosti je však prístupnejšia a zrozumiteľnejšia popularizačná forma antropologických poznatkov. Patria k nim novinové články, blogy, vystúpenia antropológov v médiách, ich osobné statusy na sociálnych sieťach. Zaujímavým a pre publikum pútavým projektom bola séria videodokumentov o integrácii jednotlivých komunit migrantov na Slovensku, na ktorých participovali aj antropológovia.³⁹ Vo výnimočných prípadoch sú antropológovia prizvaní do mediálnych diskusií o migrantoch. Jedným z mála príkladov bolo vystúpenie etnologickej v hlavnej diskusnej relácii Rozhlasu a televízie Slovenska „O 5 minút 12“, odvysielanej počas niekoľkých mesiacov v roku 2015.⁴⁰ K téme migrantov sa spolu s ňou vyjadrovali predstavitelia politickej scény, zastávajúci výrazne protichodné názory na prínos migrantov do spoločnosti.

Ďalšou z oblastí, ktorá umožňuje priamu aplikáciu antropologických poznatkov v praxi, je kooperácia s vládnymi inštitúciami a lokálnymi samosprávami. Deje sa tak spoluprácou na tvorbe projektov, štandardov a odporúčaní v oblasti migračnej politiky. Pozitívnym príkladom takéhoto modelu bolo zamestnanie etnológov na pozícii rozhodovача o azyle v rámci Migračného úradu Ministerstva vnútra SR. Významné je tiež partnerstvo vedcov, ale i študentov antropológie a príbuzných odborov s mimovládnymi organizáciami, kde pracujú ako kmeňoví a externí zamestnanci alebo ako dobrovoľníci. Ako príklady uvádzame spoluprácu s Medzinárodnou organizáciou pre migráciu, UNHCR, Ligou za ľudské práva, Inštitútom pre verejné otázky, občianskym združením Mareena alebo Pokoj a dobro v Nitre. Slovenskí antropológovia a etnológovia spolupracujú s organizáciami zastrešujúcimi aj samotných migrantov. Významné sú ich iniciatívy so zväzom Afgancov, Islamskou nadáciou na Slovensku a ďalšími. Tu sa podieľali na spoločných projektoch,

37 LUTHEROVÁ, Soňa G. – HLINČÍKOVÁ, Miroslava: *Za hranicami vedy? Aplikovaná antropológia v spoločnosti*, c. d.

38 Z mnohých spomenieme len nasledovné: POPPER, Miroslav – BIANCHI, Gabriel – LUKŠÍK, Ivan – SZEGHY, Petra: *Potreby migrantov na Slovensku*. Bratislava: SAV, 2006; HLINČÍKOVÁ, Miroslava – LAMAČKOVÁ, Daniela – SEKULOVÁ, Martina: *Migranti a migrantky na trhu práce v SR – identifikácia a prekonávanie bariér diskriminácie*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2011; TUŽINSKÁ, Helena: *Medzi riadkami: Etnografia tlmočenia azylových súdnych pojednávaní*. Bratislava: AKAMedia, 2020; LETAVAJOVÁ, Silvia – DIVINSKÝ, Boris: *Common Home Publication. Migration and Development in Slovakia* Bratislava: Caritas Slovakia, 2019.

39 <http://integruj.sk> (cit. 15. 1. 2018).

40 Viac k analýze diskusnej relácie LETAVAJOVÁ, Silvia – CHLEBCOVÁ HEČKOVÁ, Andrea – KRNO, Svetozár – BOŠELOVÁ, Míriam: *Novodobé migrácie vo verejnej mienke, mediálnej a politickej diskusii*. Nitra: UKF, 2020.

svoju spolupatričnosť vyjadrili tiež účasťou na kultúrnych aktivitách, ktorých cieľom je medzikultúrny dialóg. Spomenieme napríklad ich participáciu na afganských oslavách nového roku – novruz, slávnostnom iftare alebo tzv. babincoch, ktoré organizuje islamská nadácia.

Angažovanosť v migračných témach je významná aj v oblasti vzdelávania. Deje sa tak prostredníctvom verejných prednášok, seminárov, tréningov, lektorovania alebo koučingu zameraného na širokú verejnosť, osobitne na mládež, pracovníkov, ktorí prichádzajú do kontaktu s migrantmi, ale i samotných aktérov a účastníkov azylového konania a integračných procesov (pracovníci utečeneckých táborov, ministerstiev, pedagógovia, vzdelávajúci deti migrantov, dobrovoľníci...). Antropológovia môžu zvyšovať ich znalosti o cudzích kultúrach, interkultúrne kompetencie a komunikačné schopnosti, citlivosť voči inakosti a schopnosť porozumieť jej. Príkladom je spoločný projekt Centra pre výskum etnicity a kultúry a Nadácie Milana Šimečku pod názvom *Zvyšovanie kvalifikácie pedagógov pri integrácii detí štátnych príslušníkov tretích krajín do slovenského vzdelávacieho systému*,⁴¹ prednáškový cyklus (Ne)známi: MY verus ONI,⁴² séria podkastov v projekte Spoznajte vašich „(ne)známych susedov“⁴³ Islamskej nadácie na Slovensku či projekt vzdelávania mládeže Integrácia na cestách.⁴⁴

Dobrým príkladom spoločnej angažovanosti početnejšej akademickej a odbornej antropologickej obce je aktivita „Nie v mojom kroji“. Realizovaná bola prostredníctvom sociálnej siete facebook. Predstavovala vyhlásenie, ktoré podpísalo 150 zástupcov a podporovateľov folklórneho hnutia na Slovensku, vrátane etnológov, antropológov, folkloristov, umelcov, pedagógov či iných osobností, ako reakciu na predvolebný boj a silnejúce pozície extrémistických politických strán na začiatku roku 2016. Išlo o slobodné a nezávislé vyjadrenie občianskeho postoja a názoru. Svojím podpisom a zdieľaním (vyhlásenia, videopríhovoru osobností a rámika s logom) vyjadrili jednotlivci žiadosť o zachovávanie a propagáciu tradičnej kultúry a odpor voči jej zjednodušovaniu, prispôbovaniu politickým cieľom a využívaniu ako nástroja hodnotového rozdelenia spoločnosti. Slovensko vnímali aktéri vyhlásenia ako kultúrnu a názorovú pestrosť. Jasne sa vymedzovali voči extrémistickým

Obr. 4. Logo facebookovej aktivity „Nie v mojom kroji“ (2016).⁴⁵

41 <http://cvek.sk/projekt-eif-zvysovane-kvalifikacie-pedagogov-pri-integracii-deti-statnych-prislusnikov-tretich-krajin-do-slovenskeho-vzdelavacieho-systemu/> (cit. 18. 12. 2020).

42 <https://www.facebook.com/IslamOnline.sk/videos/141066284035231/?t=1> (cit. 18. 12. 2020).

43 <https://www.facebook.com/IslamOnline.sk/videos/1283067042066257/?t=5> (cit. 15. 11. 2020).

44 <https://es-la.facebook.com/pg/integruj/posts/> (cit. 13. 1. 2021).

politickým stranám, ktoré hovorili o jedinej správnej kultúre, vnucovali Slovákom jednofarebnú kultúru a stavali sa do roly skutočných a jediných nositeľov a ochrancov slovenskosti a pravých vlastencov.⁴⁶

Záver

Téma migrantov a utečencov vyprodukovala širokú škálu odoziev a polarizovala spoločnosť, a to aj napriek tomu, že ich reálny príchod sa Slovenska takmer vôbec nedotkol. Politická diskusia vytvorila jasný obraz aktérov migrácií, ale i hostiteľskej krajiny migrantov, ktorých postavila oproti sebe ako binárne opozície „my“ a „oni“. Využila pritom koncepty skupinovej identity, založenej na etnickej, náboženskej, kultúrnej či inej dištancii.

Predpokladáme, že migrácie budú čoraz významnejšou súčasťou spoločenskej reality a zároveň predmetom politických diskusií. Antropológia je kompetentná využívať penzum svojich znalostí na riešenie spoločenských problémov spojených s interkulturalitou, ale i na tlmenie politických snáh, ktoré inakosť využívajú alebo zneužívajú. Jej reakcia, záujem a angažovanosť je preto nevyhnutná. Je však potrebné, aby sa na túto výzvu dostatočne pripravila, uspôsobila praxi učebné osnovy a zaviedla vhodné školiace nástroje, ktoré študentov pripravia byť citliví, zapojení a angažovaní do vecí verejných.

Literatúra

- ANDROVIČOVÁ, Jarmila: *Migrácia a migračná politika na Slovensku – analýza diskurzu*. Dizertačná práca. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálnych štúdií, Katedra sociológie, 2015.
- BUCHOWSKI, Michał: Význam antropológie v době vzestupu islamofobie a „uprchlické krize“: případ Polska. *Český lid* 103, 2016, č. 1, s. 69–84.
- ČUKAN, Jaroslav a kol.: *Kultúrny potenciál Slovákov v Banáte*. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, 2018.
- ERVIN, Alexander M.: *Applied Anthropology. Tools Perspectives for Contemporary Practice*. Needham Heights: Allyn & Bacon, 2000.
- FAIRCLOUGH, Norman: *Analysing Discourse. Textual Analysis for Social Research*. New York: Routledge. Language and power. New York: Longman, 2001.
- FOUCAULT, Michel: *Rád diskurzu*. Bratislava: Agora, 2006.

45 <https://www.facebook.com/pages/category/Cause/Nie-v-mojom-kroji-103895547872449/> (cit. 7. 1. 2021).

46 <https://www.facebook.com/pages/category/Cause/Nie-v-mojom-kroji-103895547872449/> (cit. 7. 1. 2021).

- GYARFÁŠOVÁ, Oľga: New „Others“ in Public Perceptions in Slovakia. In: Divinský, Boris – Podolinská, Tatiana (eds.): *Globe in motion. Patterns of international migration: Similarities and Differences*. Bratislava: F. Ebert Stiftung, 2018, s. 132–147.
- HLINČIKOVÁ, Miroslava – LAMAČKOVÁ, Daniela – SEKULOVÁ, Martina: *Migranti a migrantky na trhu práce v SR – identifikácia a prekonávanie bariér diskriminácie*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2011.
- CHUDŽÍKOVÁ, Alena: Obraz utečencov v médiách na Slovensku. In: Hlinčíková, Miroslava – Mesežnikov, Grigorij (eds.): *Otvorená krajina alebo nedobytná pevnosť? Slovensko, migranti a utečenci*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2016, s. 95–112.
- JØRGENSEN, Marianne – PHILLIPS, Louise: *Discourse analysis as theory and method*. London – Thousand Oaks, California – New Delhi: Sage Publications, 2002.
- KAVALÍR, Aleš: Stručné uvedení do policy analysis v kontextu sociální antropologie. *Antropowebzin* 2008, č. 2–3, s. 75–86.
- KEDIA, Satish – BENNETT, Linda A.: *Applied Anthropology*. Dostupné z: <http://www.eolss.net/sample-chapters/c03/e6-20a-10.pdf> (cit. 25. 11. 2020).
- KRAUS, Jiří: Vyjadřování polemičnosti a významových opozic v politickém diskurzu. In: Čmejrková, Světa – Hoffmannová, Jana (eds.): *Jazyk, média, politika*. Praha: Academia, 2003, s. 13–39.
- LETAVAJOVÁ, Silvia: „My“ a „oni“ – postoje slovenskej spoločnosti k novodobým migrantom a migráciám. In: Číhal, Petr (ed.): *My a oni. Domáci a cizí v lidové tradici*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 2019, s. 213–223.
- LETAVAJOVÁ, Silvia: *Zmiešané manželstvá (manželstvá s cudzincami) ako sociokultúrny fenomén*. Nitra: UKF, 2018.
- LETAVAJOVÁ, Silvia – DIVINSKÝ, Boris: *Common Home Publication. Migration and Development in Slovakia* Bratislava: Caritas Slovakia, 2019.
- LETAVAJOVÁ, Silvia – CHLEBCOVÁ HEČKOVÁ, Andrea – KRNO, Svetozár – BOŠELOVÁ, Miriam: *Novodobé migrácie vo verejnej mienke, mediálnej a politickej diskusii*. Nitra: UKF, 2020.
- LOW, Setha M. – MERRY, Sally E.: Engaged Anthropology: Diversity and Dilemmas. An Introduction to Supplement 2. *Current Anthropology* 51, 2010, č. 2, s. 203–226.
- LUTHEROVÁ, Soňa G. – HLINČIKOVÁ, Miroslava: *Za hranicami vedy? Aplikovaná antropológia v spoločnosti*. Bratislava: Ústav etnológie SAV, 2016.
- PODJED, Dan – GORUP, Meta – MLAKAR, Alenka B.: Applied Anthropology in Europe. Historical Obstacles, Current Situation, Future Challenges. *Anthropology in Action* 23, 2016, č. 2, s. 53–63.
- POPPER, Miroslav – BIANCHI, Gabriel – LUKŠÍK, Ivan – SZEGHY, Petra: *Potreby migrantov na Slovensku*. Bratislava: SAV, 2006.

- POSPĚCH, Pavel – JUREČKOVÁ, Adéla: *Ve středu pozornosti. Mediální pokrytí tématu migrace v České republice, Estonsku a na Slovensku. Srovnávací zpráva*. Praha: Člověk v tísni, 2019.
- ŠTEFANČÍK, Radoslav – DULEBOVÁ, Irina: *Jazyk a politika. Jazyk politiky v konfliktnéj štruktúre spoločnosti*. Bratislava: Ekonóm, 2017.
- ŠTEFANČÍK, Radoslav – HVÁSTA, Miroslav: *Jazyk pravicového extrémizmu*. Bratislava: Ekonóm, 2019.
- TUŽINSKÁ, Helena: *Medzi riadkami. Etnografia tlmočenia azylových súdnych pojednávanií*. Bratislava: AKAmédia, 2020.
- VESELÝ, Arnošt: *Věřejná politika a policy analysis*. Pražské sociálně vědní studie. *Věřejná politika a prognostika* 15, 2006, č. 1, s. 1–26.
- WALTER, Aaron: *Islamophobia in eastern Europe: Slovakia and the Politics of Hate*. *Religiski-filozofiski raksti* 24, 2018, č. 1, s. 39–60.

Internetové zdroje

- <http://cvek.sk/projekt-eif-zvyšovanie-kvalifikácie-pedagogov-pri-integrácii-deťi-statnych-prislušnikov-tretich-krajin-do-slovenskeho-vzdelavacieho-systemu/> (cit. 18. 12. 2020).
- <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/7203832/3-04032016-AP-EN.pdf/790eba01-381c-4163-bcd2-a54959b99ed6> (cit. 15. 9. 2020).
- <https://es-la.facebook.com/pg/integruj/posts/> (cit. 13. 1. 2021).
- <https://www.facebook.com/IslamOnline.sk/videos/141066284035231/?t=1> (cit. 18. 12. 2020).
- <https://www.facebook.com/IslamOnline.sk/videos/1283067042066257/?t=5> (cit. 15. 11. 2020).
- <https://www.facebook.com/pages/category/Cause/Nie-v-mojom-kroji-103895547872449/> (cit. 7. 1. 2021).
- <https://medzicas.sk/sme-opat-utoci-na-mariana-kotlebu/> (cit. 14. 1. 2021).
- <https://www.minv.sk/?rok-2020-1> (cit. 15. 12. 2020).
- <https://www.minv.sk/?statistiky-20> (cit. 15. 12. 2020).
- <http://www.naseslovensko.net/wp-content/uploads/2015/01/Volebný-program-2016.pdf> (cit. 22. 11. 2020).
- <http://www.naseslovensko.net/wp-content/uploads/2016/02/nase-slovensko-februar-2016.pdf/> (cit. 14. 11. 2020).
- <http://www.naseslovensko.net/nase-nazory/kotleba-v-prvej-linii-zavsetkych-obcanov/> (cit. 14. 11. 2020).
- <https://www.parlamentnelisty.sk/arena/183048/sulik-bez-servitky-islam-nie-je-kompatibilny-s-nasou-kulturou/> (cit. 22. 12. 2020).

<https://refresher.sk/80433-Kandidatka-extremistickej-LSNS-propaguje-slovenske-tradicie-a-hrdost-v-kroji-z-Aliexpressu-za-27-dolarov><https://www.ome-diach.com/marketing/17215-nezneuzivajte-folklor-v-politickom-boji-od-kazuju-osobnosti-vo-vyzve-nie-v-mojom-kroji-video> (cit. 12. 12. 2020).
<http://www.smertv.sk/c/1041/32/1/novn%EF%BF%BDtpostojtvln%EF%BF%BDdytktn%EF%BF%BDmetmigrn%EF%BF%BDcietpotudalostiachtvtnemec-komtkoln%EF%BF%BDnetnadtrn%EF%BF%BDnom.htm> (cit. 14. 11. 2020).
<https://spravy.pravda.sk/parlamentne-volby-2016/clanok/371856-pocty-bilbordov-strany-taja-vraj-kvoli-superom/> (cit. 14. 1. 2021).

Summary

Anthropology and Political Narratives (Mis)Using the Theme of Modern Migrations

The present study deals with the ways and forms of using the topic of migration for the benefit of political interests. It focuses on how the political scene empowers the theme of migration. Anthropology monitors the causes and forms of migration, its effects, examines the products of the majority – minority interaction, the reflection of migrants in public debate. Our aim will be to clarify how anthropology responds to political and media discussions on migration, how it engages and how it transforms under their influence. Several examples can also be identified in Slovakia. Slovak scientists participate in the „making“ of applied anthropology individually or in groups as an academic community or part of it. Their reaction, interest and commitment is essential.

Key words

Applied anthropology – engagement – migrants – politics – media

Zapomenuté cihelny. Z historie výroby a použití cihel v obci Strachotín (okr. Břeclav)¹

Mgr. Jana Křivánková

Ústav evropské etnologie, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, A. Nováka 1, 602 00 BRNO
399317@mail.muni.cz

Úvod

Opakovaně se při průzkumu bývalé stavební památky stává, že při její demolici je odhaleno větší množství cihel s různorodými kolký. (viz Obr. 1) Jedním z důvodů je, že pálené cihly je možné opakovaně použít na zcela jiných stavbách.² Nepřeberné množství kolkovaných cihel dokládá velmi bohatou síť cihelen na našem území.³ Jen stěží však mohou být interpretovány doposud známé kolký z cihel nalezených při průzkumu venkovských staveb, neboť dokumentace cihelnami používaných kolků především dále do minulosti značně kolísá.

Přesto lze výzkum⁴ věnovaný stáří páleného cihelného zdiva považovat za velmi žádoucí, protože při kombinaci s dalšími poznatky⁵ může napomáhat k správné interpretaci týkající se stavebních proměn vesnického domu a nejrozličnějších stavebních památek vesnického prostředí.

Klíčem k objasnění řady kolků by mohl být vznik přehledně zpracované historie sítě cihelen a dokumentace jejich produkce, tak jako se tomu děje již v zahraničí.⁶ Cílem předkládaného textu je snaha přispět k takovéto síti⁷ příspěvkem, ve kterém je zpracována historie obecní cihelny ve Strachotíně (okr. Břeclav).⁸

1 Studie vznikla v rámci řešení projektu specifického výzkumu *Sociální kapitál nemateriálního kulturního dědictví* řešeného Ústavem evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity (MUNI/A/1140/2020).

2 Takže nelze ani bezprostředně určovat stáří u konstrukcí s kolkovanými cihlami.

3 Jen v roce 1897 uvádí Ferdinand Klika na Moravě ve svém adresáři několik stovek fungujících cihelen. KLIKA, Ferdinand: *Adressář cihelen v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Časopis Reklama, 1897.

4 Mimo evidenci samotných kolků se badatelé zaměřují např. na analýzu rozměrů pálených cihel apod.

5 Které se mnohou týkat typologie konstrukce, nebo dalších použitých materiálů (které lze snadněji datovat, jako např. dřevo pomocí dendrochronologie), dále využití mapových dokladů a archivních pramenů.

6 Např. po politických okresech jsou koncipovány práce v sousedním Rakousku. RAMML, Christian Ferdinand: *Ziegelöfen und Lehmabbaue der politischen Bezirke Mistelbach und Gänserndorf (Niederösterreich)*. Nachträge 29. Wien: Geologische Bundesanstalt, 2018.

7 V posledních letech se zabývá historií zaniklých cihelen (především) v bývalém politickém okrese Břeclav LYČKA, Daniel: *Historie zaniklých cihelen břeclavského okresu po roce 1945 – Lednice-Nejdek, Drnholec, Pohořelice, Mikulov, Vlasatice, Dolní Dunajovice, Velké Bílovice*. *RegioM*, 2017, s. 106–141.

8 Do roku 1848 byla obec součástí mikulovského panství.

Snahy o zřízení obecní cihelny ve Strachotíně

Snahy strachotínské obce získat oprávnění vypalovat vlastní cihly sahají do začátku 80. let 18. století. První zmínka se objevuje v žádosti adresované vrchnosti z roku 1780. Obec tehdy žádala, aby mohla za účelem zřízení bytu kaplana vypálit na pusté stráni (*auf der öden Leiten*) cihly. Z odpovědi z roku 1781 vyplývá, že k výpalu cihel zřejmě nedošlo a vrchnost se rozhodla k tomuto účelu darovat několik tisíc vlastních cihel.⁹

Z následujícího roku 1782 se dochovaly žádosti adresované vrchnosti tentokrát již s prosbou o zřízení obecní cihelny.¹⁰ První žádost strachotínských poddaných nese datum 20. března 1782.¹¹ Už o dva dny později 22. března byla sepsána další žádost.¹² Ve snaze pochopit důvod, který vedl k sepsání nové žádosti, budou v následujícím textu porovnávány jednotlivé pasáže obou žádostí.

V obou vyhotoveních jsou zmiňovány obtíže spojené s obstaráváním dostatečného množství cihel, byť jen na jednu stavbu. V první žádosti je tento argument uveden na prvním místě ale jen ve stručnosti,¹³ naproti tomu v novější žádosti je více rozvinut. Je zde uvedeno, že dostatečné množství cihel si není schopna obec zajistit u vrchnostenské cihelny a za velmi nepohodlné považují představení strachotínské obce, že v takovém případě musí disponovat peněžní hotovostí a obtíže mají rovněž, pokud chtějí vyjednat nákup cihel u jiné obecní cihelny.¹⁴

Podobně laděné jsou i podpůrné argumenty spojené se zajišťováním stavebního materiálu, tím jsou myšleny další finanční náklady spojené s transportem takovéhoho nákladu. V mladší žádosti je tak uvedeno, že jsou ve výhodě ty obce, které cihelnu ve svém katastru mají, neboť jsou obtíží spojených s převozem ušetřeny.¹⁵ Ve starší žádosti je naopak tato pasáž koncipována jako dlouhý výčet nesnází spojených s přepravou, a to následovně: „[...] *převoz může trvat 2–3 i více hodin, někdy také ale při neznámé zásobě cihel [prodávajícího], ženeme tam zcela nadarmo náš tažný dobytek.*“¹⁶ Celou beznadějně líčenou situaci ještě umocňují tímto výrokem: „*A tím vším promarníme čas, který bychom lépe mohli vynaložit na svou práci v hospodářství.*“¹⁷

9 Opis žádosti a odpověď na ni uvádí RIESS, Anton: *Der Markt Tracht in Vergangenheit und Gegenwart*. Brno: Josef Wesnitzky, 1930, s. 184.

10 Na rozdíl od předchozích opisů žádostí, které jsou sice také směřovány vrchnosti, se tyto nacházejí dnes ve fondu vrchnostenské kanceláře. MZA Brno, fond F 18 Hlavní registratura Ditrichštejnů Mikulov, inv. č. 7330 – Cihelna ve Strachotíně, fol. 1–5. Pisemný materiál v tomto fasciklu není řazen, tj. foliován, chronologicky.

11 MZA Brno, fond F 18 Hlavní registratura Ditrichštejnů Mikulov, inv. č. 7330 – Cihelna ve Strachotíně, fol. 3 a 4.

12 Tamtéž, fol. 1 a 5.

13 Tamtéž, fol. 3r.

14 Tamtéž, fol. 1r.

15 Tamtéž, fol. 1r.

16 Tamtéž, fol. 3r.

17 Tamtéž, fol. 3r.

Obr. 1. Demolice domu čp. 177 ve Strachotíně. Foto Jana Křivánková, 2020.

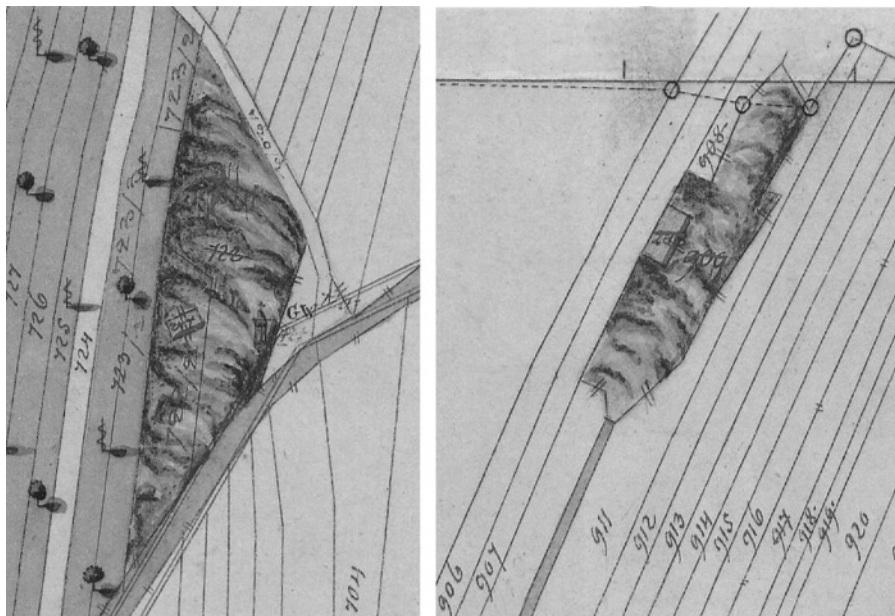
Starší žádost je ještě doplněna o pasáž s informacemi spojenými s dalšími materiály nezbytnými k provozování cihelny. Nejprve je v žádosti konstatováno, že obecní louky nejsou chudé na dřevo a rákosí,¹⁸ i když to explicitně v žádosti nezaznívá, je možné se domnívat, že jsou tyto suroviny uvedeny v souvislosti s dostatkem paliva při provozu cihelny. V jižní části strachotínského katastru se totiž v minulosti nacházely rozsáhlé lužní lesy,¹⁹ jejichž dřevo bylo vhodné především k topení,²⁰ a mohlo být tedy využito právě k pálení cihel. Rovněž rákosí bylo používáno jako palivo pro cihelny, jak uvádějí Josefem Nožičkou zmiňované prameny k roku 1757 pro cihelny na Židlochovicku.²¹

18 Tamtéž, fol. 3r. Rákosí je v pramenech týkajících se Strachotína zmiňováno i později; např.: v polovině 19. století je rákosí zmiňováno jako stavební materiál. MZA Brno, fond D 8 Vceňovací operáty, karton 974, sign. 2683 – Strachotín, [nefoliováno, oddíl VI Sumpě mit Rohr]. Rovněž i poslední pamětníci, pamatující si strachotínské louky před jejich zatopením v 70. letech 20. století, je popisují jako bohaté na rákosí.

19 Lužní lesy spadaly do území, ze kterého bylo v 70. letech 20. století vystavěno vodní dílo Nové Mlýny.

20 Z práce J. Nožičky totiž vyplývá, že se v zátopovém území, za něž tuto část bývalého strachotínského extravilánu lze považovat, vyskytovalo dřevo vhodné především k topení. NOŽIČKA, Josef: Z minulosti jihomoravských luhů (předběžná studie). In: Čermák, Květon (ed.): *Práce výzkumných ústavů lesnických ČSR*, 1956, s. 169–199.

21 NOŽIČKA, Josef: Z minulosti jihomoravských luhů (předběžná studie), c. d., s. 181.

Obr. 2. Výřez z originální mapy stabilního katastru používané od roku 1825 ve Strachotíně. ÚAZK Praha, mapový list č. 2893-1-002.

V téže žádosti se dále uvádí, že mají rovněž dostatek hlíny vhodné k výrobě cihel. Absence vlastní cihelny má podle nich pak za následek, že zemina vhodná k vytěžení, která by mohla v podobě pálených cihel skýtat pro obec větší finanční zisk, je udávána za nepatrnou cenu ve své surové podobě. Dále dodávají, že značné peněžní obnosy strachotínských obyvatel odchází okolním obcím, zatímco oni sami nemohou přetvářet svoje přírodní bohatství, tak jak by mohli, tj. využít zeminu k výrobě cihel čili k výpalu. Tato část je nakonec shrnuta takto: „*K tomu, abychom získali výhodu při pořizování stavebního materiálu, jakož i k získání neobyčejného užitku pro naši obec a její obyvatele, považujeme za nejvhodnější a neklamný prostředek výstavbu vlastní cihelny.*“²²

Nová žádost končí návrhem obce na výši ročního poplatku za cihelnu pro vrchnost; konkrétně nabízí platbu v rozmezí 30–36 krejcarů.²³ V povolení cihelny

22 MZA Brno, fond F 18 Hlavní registratura Ditrichštejnů Mikulov, inv. č. 7330 – Cihelna ve Strachotíně, fol. 3.

23 Tamtéž, fol. 1r.

z 26. března se vrchnost vedle stručného udělení souhlasu vyjadřuje pouze k roční platbě, kdy stanovuje vyšší taxu 36 krejcarů.²⁴ Existence dvou žádostí vede k domněnce, zda první z nich nebyla zamítnuta. Vzhledem ke krátkému času, který jednotlivé písemnosti dělí, lze předpokládat, že zamítavé stanovisko v písemné podobě nevzniklo a napsání druhé žádosti bylo snad podníceno ústním jednáním při vyřizování žádosti první.

V druhé žádosti oproti první zmizely zdlouhavé pasáže o dostatku jednotlivých surovin a značně namáhavé přepravě tak těžkého nákladu, jako jsou pálené cihly. Naopak namísto stížností na nepříznivou situaci jsou zdůrazňovány spíše výhody plynoucí z vybudování vlastní cihelny. Snad právě takto koncipovaný text zajistil Strachotínským velmi brzké povolení (v řádu čtyř dní). Z popisu obecních účtů lze vyčíst, že obecní cihelna byla postavena již v tomto roce (1782).²⁵ V mladší žádosti není umístění cihelny řešeno vůbec, v souvislosti s výstavbou je pouze uvedeno toto: „*A protože existuje domnění, že je tu [kvůli převyšující poptávce nad nabídkou (viz výše)] prostor pro zřízení další obecní cihelny, z tohoto předpokladu totiž vyplývá, že by žádné okolní cihelně zbudováním nové cihelny neměla vzniknout škoda.*“²⁶

O skutečné poloze cihelny se lze poprvé dozvědět z map a písemného materiálu uloženého ve fondu D 10. (viz Obr. 2) Na mapách z roku 1825 se SV od obce nachází rovnou dvě cihelny. Cihelna situovaná blíže k obci ležela v cípu bývalé trati *Saat*²⁷ na pozemkové parcele 722, která byla současně hliníkem. Sama stavba²⁸ byla natočena JV směrem, budova byla velká přibližně 11,5 x 6,5 m. Druhá cihelna²⁹ se nacházela v bývalé trati *Gaisloch*, dnes nazývané *Na Popicku*; ležela na pozemkové parcele 909, jež byla také zároveň hliníkem. Budova stojící na této parcele byla natočena více na východ nežli cihelna první, bylo tomu nejspíše proto, že ležela pod svahem, který by bránil z jižní strany vhodnému větru, jenž byl pro provoz cihelny důležitý. Tato cihelna byla větší, měla přibližně 18,7 x 9,3 m.

24 Tamtéž, fol. 2r.

25 Stejně tak je v útech uvedeno, že z cihelny bude placena roční činže 36 krejcarů. RIESS, Anton: *Der Markt Tracht in Vergangenheit und Gegenwart*, c. d., s. 139 a SOKA Břeclav, fond MNV Strachotín, inv. č. 1, kniha č. 1 – Kronika MNV. Dějiny obce do 19. století, s. 174.

26 MZA Brno, fond F 18 Hlavní registratura Ditrichštejnů Mikulov, inv. č. 7330 – Cihelna ve Strachotíně, fol. 1r.

27 Místo známé také jako Kotova zatačka; viz níže.

28 Stavební parcela č. 247. Pravý dolní roh delší strany cihelny ležel v přibližně místech: GPS 48.9139908N, 16.6696286E.

29 Stavební parcela č. 248. Pravý dolní roh kratší strany cihelny ležel v přibližně místech: GPS 48.9168747N, 16.6744192E.

Strachotínská obecní cihelna a cihláři

Písemný materiál stabilního katastru dokládá, že větší stavba ležící dále od Strachotína patřila obci.³⁰ Obecní cihelna byla nejspíše větší, protože se u ní nacházel také příbytek pro cihláře, který dosvědčují matriky. V červnu roku 1799 se oženil cihlář Johann Adler (*Ziegelschlager*), syn Christiana Adlera z Grodkówa (*Grottkau*) ve Slezsku, s Johannou Stelzlovou, dcerou Franze Stelzela, podsedníka z Lačnova na svitavském panství. Farář u místa jejich bydliště uvedl strachotínskou obecní cihelnu.³¹ Páru se už v září toho roku (1799) narodil syn Anton; jako bydliště byla opět uvedena cihelna.³² U sňatku i narození je jako svědek a kmotr v obou případech Johann Reiser, cihlář z Popic, to může prozrazovat určité sociální vazby tohoto „nuzného“ řemesla. Syn Anton umírá již v roce 1801 v domě čp. 18,³³ což nasvědčuje tomu, že rodina s dítětem získala bydlení v obci.³⁴ V obecní cihelně se děti cihlářů nejen rodily, ale také umíraly, dva případy úmrtí ve strachotínské cihelně dokládají opět matriky. V roce 1810 a 1811 zde zemřely dvě děti (5 a 8 let staré) obecního cihláře Martina Weidlicha.³⁵ V letech 1818 a 1819 figuruje jako dočasný cihlář Franz Drescher (*zeitweiliger Ziegelschlager*), ubytovaný s rodinou v obci v hostinci čp. 96, posléze v domě čp. 56. Pocházel podobně jako cihlář Adler ze Slezska, tentokrát z obce Písečná (*Sandhübel*).³⁶ V roce 1839 žil v čp. 74

30 Ve fondu se nacházejí dva exempláře knih vztahující se k těmto informacím. MZA Brno, fond D 10 Stabilní katastr, sign. 2683, karton 3418, kniha č. 17, Oddíl Tripplicat Bauparzellen-Protocoll der Gemeinde Tracht 1825 (1851), [nefoliováno, parcela č. 248] a MZA Brno, fond D 10 Stabilní katastr, sign. 2683, fasc. 2683, kniha č. 609. Oddíl Bauparzell Protocoll der Gemeinde Tracht 1857, [nefoliováno, parcela č. 248].

31 V německém originále: *in der Trachter Gemeind Ziegel Ofenhüte*. MZA Brno, fond E 82 Opisy matrik. Opis 49 – NOZ Strachotín (1785–1836), fol. 73r. V opisu soupisu obecních realit z roku 1800 byla cihelna označena také jako Ziegelscheuer. RIESS, Anton: *Der Markt Tracht in Vergangenheit und Gegenwart*, c. d., s. 140. I když jak die Hütte (chata), tak die Scheuer (stodola) lze překládat samostatně jako určité zastřešené objekty, v souvislosti s tímto spojením jde pouze o význam cihelna. GRIMM, Jacob Ludwig Karl: *Deutsches Wörterbuch*, sv. 15 Z-Zmasche. Leipzig, 1971, s. 915.

32 V německém originále: *in der Ziegel Ofenhüte bei Tracht*. MZA Brno, fond E 82 Opisy matrik. Opis 49 – NOZ Strachotín (1785–1836), fol. 75r.

33 Otec Johann je označen jako obyvatel – Ithwohner. MZA Brno, fond E 82 Opisy matrik. Opis 49 – NOZ Strachotín (1785–1836), fol. 84r.

34 Povolání otce není v tomto záznamu blíže specifikováno (viz pozn. výše), podle pozemkových knih však nebyl majitelem čp. 18. SOKA Břeclav, fond AO Strachotín – neuspořádaný fond, kniha č. 3 – Urkundenbuch lit. BI bei der Gemeinde Tracht von Anno 1788, fol. 17v. Dá se proto předpokládat, že dál vykonával svoje řemeslo, další údaje k této rodině v matrikách nebyly nelezeny.

35 V roce 1810 zemřela v cihelně (*aus den Ziegelofen*) Elisabeth (stará něco přes pět let), dcera Martina Weidlicha cihláře (*Ziegelbrenner*) a Veroniky. MZA Brno, fond E 82 Opisy matrik. Opis 49 – NOZ Strachotín (1785–1836), fol. 134v. V roce 1811 zemřela v cihelně (*aus den Ziegelofen*) Hedvika (stará osm let), dcera Martina Weidlicha obecního cihláře (*Gemeinde Ziegler*) a Veroniky. MZA Brno, fond E 82 Opisy matrik. Opis 49 – NOZ Strachotín (1785–1836), fol. 140v.

36 V roce 1818 zemřel Joseph (jeden rok starý), syn Franze Dreschera a Theresii v čp. 96. MZA Brno, fond E 82 Opisy matrik. Opis 49 – NOZ Strachotín (1785–1836), fol. 188v. V roce 1819 se narodila v čp. 56 Anna, dcera Franze Dreschera a Theresie, dcery Josepha Wilhetina; děd označen jako údajný

Obr. 3. Cihly ve sklepe č. ev. 51. Foto Jana Křivánková, 2014.

cihlář Anton Stephan (*Ziegelbrenner*),³⁷ který v roce 1841 ve věku 45 let v téže domě umírá,³⁸ ale prvním známým strachotínským cihlářem byl Johann Schwed (*Ziegelschläger*). Poprvé je zmíněn v opisech obecních účtů za rok 1785, v tom roce mu mělo být za 1 výpal o 1000 cihlách; konkrétně za zápal a udržování ohně, vyplaceno 21 zlatých a 12 krejcarů; a další 1 zlatý a 6 krejcarů za chléb, stravu a nápoje.³⁹ V roce 1788 Johann Schwed, když mu zemřela manželka Barbara, bydlel v čp. 106.⁴⁰ V roce 1790 se v Dolních Věstonicích ve svých 45 letech znovu oženil s 26letou Margarethou, dcerou Georga Tschochaheye z Dolních Věstonic z čp. 1; v té době žil v čp. 108⁴¹ a ještě téhož roku se jim rovněž ve Strachotíně v čp. 108 narodila dcera Rosina.⁴² Přestože další známí cihláři ze Strachotína žili v obci, přístřešek nejspíše mohl sloužit k jejich přenocování během výpalu, neboť obydlí u cihelen nejsou nijak neobvyklá. Cihlářské přístřeší se objevuje i u cihelen v nedalekých Popicích

výrobce nástěnných hodin pocházející také z Písečné. MZA Brno, fond E 82 Opisy matrik. Opis 49 – NOZ Strachotín (1785–1836), fol. 192r.

37 Matriční údaj se váže k smrti jeho více jak jeden rok staré dcery Theresie. MZA Brno, fond E 82 Opisy matrik. Opis 50 – NOZ Strachotín (1837–1859), fol. 20r.

38 MZA Brno, fond E 82 Opisy matrik. Opis 50 – NOZ Strachotín (1837–1859), fol. 36r.

39 RIESS, Anton: *Der Markt Tracht in Vergangenheit und Gegenwart*, c. d., s. 140 a SOKA Břeclav, fond MNV Strachotín, inv. č. 1, kniha č. 1 – Kronika MNV. Dějiny obce do 19. století, s. 175.

40 V tomto prameni je označen jako soused – *Mitnachbar*. Barbaře bylo 45 let. MZA Brno, fond E 82 Opisy matrik. Opis 49 – NOZ Strachotín (1785–1836), fol. 21r.

41 MZA Brno, fond E 67 Sběrka matrik. Matrika 2583 – O Dolní Věstonice (1784–1871), s. 7.

42 Johann zde má nejspíše chybou písaře uvedeno jméno Josef. MZA Brno, fond E 82 Opisy matrik. Opis 49 – NOZ Strachotín (1785–1836), fol. 29v.

a ve Velkých Němčicích.⁴³ Mimo existenci přístřešku se lze dozvědět z opisů obecních účtů, že u obecní cihelny měla být v roce 1783 vyhloubena také studna, která nejspíše zajišťovala vodu nezbytnou k výrobě cihlářské hlíny; na její stavbu bylo spotřebováno 240 kusů v této cihelně vypálených cihel.⁴⁴

Cihelna rychtáře Andrease Riessa

Menší cihelnu vlastnil v roce 1825 čtvrtláník Andreas Riess⁴⁵ z čp. 58.⁴⁶ Není známo, kdy tuto cihelnu v místech bývalé pastviny (*Hutweide*)⁴⁷ nechal vystavět, protože ve fondu vrchnostenské kanceláře se k ní žádná žádost nenachází.⁴⁸ Ve stejném fondu se však dochoval kolorovaný plán městečka Strachotína vlepý do knihy z roku 1824, jenž pojednává o popisu obecních hranic. Zeměměřičem F. von Meergrafem je na plánu zachycena obecní cihelna, ale Riessova na mapě chybí.⁴⁹ Jde o dosti schematickou mapku, tedy nelze zcela vyloučit existenci druhé, soukromé cihelny už v roce 1824. Andreas Riess byl v letech 1822–1827 rychtářem,⁵⁰

43 V Popicích v roce 1792 zemřel ve věku 64 let Carol Jürk, cihlář (*Ziegelbrenner*), jenž pocházel z Podlesí (Schönwald) z budišovského panství (Budišov nad Budišovkou / (B)Pautscher Herrschaft). Dům, ve kterém Carol Jürk umřel, je označen bez čp., to nasvědčuje tomu, že šlo velmi pravděpodobně o cihelnu. MZA Brno, fond E 67 Sbírka matrik. Matrika 3240 – Z Popice (1784–1865), s. 271. V cihelně ve Velkých Němčicích v roce 1871 zemřelo dítě (Maria 1 rok a 21 měsíců stará) cihláře Františka Doležala. MZA Brno, fond E 67 Sbírka matrik. Matrika 3592 – Z Velké Němčice (1863–1921), s. 46. Dále studiu příbytků cihlářů a podmínkám života v nich se věnuje BALÁŠOVÁ-FRIMLOVÁ, Dana: K etnografickému studiu cihlářského dělnictva. Cihlářské dělnictvo pražských příměstských vsí: bytové poměry cihlářských rodin v Praze v letech 1900–1914. In: Tomandl, Miloš – Procházka, Lubomír (eds.): *Tradiční lidová architektura*. Praha: Univerzita Karlova, 2008, s. 15–23.

44 RIESS, Anton: *Der Markt Tracht in Vergangenheit und Gegenwart*, c. d., s. 139 a SOKA Břeclav, fond MNV Strachotín, inv. č. 1, kniha č. 1 – Kronika MNV. Dějiny obce do 19. století, s. 175.

45 Andreas Riess se narodil 17. 8. 1772. RIESS, Anton: *Der Markt Tracht in Vergangenheit und Gegenwart*, c. d., s. 253.

46 Parcela KN st. 147 / PK st. 77 a 76/ Stabilní katastr D10 77 a 76.

47 V rubrice bonitních tříd knih Stabilního katastru je tato cihelna položena v takto nazývaném místě. MZA Brno, fond D 10 Stabilní katastr, sign. 2683, karton 3418, kniha č. 17. Oddíl Tripplicat Bauparzellen-Protocoll der Gemeinde Tracht 1825 (1851), [nefoliováno, parcela č. 247] a MZA Brno, fond D 10 Stabilní katastr, sign. 2683, fasc. 2683, kniha č. 609. Oddíl Bauparzell Protocoll der Gemeinde Tracht 1857, [nefoliováno, parcela č. 247].

48 Mimo žádosti obcí s požadavky zřízení obecních cihlen se ve fondu nachází i žádosti požadující povolení k zřízení soukromých cihlen. Nicméně je možné, že se k Riessově cihelně může nacházet nějaký materiál i ve fasciklu, který zatím nebyl prostudován, protože v něm z velké části bude zaznamenán především prodej cihel poddaným z let 1803–1824 vrchnostenskou cihelnou v Mikulově, viz MZA Brno, fond F 18 Hlavní registratura Ditrichštejnů Mikulov, inv. č. 7321 – Cihelny všeobecně.

49 MZA Brno, fond F 18 Hlavní registratura Ditrichštejnů Mikulov, inv. č. 7097 – Popis hranic městečka Strachotína, [nefoliováno, plán městečka Strachotína].

50 RIESS, Anton: *Der Markt Tracht in Vergangenheit und Gegenwart*, c. d., s. 131 a MZA Brno, fond E 82 Opisy matrik. Opis 49 – NOZ Strachotín (1785–1836), fol. 234r.

Obr. 4. Zprava sklep č. ev. 29. Foto z rodinného archivu Vlastimila Wenische, 70. léta 20. století.

nejspíše se tedy jednalo o schopného člověka, a je možné se domnívat, že v době, kdy byl představeným obce, se mu mohla naskytnout možnost provozovat svou vlastní cihelnu. Andreas Riess umírá v roce 1830⁵¹ a v roce 1833 dědí dům⁵² jeho prvorozený syn Anton.⁵³ Je pravděpodobné, že nějaký čas mohl vést cihelnu po otci i on. Je třeba mít dále na paměti, že cihly z Riessovy cihelny mohly být kolkovány literami AR nebo R apod., i když takové zatím nebyly nalezeny.

51 V čp. 58 ve svých 58 letech jako vdovec. MZA Brno, fond E 82 Opisy matrik. Opis 49 – NOZ Strachotín (1785–1836), fol. 275r.

52 SOKA Břeclav, fond AO Strachotín – neuspořádaný fond, kniha č. 9 – Gruntovní kniha [1. svazek], fol. 216r.

53 Anton Riess se narodil jako nemanželský syn v roce 1813 v čp. 58. MZA Brno, fond E 82 Opisy matrik. Opis 49 – NOZ Strachotín (1785–1836), fol. 153v. Jeho matka Barbara se za Andrease Riesse provdala až v dalším roce v roce 1814, proto žila v době svatby již v čp. 58, přestože její rodina v té době bydlela v čp. 113. MZA Brno, fond E 82 Opisy matrik. Opis 49 – NOZ Strachotín (1785–1836), fol. 162r.

Okolnosti vzniku cihelen

Motivem pro zbudování cihelny byla potřeba většího množství cihel.⁵⁴ V první žádosti jsou stavby, na něž je potřeba cihel, konkretizovány jako hospodářské.⁵⁵ Ještě dnes se lze přitom v obci setkat se stavbami ze značně pozdějšího období, které jsou z velké části vystavěny z tzv. kotovic (nepálených cihel) a pouze nosné části jsou z cihel pálených. Nelze popřít, že by stavby konstruované z velké části z nepálených cihel neobsahovaly ve svých nosných částech také velké množství pálených cihel. Na druhou stranu stavby konstruované veskrze z pálených cihel lze v terénu nalézt zcela výjimečně a převážně vznikly až v nedávné době, proto lze uvažovat, zda za větší poptávkou nemohla stát probíhající výstavba strachotínského sklepního areálu, jež započala po delších průtazích ze strany vrchnosti na začátku 80. let 18. století.⁵⁶

Dnešní sklepní areál se rozkládá na značně rozsáhlém území SZ od jádra obce, kde se Sklepní ulice táhne v dálce přes 1,2 km. Z celkové délky čítá areál něco přes půl kilometru. O intenzitě výstavby sklepů svědčily i obecní účty z roku 1797, jež dokládaly roční příjem 12 zlatých a 18 krejcarů ze 41 vybudovaných sklepů.⁵⁷ Na mapách stabilního katastru z roku 1825 je zakresleno už přes 64 lisoven.⁵⁸

Pokud měla obec dříve velké obtíže se sháněním většího množství pálených cihel, mohla být hlavním důvodem potřeby zřídít obecní cihelnu právě tato výstavba. Mezi léty 1781–1797, tedy za pouhých 16 let, byly vybudovány rozsáhlé sklepní prostory (41) a za dalších 28 let bylo vystavěno minimálně dalších 20 sklepů a všechny tyto sklepy byly do roku 1825 doplněny o lisovny, přitom je nutné uvést, že jak sklepy, tak nejstarší lisovny jsou vybudovány pouze z pálených cihel. To značí nezpochybnitelnou potřebu velkého objemu páleného cihlového zdiva. Zřízení obecní cihelny tedy mohlo zapříčinit i to, že strachotínský sklepní areál vyrostl v relativně krátkém časovém horizontu a takovém stavebním rozsahu, v jakém je znám od první třetiny 19. století téměř dodnes.⁵⁹

54 MZA Brno, fond F 18 Hlavní registratura Ditrichštejnů Mikulov, inv. č. 7330 – Cihelna ve Strachotíně, fol. 1r.

55 MZA Brno, fond F 18 Hlavní registratura Ditrichštejnů Mikulov, inv. č. 7330 – Cihelna ve Strachotíně, fol. 3r.

56 KŘIVÁNKOVÁ, Jana – NEČADA, Václav: K počátkům výstavby sklepního areálu v obci Strachotín (případová studie). *Folia ethnographica* 53, 2019, č. 2, s. 95 a 100.

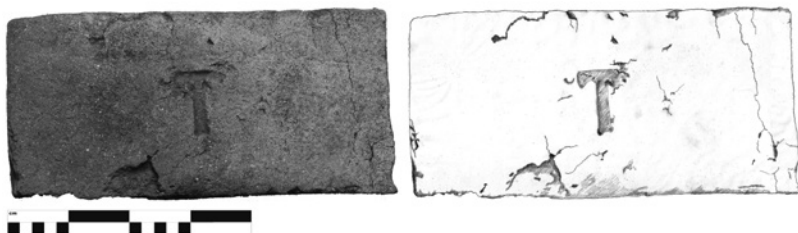
57 Obecní pokladna tak inkasovala za každý sklep po 18 krejcarech, tj. 12 zlatých a 18 krejcarů celkem. RIESS, Anton: *Der Markt Tracht in Vergangenheit und Gegenwart*, c. d., s. 144.

58 Nebyly počítány pozdější úpravy, tj. šrafované stavby. ÚAZK Praha, Originální mapy stabilního katastru, Strachotín – mapový list č. 2893-1-001.

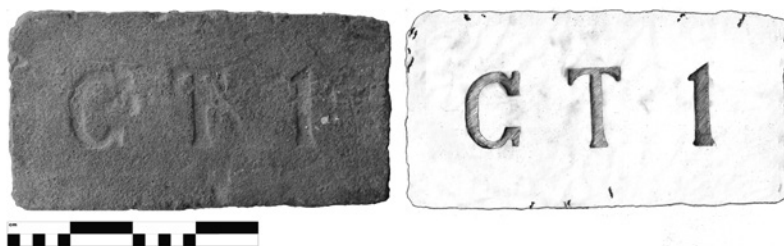
59 Dnes sklepní areál čítá kolem 80 sklepů. Od roku 1825 byl původní počet navýšen nově postavenými sklepy především mezi tzv. prolukami, kterými se dříve jezdilo do polí a vinohradů nad strachotínskými sklepy.

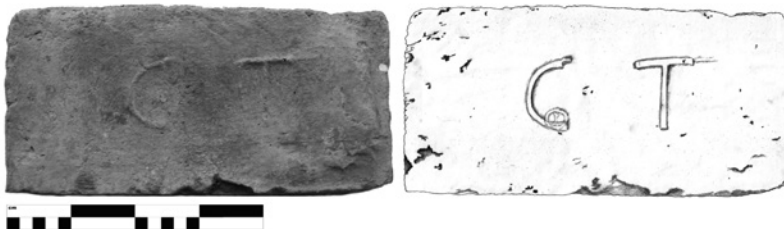
Obr. 5. Jedna ze dvou nalezených cihel na východním břehu rybníka ve Strachotíně. Foto a kresba Jana Křiváňková, 2021.

Obr. 6. Cihla kolkovaná negativním/zahloubeným značením *T* s výraznými serify. Foto a kresba Jana Křiváňková, 2021.

Obr. 7. Cihla kolkovaná negativním/zahloubeným značením *GT 1* na dvoře čp. 57 v Divákách. Foto a kresba Jana Křiváňková, 2021.

Obr. 8. Cihla kolkovaná pozitivním značením *GT* nalezená na dvoře čp. 51 ve Strachotíně. Foto a kresba Jana Křiváňková, 2021.

Značení na cihlách

I když bylo výše popsáno, že při demolicích bývají velmi často odhaleny kolky,⁶⁰ není zcela běžné bourání sklepních prostor ve vinařských areálech.⁶¹ V klenbách sklepů je určitě ukryto velké množství cihel s kolky. Pokud dochází k výměnám cihel v těchto prostorách, je tomu převážně proto, že cihla zcela zvětráním zdegradovala a prakticky se vydrolila. Jsou tak známé pouze solitéry, které mají nějaké značení a jejich umístění je záměrně přizpůsobeno tak, aby je bylo možno číst. Dvě takové cihly jsou uloženy v klenbě jednoho strachotínského sklepa;⁶² první z cihel ležící blíže ke vchodu nese iniciály SCH, na druhé je pak datace 1798. (Obr. 3) Z průzkumu pramenů vázících se k majetkovým poměrům vyplývá, že litery skrývají jméno prvního majitele sklepa; tím byl Sebastian Christenheit (psán též Kristenheit) z domu čp. 43, který získal dekret s povolením ke stavbě sklepa už v roce 1792. Podle téhož pramene však vyplývá, že sklep postavil až v roce 1798, což potvrzuje údaje na cihle.⁶³ Nejedná se tedy v případě této cihly s literami o negativní otisk kolku nějaké cihelny.⁶⁴ Dále nebylo zvykem v této době nechat záměrně vidět kolek; to je praxe až posledních let, kdy se kolkované cihly stávají vzácnými, neboť dnešní průmyslové výrobky již takové „zdobené“ nemají. S vědomím existence takovýchto solitérů dělaných zcela na zakázku je potřeba dbát na co nejpřesnější dokumentaci jakkoliv značených cihel, neboť při nedostatečném popisu okolností nálezů nemusí být již takovéto cihly nikdy správně určeny. Jejich existence pak také ztěžuje výzkum kolků jednotlivých cihlen, protože pokud badatel nemá větší množství čili soubor více cihel s jedním kolkem, nemůže si být zcela jist, zda jde skutečně o značení používané cihelnou.

60 V ideálním případě, mimo vědomost o původu daného kolku, je potřeba patřičně označit v dokumentaci přesné místo výskytu nalezeného kolku v konstrukci. Bez detailnější dokumentace polohy dané kolkované cihly v konstrukci lze jen obtížně určovat stáří jednotlivých částí domu na základě nalezených cihel. Nelze se spokojit jen s informací, že cihla s tímto kolkem se nacházela v konstrukci domu čp. apod. Objev kolkovaných cihel je však spojen s destrukcí konstrukce nebo přímo demolicí daného objektu. V případě demolice, u kterých jsou použity i větší demoliční mechanické stroje, se přesnější dokumentace polohy cihel s kolky provádí jen velmi obtížně, neboť je zároveň strhnuto větší množství zdiva nebo celých částí objektu na jedno místo.

61 Žádný takový případ není ve strachotínském sklepním areálu znám.

62 Parcela KN st. 267/ PK st. 228/ D10 228.

63 V roce 1810 předal dům čp. 43 synovi Josefovi. Nejpozději v roce 1813, ale snad už v roce 1810 přestal sklep patřit k domu čp. 43 a Josef Kristenheit si postavil v roce 1812 jiný sklep. SOKA Břeclav, fond AO Strachotín – neuspořádaný fond, kniha č. 3 – Urkundenbuch lit. BI bei der Gemeinde Tracht von Anno 1788, fol. 41. V jiné pozemkové knize vedené do roku 1850 byl podle zápisu z roku 1831 tento sklep rozdělen na $\frac{3}{4}$ a dvě $\frac{1}{8}$. Majitelem první $\frac{1}{8}$ byl Mathias Rohrer. Druhou osminu vlastnila Veronika Schuber, po ní pak sňatkem v roce 1822 Martin Zimmer. Poslední (největší) část $\frac{3}{4}$ byla vlastněna Sebastianem Christenheitem, po něm získal tento podíl Johann Richter, a to sňatkem s Annou Richter (Christenheitovou dcerou), v této době je jmenován podíl $\frac{3}{4}$ krom sklepa, také u lisovny a tentýž podíl lisu. SOKA Břeclav, fond AO Strachotín – neuspořádaný fond, kniha č. 11 – Gruntovní kniha sklepů [3. svazek], fol. 184r–186r.

64 Litery i číslice byly v tomto případě ručně vyryty.

Obr. 9. Průběh demolice hospodářských budov domu čp. 51 ve Strachotíně. Vpravo vzadu ještě stojící původní zeď. Foto Jana Křivánková, 2020/2021.

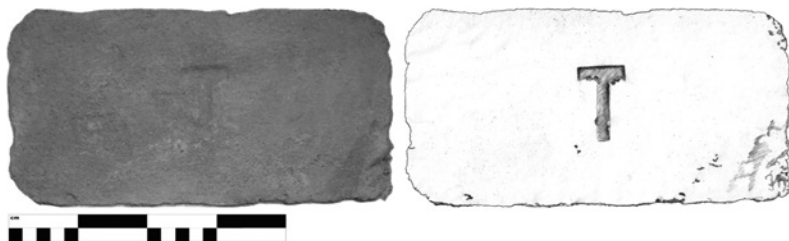
Pokud lze získat jen obtížně cihly z kleneb strachotínských vinařských sklepů, to stejné neplatí pro lisovny stojící před nimi. Ty byly v minulosti opakovaně bořeny a přestavovány. Přebytky stavební odpad byl vyvážen před samotné sklepy, které lemují strachotínský rybník. Při každoročním výlovu ryb je část této sutě odkryta; při této příležitosti byl prozkoumán břeh, kde byly objeveny cihly s více než dvěma desítkami typů značení. Byly také nalezeny čtyři cihly s negativní/zahloubenou literou T, která může značit název obce (tj. Tracht). Jedna z nich leží pod svahem⁶⁵ sklepa manželů Wenischových.⁶⁶ V 70. letech 20. století se štítová strana této podzemní lisovny zhroutila, a proto došlo k její demolici.⁶⁷ (Obr. 4) Vedlejší podzemní lisovny stále stojí, proto je možné usuzovat, že cihla s kolkem T může pocházet právě z bývalé zbořené lisovny. Další dvě cihly⁶⁸ opět s negativním značením

65 GPS 48.9091397N, 16.6392097E.

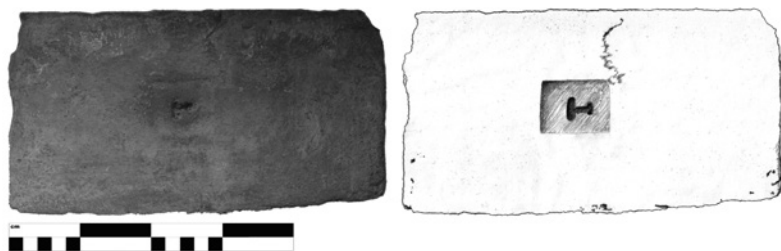
66 Parcela KN st. 245/1,2/ PK st. 260/ D10 206.

67 Wenischová, Anežka (nar. asi 1958); 10. 2. 2014.

68 Přibližně někde před domem čp. 293 v bývalých zahradách čp. 84/D10 55, stodola D10 53 a 54, v pozdější mapě zrušena a stodola 54 má číslo 55/2, GPS 48.9054500N, 16.6489650E a přibližně někde před zahradami dnešní školky/dříve dům čp. 83/D10 56, stodola D10 57, později 58, GPS 48.9058711N, 16.6489756E.

Obr. 10. Cihla kolkovaná negativní/zahloubenou literou T na zdi čp. 51 ve Strachotíně. Foto a kresba Jana Křivánkova, 2021.

Obr. 11. Cihla s velmi drobným negativním značením písmene T v zahloubené kartuši obdélníkového tvaru na zdi čp. 51 ve Strachotíně. Foto a kresba Jana Křivánkova, 2021.

písmene T byly nalezeny nedaleko od sebe na východním okraji již zmiňovaného rybníka.⁶⁹ (Obr. 5) Tento břeh již není lemován lisovnými, protože při jeho okraji dříve ležely stodoly na konci zahrad, které patřily ke stavením stojícím kolem strachotínské návsi. Původní zahrady byly téměř v polovině své délky rozděleny, takže dnes na místech stodol stojí rodinné domy zbudované v druhé polovině 20. století.⁷⁰ Třetí cihla nalezená na břehu je odlišného charakteru než dříve jmenované. Našla se také na Sklepní ulici, avšak v části, kde dnes stojí rodinné domy a výstavba zde začala po roce 1825.⁷¹ (Obr. 6)

Nicméně je velmi složité vzhledem k nízkému počtu zpracovaných historií jednotlivých cihlen přisuzovat takovéto značení jen a pouze obecní cihelně ve Strachotíně, protože např. D. Lyčka uvádí (i když obrazovou přílohou nedokládá),

⁶⁹ Tato ulice se jmenuje U Rybníka.

⁷⁰ Srovnání vychází z map, které pochází z let 1964–1966 a jsou na nich zakresleny ještě jednak bývalé stodoly a zahrady nejsou ještě rozděleny. ÚAZK Praha, Mapa evidence nemovitostí, Strachotín (1964–1966) – mapový list č. VS-III-23-15. A současných map volně přístupných na katastru nemovitostí, kde jsou již parcely rozděleny.

⁷¹ Přibližně někde před domem čp. 183 nebo 146, v D10 asi někde kolem parcely 278 (výstavba po roce 1825 z důvodu pozdějšího zakreslování/šrafování), GPS 48.9078300N, 16.6460869E.

že obecní cihelna fungovala i v Dolní Dunajovicích, a ta podle něj kolkovala svoje cihly značkou GT, tj. Gemeinde Tannowitz.⁷² Stejně iniciály mohla mít svého času i strachotínská cihelna a jednu literu T mohla používat také ta dunajovická. Značný soubor cihel značených GT se například nachází jako druhotně použitý za účelem dlažby na dvoře čp. 57 v Divákách u Hustopečí.⁷³ (Obr. 7) Dále takto značená cihla (konkrétně varianta GT 2) je evidovaná také jako nález v Dolních Věstonicích.⁷⁴ S vědomím, že dům čp. 57 v Divákách prošel rozsáhlými stavebními změnami především od začátku 20. století,⁷⁵ lze očekávat, že kolky tohoto typu mohou pocházet z mnohem mladšího období a vzhledem k značně vzdálenému výskytu, používání tohoto typu kolku strachotínskou cihelnou lze vyloučit.

Mnohem zajímavější je nález kolkované cihly s pozitivními literami GT. (Obr. 8) Tento bohužel jediný exemplář byl nalezen na nově vystavěné zdi (2020) na pozemku domu čp. 51.⁷⁶ Dům prošel rozsáhlou rekonstrukcí, během které (Obr. 9) byla zbořena stodola na konci dvoru i část chlévů stojících již za arkádovým zápražím. Nelze však vyloučit, že přestavba probíhala také v interiérech samotného domu. Nutno podotknout, že v místě nové zdi stála zeď stará, která nebyla v žádném případě v dezolátním stavu, přesto farnost (neboť dům sousedí s kostelem) povolila její demolici na popud vlastníka domu, který se zavázal vystavět zeď novou podle nynějších estetických hodnot (tj. odhalené kolky a několik klenutých výklenků po obvodu zdi). Proto nelze jednoznačně určit z jaké konstrukce cihla pocházela. Na této nově postavené zdi se nacházejí také dvě cihly s kolky s negativním značením litery T, (Obr. 10) avšak odlišného charakteru jako ty, které byly nalezeny na břehu rybníka. Našel se dále jeden kus zahlobené litery T v kartuši. (Obr. 11) Jedna charakterově shodná cihla (s negativní literou T) s třemi výše popsány z okolí rybníka se nachází pod okny (ležící na kant v takto zazděné části) okapově orientovaného průčelí domu čp. 51, jde o sekundární užití z dřívější doby, nejspíše však z 2. poloviny 20. století. (Obr. 12)

Jako druhotně použitá se ve sledované obci našla také cihla s pozitivní otiskem litery T.⁷⁷ (Obr. 13) Nalezena byla v místech, kde dříve oddělovala kůlna dvůr domu čp. 37⁷⁸ od jeho zahrad. Kůlna byla postavena nejdříve po roce 1825,⁷⁹ nejpozději kolem

72 LYČKA, Daniel: Historie zaniklých cihlen břeclavského okresu po roce 1945, c. d. s. 129.

73 A to konkrétně: čtyři exempláře se značím GT 1, šestnáct kusů GT 2, opět čtyři kusy GT 3 a jeden kus GT 4.

74 Cihla GT2 inv. č. 224. Dostupné z: <http://www.laterarius.cz/registr-cihei/item/1143-gt-2?pid=1&ic=1> (cit. 13. 10. 2021).

75 VM Olomouc, fond Mrštíková Božena (1876–1958), karton 35, inv. č. 1854 Nákras přestavby domu čp. 57 od zednického mistra Františka Sedláčka z roku 1903.

76 Parcela KN st. 4/1,2,4/ D10 32.

77 Cihla se dnes nachází na zdi zbudované v 70. letech 20. století oddělující dvůr od zahrad čp. 37. GPS 48.9036692N, 16.6531814E.

78 Parcela KN st. 47/ PK st. 106/ D10 106.

79 Neboť je na mapách stabilního katastru šrafovaná, což značí pozdější změny. ÚAZK Praha, Originální

roku 1877.⁸⁰ Josef Hromek v těchto místech postavil v 70. letech 20. století⁸¹ zeď z cihel postavených tzv. na kant,⁸² proto po oddolení omítky je dnes možné zmiňovaný kolek vidět.⁸³ V 70. letech 20. století byl ale dům čp. 37 téměř celý přestavěn,⁸⁴ proto se jen obtížně hodnotí, z jaké dřívější konstrukce může tato cihla pocházet.

Produkce a zánik cihlen

Velmi hrubou představu o produkci strachotínské cihelny se lze dozvědět opět z opisu obecních účtů. V roce 1783 bylo v cihelně prodáno 5105 cihel,⁸⁵ v opisu roční balance za rok 1798 je uvedeno, že z roku 1797⁸⁶ obci zbývá ještě 2200 neupotřebených kusů cihel. Podle stejné balance pak v samotném roce 1798 proběhl v cihelně třikrát výpal cihel pro potřeby obce po 200 kusech, tedy celkem za tento rok získala obec pro svoje účely 600 kusů.⁸⁷ Ve stejném roce mělo být využito k opravě blíže neurčené studny 150 kusů cihel.⁸⁸ Balance z roku 1812 udává, že pro potřeby obce byl v tomto roce uskutečněn výpal čtyřikrát opět po 200 kusech (celkem 800).⁸⁹ Tyto údaje ale nevypovídají nic o celkové produkci cihelny, neboť v těchto účtech nejsou uváděny výpaly pro obyvatele obce nebo jiné subjekty. V opisech účtu z roku 1815 si lze přehledně, že v tomto roce se nebudou vypalovat žádné cihly pro nedostatek hlíny. Dále kronikář, jenž opisoval účty, poznamenal, že se mohou nacházet v původních účtech ještě později zmínky o obecní cihelně, avšak podle něj cihelna ztrácela

mapy stabilního katastru, Strachotín – mapový list č. 2893-1-004.

80 Na mladší mapě (z let 1877–1913) je vyznačena již v plné barvě. ÚAZK Praha, Katastrální mapy evidenční, Strachotín – mapový list č. 2893-1A_04_ad01. Dále z fotografické dokumentace respondentky M. Hromkové lze na neotřetěném snímku vidět, že vedle dřevěného plotu s brankou byl štít kůlny orientovaný na východ ukončen polovalbou, v patře štítu z téže strany byl otvor s dvířky.

81 Hromková, Marie (nar. 1942); 6. 3. 2016.

82 Zeď postavená z cihel položených na dlouhou úzkou hranu. KNOP, Alois: K vývoji zednických profesionálních výrazů na Ostravsku. In: MYŠKA, Milan (ed.): *Sborník prací Pedagogického institutu v Ostravě. Společenské vědy*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1960, s. 16. Zeď je v půli své délky rozdělena ocelovým nosníkem zřejmě kvůli nízké stabilitě takto postavených cihel v ještě vlhké maltě.

83 Tehdejší majitel zeď omítl, kolky tudíž neměly být vidět, jak je to v módě dnes.

84 Jediná majiteli zachovaná zděná část se nachází ve vstupní síni a tvoří křížovou klenbu s nosnými pilíři. „Mému muži se ta klenba líbila, tak si ji chtěl celou zachovat, i střecha je stará, ta stála na heverech a zdi se postavily nové.“ Hromková, Marie (nar. 1942); 6. 3. 2016.

85 RIESS, Anton: *Der Markt Tracht in Vergangenheit und Gegenwart*, c. d., s. 139 a SOKA Břeclav, fond MNV Strachotín, inv. č. 1, kniha č. 1 – Kronika MNV. Dějiny obce do 19. století, s. 175.

86 V tomto roce v účtech uvádí Riess také platbu 36 krejcarů (platba je však napsána ve sloupci denárů, jde však pravděpodobně o tiskařskou chybu). RIESS, Anton: *Der Markt Tracht in Vergangenheit und Gegenwart*, c. d., s. 145.

87 RIESS, Anton: *Der Markt Tracht in Vergangenheit und Gegenwart*, c. d., s. 147.

88 Tamtéž, s. 147.

89 Tamtéž, s. 148.

Obr. 12. Místo uložení cihly s negativním značením T v průčelí domu čp. 51 ve Strachotíně. Foto Jana Krivánkova, 2021.

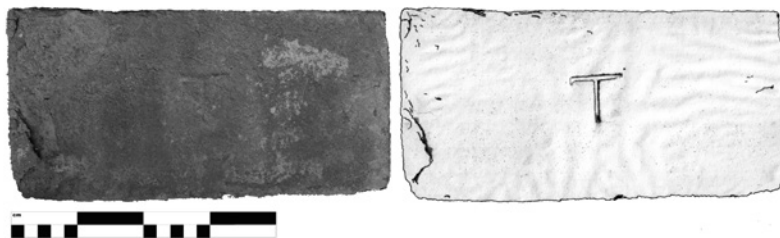
na významu, až nakonec byla zcela zrušena.⁹⁰ Z tohoto úryvku vyplývá, že kronikář, který neznámo kdy opisoval obecní účty z 19. století do původní německé kroniky,⁹¹ již nebyl přímým pamětníkem provozu cihelny. Že obecní cihelna fungovala i dále po roce 1815, bylo doloženo již výše. K produkci cihelny se váží také údaje z knih *Vceňovacích operátů katastrálních obcí z let 1840–1851*.⁹² Podle nich obecní cihelna vyráběla ve zmiňované době nejen cihly, ale i střešní tašky.⁹³

90 Kronikář, který psal původní strachotínskou kroniku, z níž vychází publikovaná Riesova verze, která je opisem německy psané kroniky z fondu MNV, dále píše, že obecní účty jsou z 19. století bohužel neúplné a daleko ne tak vzhledně psané a pěkně vázané, jak tomu bylo v časech minulých. RIESS, Anton: *Der Markt Tracht in Vergangenheit und Gegenwart*, c. d., s. 141 a SOKA Břeclav, fond MNV Strachotín, inv. č. 1, kniha č. 1 – Kronika MNV. Dějiny obce do 19. století, s. 176.

91 Kronika byla psána podle L. Hosáka od roku 1792. HOSÁK, Ladislav: *Hustopečský okres. 2. Místopis. Vlastivěda moravská*. Brno: Musejní spolek, 1924, s. 170. Dnes je kronika ztracená, ale z důvodu, že existuje její opis vzniklý po druhé světové válce jako jedna z kronik fondu MNV, je pravděpodobné, že se německá kronika na obecním úřadě nacházela ještě několik let po 2. světové válce.

92 MATOUŠOVÁ, Dagmar: *Inventář D8. Stabilní katastr – vceňovací operáty (1765–1897)*. Brno: MZA, 1971, s. 5.

93 MZA Brno, fond D 8 Vceňovací operáty, karton 974, sign. 2683 – Strachotín, [nefoliováno – § 14 Industrial Gewerbe].

Obr. 13. Cihla kolkovaná pozitivní literou T na zdi čp. 37 ve Strachotíně. Foto a kresba Jana Křivánkova, 2021.

Strachotínské cihelny jsou na začátku 40. let 19. století zobrazeny také na mapách tzv. 2. vojenského (Františkova) mapování. Mapový list, na němž je zachycena obec Strachotín s cihelnami, pochází z přelomu let 1841–1842.⁹⁴ Jak obecní, tak i Riessova cihelna byla zrušena ve stejném době; v roce 1848 byly obě stavební parcely převedeny na pozemkové, jak vyplývá z poznámek z roku 1861 v knihách stabilního katastru.⁹⁵

Závěr

V druhé polovině 20. století prodělala zemědělsky obhospodařovaná půda v Československu zásadní změnu ve svém vzhledu vlivem kolektivizace. Z tohoto období existují vzpomínky na rozorávání svahu v místech Riessovy cihelny. „U Kotovy zatáčky⁹⁶ rovnal buldozerem terén Stanislav Knápek [1927–2006], dělal to pro JZD. V těch místech si pamatuju nějaký betonový podstavec a zbytky cihel, ale myslím si, že to tam mohlo být kdoví odkud navezený.“⁹⁷ Prakticky vedle bývalého hliníku v minulosti stála Boží muka. Ta byla nejspíše starší než sama cihelna, protože je totiž zachycena pravděpodobně již na mapách 1. vojenského mapování jižně pod strachotínskou pastvinou (*Trachter Hutweid*).⁹⁸ Boží muka jsou zachycena

94 Riessova cihelna je označena Z.H. = Ziegelhütte, obecní nese zkratky G.Z.O = Gemeinde Ziegelofen. 2. vojenské mapování, Strachotín – mapový list č. O_12_II.

95 MZA Brno, fond D 10 Stabilní katastr, sign. 2683, karton 3418, kniha č. 17. Oddíl Tripplicat Bauparzellen-Protocoll der Gemeinde Tracht 1825 (1851), [nefoliováno, parcela č. 247 a 248] a MZA Brno, fond D 10 Stabilní katastr, sign. 2683, fasc. 2683, kniha č. 609. Oddíl Bauparzell Protocoll der Gemeinde Tracht 1857, [nefoliováno, parcela č. 247 a 248].

96 Kotova zatáčka se toto místo jmenuje z důvodu toho, že se zde vyboural někdy v 50. nebo 60. letech 20. století František Kot z čp. 10 s rodinou. Podbřecký, Jaroslav (nar. 1944); 26. 4. 2020.

97 Hromková, Marie (nar. 1942); 27. 2. 2021.

98 Mapový list č. 112 není datován, ale mapy z tohoto mapování pochází z let 1764–1768; rektifikovány byly v letech 1780–1783. 1. vojenské mapování, Strachotín – mapový list č. 112.

i v pozdějších mapách stabilního katastru používaných do roku 1913,⁹⁹ takže přetrvala déle než samy cihelny. Jistě však od té doby prošla řadou oprav, ale jejich existence byla ukončena až v 50. letech 20. století. Bohužel, v obci se již v době výzkumu nacházel pamětník, jenž by si okolnosti úpravy terénu za obcí dobře pamatoval (respondenti byli dětmi).

Objasnit skutečnou podobu cihelen a jejich okolí mohou archeologické vykopávky; nápomocno může být také pouhé srovnání s takto vykopanými cihelnami. V roce 2006 byla například objevena cihelna v katastru bývalé obce Prosmyky nedaleko terezínské pevnosti v Ústeckém kraji, jejíž pozůstatky byly zcela náhodně odkryty při hloubení výkopu pro přeložku závlahy.¹⁰⁰ Díky velmi dobře zachovalým částem mohli autoři článku vytvořit kresebnou studii možné podoby cihelny v době fungování,¹⁰¹ jež může být pro srovnání s rekonstrukcí podoby jiných nedochovaných cihelen z vesnického prostředí velmi přínosná. Autoři cihelnu datují do stejné doby, z jaké pochází strachotínská cihelna: „*Shrňme-li takto získané informace. vede nás to k závěru, že cihelna vznikla někdy po roce 1780 a zanikla před rokem 1843.*“¹⁰² S těmito závěry autorů však nelze souhlasit, protože k nim dochází na základě špatné interpretace map.¹⁰³ Prosmycká cihelna vznikla nejdříve po roce 1843¹⁰⁴ a mohla fungovat nejpozději do začátku 50. let 20. století, i když její zrušení lze očekávat i dříve, nejdříve však po roce 1872.¹⁰⁵ V roce 1938 lze pozůstatky hlínku vidět i na leteckých snímcích.¹⁰⁶ Cihelna u Prosmyk se z fotografické dokumentace pořízené při vykopávkách jeví nejenže jako dobře zachovalá, ale z charakteru

99 ÚAZK Praha, Katastrální mapy evidenční, Strachotín – mapový list č. 2893-1A_02.

100 VOLF, Martin – BLAŽEK, Jan: Archeologický výzkum novověké cihelny u Prosmyk. *Terezínské listy* 34, 2006, s. 78–88.

101 Tamtéž, s. 84.

102 Tamtéž, s. 86.

103 Autoři uvádějí následující chronologii map: „*Na mapě 1. vojenského mapování, které probíhalo za vlády císaře Josefa II. v letech 1780–1783, není cihelna zakreslena. Na následujícím II. vojenském mapování z let 1836–1852 je již vyznačena, [...] Dalším vynikajícím dílem 19. století jsou Mapy stabilního katastru, které vznikaly v letech 1826 až 1843. Složka katastrálních map obce Prosmyky pochází z roku 1843 a v prostorách cihelny je opět pole bez jediného náznaku jakékoliv.*“ VOLF, Martin – BLAŽEK, Jan: Archeologický výzkum novověké cihelny u Prosmyk, c. d., s. 86.

104 Mapy stabilního katastru pro konkrétní obec (Prosmyky) vznikly skutečně v roce 1843, tedy až po zahájení prací na 2. vojenském mapování, tj. v roce 1836, toto mapování však končí až v roce 1852. Mapový list z 2. vojenského mapování zachycující onu cihelnu byl vyhotoven v rozmezí let 1847–1848. 2. vojenské mapování, Prosmyky – mapový list č. O_5_I. Nicméně na pozdějších upravovaných mapách stabilního katastru je šrafovou prosmycká cihelna zachycena také. ÚAZK Praha, Originální mapy stabilního katastru, Prosmyky – mapový list č. 5913_03. Autoři nahlédli do povinných císařských otisků, které pozdější úpravy neobsahují. ÚAZK Praha, Císařské povinné otisky stabilního katastru, Prosmyky – mapový list č. 6126-1.

105 Neznámo, která cihelna je pak také zachycena na mapách 3. vojenského mapování (1872–1953), konkrétní listy však nejsou datovány, proto z nich nelze určit přesnější datum zániku. ÚAZK Praha, Topografické sekce 1:25 000 třetího vojenského mapování, Prosmyky – mapový list č. 3752-4.

106 ÚAZK Praha, Letecké měřické snímky, Lovosice LMS 1938-05463.

stavby lze vyvozovat, že šlo o zcela průmyslové zařízení. Provozy na výrobu cihel ze 40. letech 19. století nelze porovnávat se zařízeními o 60 let staršími, jež lze pokládat ještě za protoindustriální.

V polovině roku 2021 byla vykopána cihelna na okraji katastru Havlíčkova Brodu. Podle dosavadních vyjádření archeologů, jde o cihelnu, která prokazatelně stála již v roce 1838. Velmi zajímavou tezí Jakuba Těsnohlídka je, že cihelna byla postavena pro potřeby většího objemu cihel kvůli nově vznikajícímu panskému dvoru, vzdálenému od cihelny 500 metrů.¹⁰⁷ Za mnohem zajímavější lze však v kontextu sledované problematiky považovat celkových charakter vykopaného torza u Havlíčkova Brodu. Jde totiž podle fotografické dokumentace o diametrálně odlišný ráz nálezů, než jaký byl odkryt u Prosmyk, tj. že je jádro pece tvořeno kameny obestavenými cihlami atd. Proto lze považovat datování této cihelny za spolehlivé. V důsledku výše popsaného lze konstatovat, že při predikcích o stáří a podobě cihelen se musí postupovat velmi obezřetně.

Za velmi vhodné pro srovnání se také ukázaly ikonografické výstupy etnografických výzkumů přímo v terénu. Za unikátní lze tak považovat fotografie pořízené Ludvíkem Kunzem v Rajnochovicích na konci 40. let 20. století.¹⁰⁸ Kunzem zdokumentovaná cihelna je sice ještě mladší než ta prosmycká, jedná se však o zařízení, v němž lze spatřovat archaičtější způsob výroby pálených cihel než u plně profesionalizovaných podniků z poloviny 19. století. Nicméně archeologické vykopávky lze považovat za velmi žádoucí a pro studium podoby konkrétních cihlen je lze pokládat za nezbytnou součást historického bádání (ve výkopech mohou být totiž nalezeny cihly s používanými kolky apod.).

Prameny

1. vojenské mapování, Strachotín – mapový list č.112.
2. vojenské mapování, Prosmyky – mapový list č. O_5_I.
2. vojenské mapování, Strachotín – mapový list č. O_12_II.

Archiv Archaia Brno z.ú.

MATOUŠOVÁ, Dagmar: *Inventář D8. Stablní katastr – vceňovací operáty (1765–1897)*. Brno: MZA, 1971.

MZA Brno, fond D 10 Stablní katastr, sign. 2683, fasc. 2683, kniha č. 609.

¹⁰⁷ Archiv Archaia Brno z.ú., nepublikováno.

¹⁰⁸ Fotografie byly otištěny v článku: KUNZ, Ludvík: Výroba a pálení cihel v Rajnochovicích. *Naše Valašsko* 12, 1949, č. 4, s. 150–153. Je možné, že se originální fotografie, které by byly pro srovnání vhodnější, mohou nacházet v osobním fondu L. Kunze, který je ale v současnosti v soukromých rukou. Nalezeny totiž nebyly v osobním fondu tehdejší redaktorky Našeho Valašska. MZA Brno, fond G 417 Fialová Vlasta, karton 4, inv. č. 168 – PhDr. Ludvík Kunz, CSC. a karton 8, inv. č. 378 – Fotodokumentace k článkům pro sborník Naše Valašsko a Valašsko.

- MZA Brno, fond D 10 Stabilní katastr, sign. 2683, karton 3418, kniha č. 17.
MZA Brno, fond D 8 Vceňovací operáty, karton 974, sign. 2683 – Strachotín.
MZA Brno, fond E 67 Sbírka matrik. Matrika 2583 – O Dolní Věstonice (1784–1871).
MZA Brno, fond E 67 Sbírka matrik. Matrika 3240 – Z Popice (1784–1865).
MZA Brno, fond E 67 Sbírka matrik. Matrika 3592 – Z Velké Němčice (1863–1921).
MZA Brno, fond E 82 Opisy matrik. Opis 49 – NOZ Strachotín (1785–1836).
MZA Brno, fond E 82 Opisy matrik. Opis 50 – NOZ Strachotín (1837–1859).
MZA Brno, fond F 18 Hlavní registratura Ditrichštejnů Mikulov, inv. č. 7097 –
Popis hranic městečka Strachotína.
MZA Brno, fond F 18 Hlavní registratura Ditrichštejnů Mikulov, inv. č. 7321 –
Cihelny všeobecně.
MZA Brno, fond F 18 Hlavní registratura Ditrichštejnů Mikulov, inv. č. 7330 –
Cihelna ve Strachotíně.
MZA Brno, fond G 417 Fialová Vlasta, karton 4, inv. č. 168 – PhDr. Ludvík Kunz,
CSc.
MZA Brno, fond G 417 Fialová Vlasta, karton 8, inv. č. 378 – Fotodokumentace
k článkům pro sborník Naše Valašsko a Valašsko.
SOKA Břeclav, fond AO Strachotín – neuspořádaný fond, kniha č. 3 – Urkundenbuch
lit. BI bei der Gemeinde Tracht von Anno 1788.
SOKA Břeclav, fond AO Strachotín – neuspořádaný fond, kniha č. 9 – Gruntovní
kniha [1. svazek].
SOKA Břeclav, fond AO Strachotín – neuspořádaný fond, kniha č. 11 – Gruntovní
kniha sklepů [3. svazek].
SOKA Břeclav, fond MNV Strachotín, inv. č. 1, kniha č. 1 – Kronika MNV. Dějiny
obce do 19. století.
ÚAZK Praha, Císařské povinné otisky stabilního katastru.
ÚAZK Praha, Katastrální mapy evidenční, Strachotín.
ÚAZK Praha, Letecké měřické snímky, Lovosice.
ÚAZK Praha, Mapa evidence nemovitostí, Strachotín.
ÚAZK Praha, Originální mapy stabilního katastru, Prosmyky.
ÚAZK Praha, Originální mapy stabilního katastru, Strachotín.
ÚAZK Praha, Topografické sekce 1:25 000 třetího vojenského mapování, Prosmyky.
VM Olomouc, fond Mrštíková Božena (1876–1958), karton 35, inv. č. 1854.

Literatura

- BALÁŠOVÁ-FRIMLOVÁ, Dana: K etnografickému studiu cihlářského dělnictva. Cihlářské dělnictvo pražských příměstských vsí: bytové poměry cihlářských rodin v Praze v letech 1900–1914. In: Tomandl, Miloš – Procházka, Lubomír (eds.): *Tradiční lidová architektura*. Praha: Univerzita Karlova, 2008, s. 15–23.
- GRIMM, Jacob Ludwig Karl: *Deutsches Wörterbuch 15, Z-Zmasche*. Leipzig, 1971.
- HOSÁK, Ladislav: *Hustopečský okres 2. Místopis. Vlastivěda moravská*. Brno: Musejní spolek, 1924.
- KLIKA, Ferdinand: *Adressář cihelen v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Časopis Reklama, 1897.
- KNOP, Alois: K vývoji zednických profesionálních výrazů na Ostravsku. In: Myška, Milan (ed.): *Sborník prací Pedagogického institutu v Ostravě. Společenské vědy*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1960, s. 3–21.
- KŘIVÁNKOVÁ, Jana – NEČADA, Václav: K počátkům výstavby sklepního areálu v obci Strachotín (případová studie). *Folia ethnographica* 53, 2019, č. 2, s. 95–102.
- KUNZ, Ludvík: Výroba a pálení cihel v Rajnochovicích. *Naše Valašsko* 12, 1949, č. 4, s. 150–153.
- LYČKA, Daniel: Historie zaniklých cihlen břeclavského okresu po roce 1945 – Lednice-Nejdek, Drnholec, Pohořelice, Mikulov, Vlasatice, Dolní Dunajovice, Velké Bílovice. *RegioM*, 2017, s. 106–141.
- NOŽIČKA, Josef: Z minulosti jihomoravských luhů (předběžná studie). *Práce výzkumných ústavů lesnických ČSR* 10, 1956, s. 169–199.
- RAMML, Christian Ferdinand: *Ziegelöfen und Lehmabbaue der politischen Bezirke Mistelbach und Gänserndorf (Niederösterreich)*. Nachträge 29. Wien: Geologische Bundesanstalt, 2018.
- RIESS, Anton: *Der Markt Tracht in Vergangenheit und Gegenwart*. Brno: Josef Wesnitzky, 1930.
- VOLF, Martin – BLAŽEK, Jan: Archeologický výzkum novověké cihelny u Prosmyk. *Tereziánské listy* 34, 2006, s. 78–88.

Respondenti

- Hromková, Marie (nar. 1942).
 Podbřecký, Jaroslav (nar. 1944).
 Wenischová, Anežka (nar. asi 1958).

Summary

Forgotten Brickworks. The History of the Production and Use of Bricks in Strachotín (District of Břeclav)

This treatise traces the history of two, already extinct, brickworks in the municipality of Strachotín (District of Břeclav), based on an analysis of archival materials. The first brickworks observed is a municipal brickworks built at the end of the eighteenth century and located on the north-eastern edge of the cadastral area, in close proximity to the village of Popice. The other brickworks was closer to the village, and it was owned by the village mayor Andreas Riess. Both brickworks ceased to exist in the mid-nineteenth century. The text also speaks about the finding of bricks bearing duty stamps and their documentation. Attention is paid to bricks that were marked with the letters T (Tracht – Strachotín) and GT (Gemeinde Tracht). The thesis is concluded by suggesting a hypothetical form of the brick production equipment based on a comparison with already excavated brickworks from the period under study.

Key words

Brick production – duty stamps (signs) – 18th – 19th centuries – Strachotín (District of Břeclav)

Vliv turismu na život a kulturu obyvatel valašské vesnice Velké Karlovice. Na příkladu penzionu Polanský¹

Bc. Jitka Petřeková

Ústav evropské etnologie FF MU, A. Nováka 1, 602 00 BRNO
490177@mail.muni.cz

Již Jan A. Komenský řekl: „*Putuj, abys přišel ve styk s lidem, s jeho duší, s jeho názory a zvyky.*“² Cestovní ruch není často vyhledávaným tématem etnologů, bohužel. Vždyť přece i my etnologové jsme při našich terénních výzkumech cestovatelé. Všimám si, že turismus začal být v poslední době důležitým pro náš obor také proto, že turisté se zajímají o život obyčejných lidí v lokalitě, kterou se rozhodli navštívit, a tím nám s nadsázkou tak trochu „fušují do řemesla“. Ze své zkušenosti pracovníka Karlovského muzea ve Velkých Karlovicích mohu potvrdit, že mnozí turisté vyhledávají regionální literaturu, zajímají se o historii, navštěvují místní hospody a snaží se pochopit mentalitu a svéráz jednotlivých oblastí jejich zájmu. Cestování bezesporu mění lokální kulturu, někdy více a někdy méně. Změny odehrávající se v důsledku turismu mohou mít negativní dopad například na některé tradiční oblasti kultury, jako je životní styl, způsob obživy, trávení volného času, zvyky a jiné.³ To, jak vnímají krátkodobé návštěvníky místní obyvatelé, by mělo být předmětem i našeho zájmu. Uznávám, že se můžeme pohybovat na hraně sociologie, antropologie, ekonomie a dalších jiných oborů. Avšak mým nelehkým úkolem při terénních výzkumech, které jsem podnikala, bylo nahlížet na problematiku očima etnologa a především oprostít se od zaujatosti a kritiky ke změnám lokální kultury způsobené turismem.⁴

„Velké Karlovice, ráj lyžařů,“ heslo, které se neodmyslitelně pojí s historií turismu v této obci. Plakát s tímto sloganem spatřil světlo světa v roce 1947. Okresní správa klubu českých turistů z Velkých Karlovic se tímto rozhodla propagovat turismus na Valašsku. Nejedna turista mohl spatřit tento plakát při svých toulkách

1 Terénní výzkum Jitky Petřekové, na základě kterého vznikl tento text, byl finančně podpořen z Dárcovského fondu Aleny Plessingerové a Josefa Vařečky České národopisné společnosti Praha za rok 2019.

2 JABŮRKOVÁ, Hana: *Krok za krokem Valašskem: výstava k počátkům turistiky na Valašsku Vsetín: Okresní vlastivědné muzeum*, 1991, s. 17.

3 PŮTOVÁ, Barbora: *Antropologie turismu*. Praha: Univerzita Karlova, 2019, s. 11–40.

4 PATOČKA, Jiří – HEŘMANOVÁ, Eva: *Lokální a regionální kultura v České republice: kulturní prostor, kulturní politika a kulturní dědictví*. Praha: ASPI, 2008, s. 75.

po horním Vsacku.⁵ Zdi karlovských hospůdek zdobil a někde dodnes zdobí obraz s lyžařem, který sjíždí jeden z kopců rozlehlého údolí Podtáté.⁶

Co nabízí Velké Karlovice turistům

Velké Karlovice leží na rozmezí Javorníků a Beskyd. Nacházejí se v Chráněné krajinné oblasti Beskydy při hranicích se Slovenskou republikou v typicky horské oblasti Valašska. Nadmořská výška se pohybuje od 520 m n. m. do 1 024 m n. m. Obec Velké Karlovice spadá do turistické oblasti Valašsko, která náleží k turistickému regionu Východní Morava.⁷ Hřebeny kopců vybízejí v létě k turistice, v zimě pak k lyžování. Obec nabízí nespočet kilometrů značených běžeckých a turistických tras s různými stupni obtížnosti. S ohledem na příznivé přírodní podmínky a horský reliéf mají Velké Karlovice a okolí mimořádně dobré předpoklady k rozvoji cestovního ruchu.

V obci se v současnosti nachází informační centrum, Karlovské muzeum,⁸ roubený kostel Panny Marie Sněžné, přes sto ubytovacích kapacit, cyklostezka, rozhledna, deset lyžařských vleků a více jak 50 km značených a upravovaných běžeckých tras v celkem 13 okruzích. Ve Velkých Karlovicích mohou návštěvníci využít také venkovní koupaliště, termální bazény nebo golfové hřiště nacházející se v blízkosti místních hotelů. V obci najdeme také Národní přírodní rezervaci horský prales Razulu, dále Karlovské jezero, které inspirovalo Karla Jaromíra Erbena k sepsání pověsti *Karlovské jezero*.⁹ Ve Velkých Karlovicích působí firmy, které se zaměřují na rozvoj cestovního ruchu, například Resort Valachy se svou sítí ubytovacích zařízení.¹⁰ Mapově zpracovali pro své hosty a návštěvníky obce několik turistických tras, fotostezku a pro děti vytvořili Kuliškovu naučnou stezku. Podíli se také na sportovních i kulturních akcích.

Z historie obce

Obec Karlovice byla založena v roce 1714 majitelem rožnovského panství Karlem Jindřichem ze Žerotína.¹¹ Ještě před založením obce zde žilo několik rodin z rožnovského panství, valaši sem přicházeli pást dobytek a stavěli si zde koliby či chlévy,

5 Údolí vsetínské Bečvy od Velkých Karlovic po Vsetín.

6 *Dolina Urgatina*. *Vlastivědný časopis Horního Vsacka* 1, 1947, č. 3, s. 71.

7 O východní Moravě. Dostupné z: <http://www.vychodni-morava.cz/doc/o-vychodni-morave>.

8 Básník Petr Bezruč (1867–1958) při své návštěvě Velkých Karlovic poznamenal: „*Karlovský patří k tomuto místu jako řeč k tomuto lidu*.“ Nejen kvůli tomuto tvrzení se místní obyvatelé brání použití spisovné formy toponyma „karlovický“. Viz MIČKALOVÁ, Helena: *Cesty za minulostí a krásou. Krajina příběhů*. Velké Karlovice: Obec Velké Karlovice, 2004, s. 19.

9 Jezero ve Velkých Karlovicích – slavné díky Karlu Jaromíru Erbenovi. Dostupné z: <http://www.kudyznudy.cz/Aktivity-a-akce/Aktivity/Jezero-ve-Velkych-Karlovicech---slavne-dikyKarlu-.aspx>. (cit. 6. 10. 2021).

10 Turistické okruhy Resortu Valachy. Dostupné z: www.valachy.cz (cit. 6. 10. 2021).

11 LANGER, Jiří: Zrození Velkých Karlovic. In: *Velké Karlovice. 1714–2014*. Velké Karlovice: Obec Velké Karlovice, 2014, s. 9–44.

Obr. 1. Pohlednice „Velké Karlovice, ráj lyžařů“. Archiv autorky.

se vytvořila jedinečná a pro Valašsko typická krajina.¹⁴ Tuto zemědělskou krajinu vytvářeli lidé, valaši, kterým příroda poskytovala jen to nejnужnější k obživě, ale i přesto z ní uměli vytěžit maximum. Jako vhodné hospodářství se v těch chudých podmínkách rozšířilo salašnictví. Valašská kolonizace a s ní spojený specifický způsob obživy dominoval také proto, že v údolích byl nedostatek půdy.¹⁵ Tradice salašnictví přetrvávala po staletí a byla vytvořena lidmi, jejichž život se řídil přírodními podmínkami krajiny. Do hornatých a těžce obdělávaných oblastí přicházeli se stády ovcí a koz, se zvířaty, která byla zvyklá na náročné horské podmínky.

ale už v 16. století docházelo ke sporům mezi vsetínským, rožnovským a povážsko-bystrickým panstvím a k častým střetům. Spor panství vsetínského a rožnovského skončil v roce 1774 rozdělením Karlovic na Velké a Malé.¹² Spory na slovenské hranici však neustaly ani později a znovu se objevily v nedávné době. Šlo zejména o oblast Kasáren, která byla turisticky atraktivní po druhé světové válce, kdy zde vznikla řada klubových a soukromých chat, lyžařské vleky a technické zázemí. Byť na slovenském území provoz byl zajišťován pouze osobami z moravské strany; i jediná přístupová cesta vedla z Moravy, ale po rozpadu Československa v prosinci 1992 připadla oblast Kasáren i celé sporné území Slovensku.¹³

Oblast, v níž leží Velké Karlovice, byla původně lesnatá, ale postupným vyklučováním vznikaly pastviny, a tak

12 V roce 1966 byly obce Malé a Velké Karlovice opět spojeny do jedné s názvem – Velké Karlovice. PAVLÍK, Richard: Karlovští fojti. *Dolina Urgatina. Vlastivědný časopis Horního Vácka* 1, 1947, č. 3. s. 50–52.

13 Čl. 1 ústavního zákona č. 542/1992 Sb. o zániku České a Slovenské Federativní Republiky. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1992-542> (cit. 2. 10. 2021).

14 KRAMOLIŠ, Čeněk – DVORSKÝ, František: *Rožnovský okres. Vlastivěda moravská*. Brno: Musejní spolek, 1907, s. 172.

15 ŠTIKA, Jaroslav: *Valaši a Valašsko. O původu Valachů, valašské kolonizaci, vzniku a historii moravského Valašska a také o karpatských salaších*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě, 2007.

S novodobou historií obce se pojí také výroba skla. Sklářský průmysl se začal v obci formovat v první polovině 19. století. Díky dostatku dřeva a lesním řemeslům pomalu nastal v karlovických obcích pomyslný „zlatý“ věk. Sklo z místních skláren se vyváželo do mnoha zemí celého světa, nejčastěji však do sousedních Uher. V důsledku zadluženosti firmy, hospodářské krize, ale také vysoké konkurence místní sklářský průmysl definitivně zanikl na konci roku 1930.¹⁶

Na počátku 21. století má ve Velkých Karlovicích největší ekonomický potenciál cestovní ruch a práce zaměřující se na zpracování dřeva a s tím spojené lesní práce. V obci rok od roku ubývá místních obyvatel a hospodářů, ale přibývá ubytovacích kapacit a chalupářů, takže původní zemědělský charakter obce se zcela proměnil.

Vývoj turismu ve Velkých Karlovicích

Rozvoj infrastruktury byl důležitým předpokladem rozmachu cestovního ruchu na celém Valašsku. Teprve zavedení železnice do vzdálenějších horských oblastí mohlo individuální návštěvy proměnit v turistický ruch, protože díky železnicím bylo cestování značně urychleno.¹⁷ Do té doby byli výletníci přepravováni nejčastěji koňskými povozy. Již z konce 19. století existují četné zmínky o cizincích, kteří zavítali do Velkých Karlovic. V roce 1881 navštívil obec básník Svatopluk Čech¹⁸ a o tomto dvoudenním pobytu napsal fejeton pro Národní listy, který roku 1884 vyšel také ve sbírce *Několik obrázků moravských*: „Poutniče, hledáš-li takovou krásu, kde v létě nejvíce slunečního zlata a v zimě rozházeného stříbra, pojď se mnou, já tě tam zavedu.“¹⁹ Můžeme jen hádat, zda a do jaké míry přispěl tento slogan k rozvoji cestovního ruchu v tomto kraji. Jistě však pozitivně napomohl k rozšíření povědomí o obci.

Oblíbená cesta do Velkých Karlovic vedla v minulosti z Rožnova přes Soláň kolem známého hostince Čarták.²⁰ Ten byl často vyhledávaným cílem mnohých umělců. Zavítal sem například Leoš Janáček, Jiří Mahen, Oldřich Šuleř, Jan Kobzán a mnozí další.²¹ Návštěvnost dokládají i *Čartácké kroniky*, které vlastní jeden z respondentů Jiří Mičkal, vnuk Jury Vašuta, známého hospodského z Čartáku.²² Tyto

16 VAŠUT, Jindřich: *Historie sklářství ve Velkých Karlovicích*. Velké Karlovice: Obec Velké Karlovice, 1981.

17 BARCUCH, Antonín a kol.: *Beskydy turistickými stezkami*. Třinec: Wart, 2015, s. 11–15.

18 KUTZER, Jan: *Karlovske zrcadélko. K upomínce na svěcení nové budovy školní v Podtátém*. Velké Karlovice: nákl. vlastním, 1886, s. 7–17.

19 ČECH, Svatopluk: *Několik obrázků moravských*. Velké Meziříčí: J. F. Šašek, 1884.

20 FASUROVÁ, Anna: Čarták osířel. *Naše Valašsko* 4, 1947, s. 35–37.

21 CÍSAŘÍKOVÁ, Klára a kol.: *Zvrtány aneb Cesta jednoho málem zapomenutého tance*. Rožnov pod Radhoštěm: Národní muzeum v přírodě, 2020, s. 16.

22 MIKULCOVÁ, Marie – GRACLÍK, Miroslav: *Kulturní toulky Valašskem*. Frýdek-Místek: Alpress, 2001, s. 304.

zápisy byly publikovány pod názvem *Kroniky ze Soláně*.²³ V samotných Karlovicích se díky existenci dvou skláren svého času nacházelo 21 hospod; ne všechny však měly koncesi na „přechovávání“ cizinců a nutno zmínit, že se nacházely v bezprostřední blízkosti skláren, tedy v centru obce a v údolí Léskové.²⁴

Železniční trať ze Vsetína do Velkých Karlovic, kterou z velké části finančně podpořil majitel skláren Salomon Reich, byla uvedena do provozu v roce 1908.²⁵ Právě v té době začala být oblast Velkých Karlovic propagována i moravskoostravským odborem Pohorské jednoty Radhošť.²⁶ Po vzniku samostatné Československé republiky, po letech válečných útrap se cestovní ruch přetransformoval na plnohodnotnou a uznávanou složku národohospodářského života poskytující obživu místním obyvatelům v různých oblastech podnikání. Turistický ruch se po skončení první světové války stal „módou“, ubytovací možnosti se rozvíjely.²⁷ Počátkem třicátých let 20. století se stal velmi oblíbeným automobilismus; o tom, že hosté se svými auty přijížděli i k Polanským svědčí mnohé z fotografií.

V důsledku mnichovské dohody z 30. září 1938 se turistické možnosti v celé republice omezily.²⁸ Po zákazu všech spolků se lidé věnovali individuální turistice a lyžování. Beskydy s Lysou horou byly v té době nejvyšším pohořím v protektorátu; s tím souviselo i zvýšení návštěvnosti v regionu.²⁹ Po skončení druhé světové války se začala v obci znovu rozvíjet tělovýchova. Byla obnovena činnost Sokola, Orla, turistů, kopané a lyžování. Po roce 1948 však došlo k násilnému sjednocování a vznikl nový spolek „Tělovýchovná jednota TATRA“.³⁰

Jedním z odborů této jednoty byl i turistický, jehož členy se stali aktivní lidé z řad obyvatel obce. Velké Karlovice se staly doslova rájem lyžařů. Nejen turistické, ale i jiné organizace a spolky hledaly pro své členy místo k relaxaci. V padesátých letech tak byla vystavěna podniková rekreační střediska, jako TATRA, SVIT, MEOPTA, MORAVAN, PSG Zlín a jiné. V roce 1955 se ve Velkých Karlovicích uskutečnil První celostátní sraz československých turistů.³¹ Rozvoji turistiky přispělo také neustálé zkvalitňování a rozšiřování služeb v četných ubytovacích a stravovacích zařízeních. Svědčí o tom i zápis a kresba v knize hostů v turistickém hotelu U Polanských. „*Dobře bylo na kopcích, a ještě lépe u Polanských.*“ Ve dnech

23 MALINA, Dalibor: *Kroniky ze Soláně*. [Karolinka]: Sdružení pro rozvoj Soláně, 2014.

24 BAJER, Vojtěch – MIČKALOVÁ, Helena: *Velké Karlovice. Krajina příběhů. Průvodce výstavou, krajinou a minulostí*. Rožnov pod Radhoštěm: ČSOP Salamandr, 2004, s. 37.

25 ADAM, Josef: *Velké Karlovice 1714–2014*. Velké Karlovice: Obec Velké Karlovice, 2014, s. 293–334.

26 KLUČKA, Jiří: *Pohorská jednota Radhošť a počátky turistiky a lyžování v Beskydech*. Nový Jičín, 2007.

27 PUSZKAILER, Karel: *Průvodce Vsackem*. Vsetín: KČT, 1934.

28 BENEŠ, Edvard: *Paměti. Od Mnichova k nové válce a k novému vítězství*. Praha: Orbis, 1948, s. 70.

29 BARCUC, Antonín a kol.: *Beskydy turistickými stezkami*, c. d., s. 208–216.

30 Z rozhovoru s Jiřím Mičkalem, Kyjov 19. 2. 2021. Archiv autorky.

31 Tamtéž.

Obr. 2. Jedna z nejstarších fotografií hospody ve Velkých Karlovicích-Podtátém pod Velkým Javorníkem. Sbírka rodiny Adamovy.

25. 12. 1948 až 2. 1. 1949 proběhl zájezd lyžařské školy SOKOL SVIT Gottwaldov. Mezi asi třiceti podpisy účastníků jsou také jména Dany a Emila Zátokových.³²

Z uvedené knihy hostů můžeme také vyčíst různorodost klientely. První zápisy z roku 1947 nás informují o tom, že v údolí se natáčel film *Portáši* od režiséra Václava Kubásky a filmový štáb byl ubytovaný právě U Polanských. K Polanským v druhé polovině 40. let jezdily dle knihy hostů převážně rodiny. Například Karel Zobal, disponent spořitelny Města Brna s rodinou, či Jaroslav Horák, berní ředitel z Prahy. Od poloviny padesátých let potom školní pobyty, jako Zdravotní škola z Hodonína, Gymnázium Holešov, Sociálně zdravotní škola z Brna a poslední zápis do knihy hostů učinila mateřská škola z Brna (Čajkinové 3) na jaře roku 1962.³³

Historie karlovské hospody v Podtátém

Podíváme-li se na katastrální mapu Karlovic z roku 1833 a zaměříme-li se na zkoumané údolí, najdeme zde obytný dům s číslem popisným 191, jehož majitelem byl Josef Chovaneček. Pozemky ležící v horní části údolí Podtáté, které nyní náleží k objektu Polanský dvůr,³⁴ odpovídají rozlohou tomu, co již tehdy vlastnil

32 POLANSKÝ, JOSEF: *Pamětní kniha hostince u Polanských*. Velké Karlovice. Rodinný archiv Hany Židkové.

33 Poznámky k zápisům knihy hostů turistického hotelu u Polanských „na Podtátém“ zapsal Jiří Mičkal, Velké Karlovice 10. 11. 1979.

34 Polanský dvůr. Apartmány, oficiální stránky projektu. Dostupné z: <https://polanskydvur.cz/> (cit. 2. 12. 2020).

Obr. 3. Manželé Polanští před hospodou (nedatováno). Sbírká Jana Kučery.

Josef Chovaneček.³⁵ Na základě dalšího cenného zdroje, a to sčítacího operátu z roku 1869, se dozvídáme, že v domě s číslem popisným 191 bydlelo celkem jedenáct osob. Majitelem byl Jan Chovaneček narozený v roce 1815.

Díky sčítacím operátům se můžeme dozvědět také o jeho hospodářství a počtu dobytka, který k usedlosti náležel.³⁶ O třináct let později přechází právo vlastnické k této usedlosti na manžele Josefa a Marianu Dorňákovy, v roce 1902 jsou to Třetinovi a v roce 1906 usedlost opět přechází na rodinu Chovanečkovu, konkrétně na Pavla a Marianu.³⁷ Dne 25. února 1910 získal Pavel Chovaneček koncesi k provozování hostinské a výčepní živnosti v domě s číslem popisným 602, který nechal postavit v těsné blízkosti stavby, kterou obývali jeho předci. Tímto se započala slavná éra hospody v Podtátém.

Pavel Chovaneček, první hostinský a majitel hostince pod Velkým Javorníkem, již měl předchozí zkušenosti s podnikáním v oboru. Provozoval hospodu ve slovenském Makově, kde se také narodily jeho děti. O tom, že to byl podnikavý člověk, svědčí i to, že obchodoval se dřevem.³⁸ Povědomí o tom, že majitelem pozemků a hospody byl Chovaneček, bylo velmi malé.

Do rodinné historie nás zavedl pravnuke Pavla Chovanečka Rudolf Weigel, který momentálně žije v Uničově: „*Pavel Chovaneček se narodil ve Velkých Karlovicích v roce 1869, vlastnil hospodu na Makově a také ve Velkých Karlovicích v Podtátém, později to byl Penzion Polanský. Oni na tom místě měli chalupu čp. 191 a potom tam postavili tu hospodu a teď je to prý nějaké moderní ubytování. O to všechno přišli a přestěhovali se do domku na rozcestí Podtáté-Tišňavy. Měli devět dětí*

35 MZM Brno, fond D9, Indikační skici, signatura MOR284218330, Velké Karlovice 1833. Dostupné z: <https://www.mza.cz/indikacniskici/skica/detail/4032> (cit. 3. 12. 2020).

36 Sčítací operáty. Dostupné z: <https://www.mza.cz/scitacioperaty/digisada/detail/7412> (cit. 3. 12. 2020). V roce 1869 vlastnili majitelé domu dvě krávy.

37 Katastrální úřad pro Zlínský kraj, Katastrální pracoviště Vsetín, Pozemková kniha Velké Karlovice, sign. 189.

38 Po Karlovských hospodách. Oficiální stránky obce Velké Karlovice. Dostupné z <http://velkekarlovice.cz/historie-po-karlovskych-hospodach> (cit. 8. 11. 2020).

a až na jednoho syna, který se učil na Vsetíně, odešli všichni [po válce] do Hradečné [u Uničova]. Můj praděda a prababička, to byli už starí lidi, když přišli do pohraničí.“³⁹

Na období, kdy majiteli hospody v Podřatém byli Chovanečkovi, vzpomínal stoletý pamětník Ludvík Stoklasa: „Chovanečků bylo moc, byla to velká rodina. Byl tam obchod i hospoda, a to živilo celou tu jejich rodinu; oni si přišli a neplatili. Byly tam pořád nějaké problémy. Měli to asi do roku 1928 nebo 1930, potom přišli Koblihoři; on byl pekař z dědiny, bylo jim dobře přes 60 roků, nestačili na to, děcek neměli. Chovanečci u nich měli dluh, byla dražba a tomu Koblihoři to připadlo. I pozemky a les. To byla tehdy krize, nebylo práce a těch chlapů bez práce u nich v rodině bylo moc.“⁴⁰

Jak je ze vzpomínek patrné, Pavel Chovaneček se postupně zadlužoval, až veškerý jeho majetek v roce 1931 přešel na Ottu Koblihu, pekaře z Velkých Karlovic. Ten zaběhlou hospodu opravil, místo starých chlévů vybudoval pokoje pro hosty, a tak rozšířil služby o ubytování, a tím i přilákal turisty do údolí. Nutno podotknout, že do té doby se v údolí Podřaté oficiálně nikde jinde neubytovávalo. Jelikož Velké Karlovice už tehdy byly vyhledávaným cílem především v zimním období, na víkend sem přijížděli také zaměstnanci a majitelé firmy Baťa. Stoletý Ludvík Stoklasa vzpomíná: „V zimě jezdili Baťovci na lyže, přijeli vždycky v sobotu, přenocovali buď v hospodě, nebo u nás. Všeci by sa tam nevlézli, to přijely někdy i dva autobusy. V neděli šli pěšky na Kasárna na lyže a mě dali pět korun, abych jim tam vynesl lyže; to pro mě nic nebylo. Nocleh a snídaně vyšly u nás na 10 Kčs a u Polanských to bylo kolem 20. My jsme měli tři postele, a tak u nás spali často úředníci, paničky z kanceláře, a dokonce rodina Baťů. Toník Baťa mi dal lyžařské boty, on měl nové a lepší, dodnes je mám. Já spal na hůře u komína, chvíli trvalo, než sem sa zahrál, ale pak už dobré.“⁴¹

Po několika letech se Otto Kobliha rozhodl areál pronajmout Frýdovi Zaoralovi. Ten do Podřatého přišel společně s manželou Polanskými. Josef Polanský pocházel z Pozoríc u Brna a narodil se v roce 1902. Jméno Frýdy Zaoralova v pozemkových

Obr. 4. Propagační materiál Frýdy Zaoralova (30. léta 20. století). Sbírka Ludvíka Stoklasy.

39 Rozhovor s Rudolfem Weiglem, Uničov 13. 4. 2021. Archiv autorky.

40 Rozhovory s Ludvíkem Stoklasou, Velké Karlovice 2020 a 2021. Archiv autorky.

41 Tamtéž.

knihách nefiguruje, ale v paměti místních obyvatel ano. Jejich svědectví také potvrdil turistický prospekt. Soused Polanských, Ludvík Stoklasa vzpomíná: „*Potom přišel Zaoral – ten tam byl asi dva nebo tři roky, moc často jsem ho tady nevidal. Odešel na Bílou a nechal to Polanskému, on byl jeho číšník a oni přišli do Podtátého spolu někde od Kojetína, odkud byla jeho žena. Měli spolu dobré vztahy, to byli kamarádi. Ke Koblihovi jezdili turisté jen v zimě, v létě málo. Zaoral a Polanský měli známosti, a proto jezdili turisté i v létě. Měl to furt obsazené.*“⁴²

Manželé Polanští zprvu pracovali pro Frýdu Zaorala. Bohumila Polanská vařila a Josef Polanský obsluhoval a zajišťoval ubytování. Díky jeho pracovitosti, kontaktům a chuti začal turistický ruch v tomto údolí vzkvétat. Manželé se rozhodli hospodu i s okolními pozemky a lesy odkoupit. Dne 26. září 1938 podepsali kupní smlouvu a k „ceduli“ před hospodou připsali J. Polanský. Jejich sousedka Anna Pěchová tvrdí: „*My jsme měli Polanské rádi, uznávali jsme ho, ctili. Byl to hodný člověk a dobrý podnikatel. Moji rodiče vzpomínali na to, když sem Polanští přišli a měli jen dva kufry.*“⁴³

Vzhledem k tomu, že Frýda Zaoral si veškeré vybavení odvezl s sebou do nově vznikajícího penzionu na Bílé, potřebovali mladí manželé Polanští ručení od místních starousedlíků, aby si mohli vzít půjčku na nákup potřebného vybavení. Díky třem rodinám z nejbližšího okolí hospody si půjčili peníze v záložně a nakoupili vybavení do osmi pokojů, které se nacházely v bývalé hospodářské budově a také do dvou dalších, které byly nad hospodou. Nový majitel si díky skvělé komunikaci a pracovitosti u sousedů vybudoval velmi brzy důvěru. Dobré vztahy s nimi udržoval i proto, že v případě obsazenosti pokojů doporučoval svým hostům domy rodin, kde byli ochotni uvolnit jim pokoj, avšak v daleko skromnějších poměrech. Díky tomu vznikala velmi silná a léta udržovaná přátelství mezi místními obyvateli a rekreanty z měst.

Anna Pěchová, rozená Jakšová, která celý svůj život prožila jako sousedka Polanských v Podtátě, takto vzpomíná na hosty, kteří sem jezdili: „*K nám domů jezdili Majerovi. On byl profesor na vysoké škole, chemik, a ona byla doktorka, taky chemie, ale opravdu normální lidi. My jsme ty jejich tituly ani neznali, až na pohřebu jsme to zjistili. Měli jednoho syna a dodnes se s ním vidáme a udržujeme kontakty a vzniklo velké přátelství. Oni měli i svou služku, měl tady i sestru, ale nechápu, kde jsme všichni spali a jak jsme to zvládali. Tatka jim vyšel vstříc a ubytoval je u nás, protože Polanský neměl místo, měl plnou hospodu, a tak jsme se domluvili tak. Profesor velmi rád fotil, posílal nám potom fotky, ona malovala obrázky. Na Vánoce nám poslali dárky. U nás si nechávali kufr na příští rok.*“⁴⁴

42 Tamtéž.

43 Rozhovor s Annou Pěchovou, Velké Karlovice 2020 a 2021. Archiv autorky.

44 Tamtéž.

Obr. 5. „Štamgasti“ ve výčepu U Polanských (70. léta 20. století). Sběrka Anny Petřekové.

Rodina Polanských zaměstnávala mnoho místních obyvatel. Marie Stoklasová zde pracovala jako pomocná síla. Marie Volková a Josefa Bolfová vypomáhaly v sezoně se vším, co bylo potřeba. Sestra Bohumily Polanské Vlasta dělala pokojskou. Polanští měli také svého cukráře France. Stálým číšníkem byl Jenda Nakládal, ten byl také pravou rukou a dobrým kamarádem majitele.

V době, kdy Polanští vlastnili hospodu, zaplatili dluhy a získali klientelu. Rozhodli se dále investovat do rozvoje služeb pro turisty. Manželé přistavili k hospodě sál, vybudovali koupaliště a zrekonstruovali soukromý dům čp. 191. V roce 1927 přibyl do života manželů Polanských syn Miroslav a v roce 1937 dcera Alena. Manželé se těsně před druhou světovou válkou pustili do výstavby ubytovny. Během války ji potom dokončili a vybavili. Ubytovací kapacita dosáhla 90 míst. Za války objekt obývala zhruba dvacítku německých „financů“. Německá finanční stráž měla vlastní kuchařku a s Polanskými žili během války ve vzájemné toleranci. Josef Polanský uměl skvěle německy; nějaký čas strávil ve Znojmě jako číšník, neměl tak problém je obsluhovat, když přišli do výčepu hrát karty s místními obyvateli. Všichni se však řídili dle plakátu s nápisem, který byl ve výčepu vyvěšen: „Děkujeme Vám, že se nebavíte o politice.“

„Během války byla krize, nebylo peněz ani práce. Luďáci, co tady jezdili, to byli měšťáci, pořád ty stejné rodiny, všelijací pohlaváři. Doktor, major, profesor, advokát, továrník, majitel cukrovaru, všelijaká elita a oni si chtěli taky přilepšit, a tak obcházeli domy, zkupovali vajíčka, hříby, jahody, mléko a další potraviny. Nekdy nám dovezli boty nebo jiné oblečení. Tehdy jsme je potřebovali, byla to velká pomoc, že nám někdo dal peníze.“⁴⁵

Své vzpomínky na čas strávený u Polanských se mnou sdíleli i někteří z letních hostů. Například rodina Barboříkova z Olomouce začala jezdit do Podřatého během druhé světové války a vazby s touto krajinou jim vydržely do současnosti. Ludmila Barboříková tvrdí, že rodina Stoklasova, u kterých Barboříkovi trávili po desítky let své dovolené a kde jezdili také se svými dětmi, jsou pro ně jako rodina. Potvrzuje to i fakt, že se stále navštěvují a jsou v častém kontaktu.

Mnozí z respondentů nevnímali během dětství rozdíl mezi turistou a rodinou. Bylo tomu tak i v případě dvou senierek z Prahy, kterým nikdo neřekl jinak než „tety z Prahy“. Jmenovaly se Jarmila Rejlová a Marie Šenková. Do Podřatého jezdily na dovolené od 30. let až do 80. let 20. století. Přijížděly vždy na pár týdnů na jaro a na podzim. Nejprve byly ubytovány u Polanských, poté po rodinách. Velmi pevné vztahy si vybudovaly s rodinou Ludvíka Stoklas. Místním lidem pomáhaly, jak mohly. Vařily, hlídaly děti, braly je na výlety, učily se s nimi, postaraly se i o zábavu. Během roku od nich přicházely balíky s knihami a ovocem. Nezapomněly poslat dárky k Vánocům, Velikonocům a dětem za vysvědčení. Na oplátku se jim do Prahy posílal tvaroh, vajíčka, med a také výslužka ze zabíjaček.

Velmi vřelé vztahy udržovala i rodina Hany Hamáčkové z Brna.⁴⁶ Do Velkých Karlovic začali jezdit její rodiče Leopold a Marie Melounovi. Již ve 20. letech navštěvovali hospodu v Podřatém a od roku 1930, kdy rodina Stoklasova opravila dům, jezdili jen k nim. Byli to vášniví turisté. Do 80. let 20. století zde trávili vždy asi tři týdny v létě a výjimečně přijeli také v zimě. Při vzpomínkách na Velké Karlovice se Hana Hamáčková rozzářila, vzpomínala na turistiku, kulturní akce v hospodě u Polanských, silná přátelství, houbaření, spokojené tváře jejich dětí a také na bezstarostnou dobu plnou lidí, na které podle jejích slov nikdy nezapomene. Jediné, co ji velmi mrzí, je to, že ji zdraví nedovolí přijet opět do milovaných Velkých Karlovic. Vnuk Hany Hamáčkové jezdí v současnosti na dovolenou do Velkých Karlovic a navázal tak na rodinnou tradici. Nezapomněl navštívit ani Ludvíka Stoklasu, kterého si pamatuje ze svého dětství.

Na Hamáčkovy zavzpomínal také syn Ludvíka Stoklas Pavel Stoklasa: *„Hamáčci měli starou oktávku, já jsem obdivoval tehdy auta, poprvé jsem v autě seděl, a to bylo pro mě něco, dodnes si pamatuju, jak jsem se cítil. Pan Hamáček byl zručný, pomáhal hrabíkovat, něco se soustruhem dělal, udělal nám lavičku a tu dodnes máme. Moc*

45 Rozhovory s Ludvíkem Stoklasou, Velké Karlovice 2020 a 2021. Archiv autorky.

46 Rozhovor s Hanou Hamáčkovou, Brno 20. 2. 2021. Archiv autorky.

Obr. 6. Jiří Bednařík a Dalibor Kučera při zabijačce pořádané v penzionu Polanský. Archiv autorky.

*nepomohl, ale zajímal se a odreagoval se tím. Byl to inženýr z Brna, jeho žena se celé léto opalovala. Měli dceru Hanku, ale ta byla starší. Většinou chodili k Polanským na obědy, na jídlo. Do výčepu chodili na pivo. Hamáčkovi bydleli jeden rok v prádelně. Taková malá a vlhká místnost a oni tam měli matrace. Šílené ubytování, šílené podmínky, žádná koupelna, jen umyvadlo, venkovní záchod.*⁴⁷

O tom, že u Polanských se letní hosté cítili dobře, svědčí i vzpomínka paní doktorky Aleny Plessingerové,⁴⁸ které výlety na moravsko-slovenské pomezí ovlivnily zásadně život – podle jejích slov zde našla lásku k národopisu.

„Na Podtátě mám jen ty nejkrásnější vzpomínky. Jezdili jsme tam asi od mých osmi let, takže od roku 1936. Dělalí jsme výlety a takhle jsem přišla ke své lásce, k národopisu. Jezdili jsme tam koncem června, bylo to v době, kdy rozkvétala ta krásná lípa. To jsme v přízemí mívali velký pokoj a nad ním ještě jeden. Přijížděli tam za námi hosté, známí. Společnost tam byla stejná každý rok. Cítila jsem se tam jako doma.“⁴⁹

47 Rozhovor s Pavlem Stoklasou, Vsetín 2. 11. 2020. Archiv autorky.

48 PhDr. Alena Plessingerová, CSc., významná československá a česká etnografka a muzejnice, dlouholetá vedoucí národopisného oddělení Národního muzea v Praze. Prováděla terénní výzkumy také ve slovenských Javorníkách.

49 Rozhovor s Alenou Plessingerovou (telefonicky), Praha 16. 2. 2021. Archiv autorky.

Nejen informace o tom, že Alena Plessingerová jezdila k Polanským, mě mile překvapila, o to víc mě udivily její dokonale detailní vzpomínky na lidi a místa, které desetiletí neviděla: *„Někdy, když jsme přijeli mimo sezónu, tak tam byly májové mariánské pobožnosti. U té kapličky byly asi čtyři lavičky a sedávalo se tam a zpívalo. [...] Ten dědeček Korytář krásně vyprávěl. S tou Josefkou Korytářovou a nějakou její sestřenicí jsem šla poprvé a naposledy v životě do Karlovic pěšky, v kroji. Oni ještě v neděli chodili v kroji. Bylo mi asi čtrnáct nebo patnáct let.“*⁵⁰

Doba po druhé světové válce

Doba poválečná byla nejen v Karlovicích-Podtátém plná naděje. Josef Polanský dál pilně pracoval a o hosty neměl nouzi. S rokem 1948 přišly velké obavy, ty se naplno projevily v roce 1959, kdy k hotelu nabývá právo vlastnické lidové spotřební družstvo Jednota ze Vsetína. Polanský se stává provozním areálu, který vybudoval. Na tuto dobu vzpomíná také Anna Pěchová: *„Polanskému to všechno vzali, ale on tam zůstal jako provozní. Už se to nejmenovalo Polanský, ale Hotel Javorník. Pan Šťastný byl asi první, kdo tam přišel po Polanském. Oni se nenáviděli, to bylo strašné. Za Polanského sem jezdili nóbl hosté, za Šťastného začali horníci a školní výlety a celé se to proměnilo.“*⁵¹ Manželku doplňuje i František Pěcha: *„Potom, co tam byl Šťastný, i po něm už se hledělo jenom na kšefty, ale Polanský opravdu budoval, co vydělal, investoval do hospody.“*⁵²

Na období od šedesátých do devadesátých let vzpomínalo nejvíce respondentů. Místo měli spojené především s alkoholem, zábavami, plesy a místními štamgasty, kteří sedávali ve výčepu. Byli to zaměstnanci JZD, lesní dělníci nebo „koňáci“, kteří po těžké práci pravidelně navštěvovali hospodu v Podtátém. Téměř každý z respondentů si vybavil Michala Koňářika z Juraňkova⁵³ a jeho koníka, který stál poslušně před hospodou a čekal, až bude moct dovést svého pána domů na voze. Cestu znal. Známou postavou byl také Bohumil Petřek, který celou svou výplatu dokázal utratit za dva dny a poté zbytek měsíce do hospody nevložil. Mnozí z oslovených respondentů si vzpomněli také na Jana Podešvu, zvaného Matuš, který během jednoho z opileckých excesů v hospodě umřel následkem udušení okurkou. Jména, jako je Miroslav Chuděj, Petr Chuděj, František Podešva a další, jsou s tímto místem neodmyslitelně spojená a není to jen v negativním slova smyslu. K těmto místním osobnostem se pojí další více či méně veselé vzpomínky. Jsou za nimi skryty životní osudy, rodinná traumata, samota, ale také touha po společnosti, silná kamarádství, kolektivní soudržnost a mnohé další faktory, které tyto muže vedly k jistému

⁵⁰ Tamtéž.

⁵¹ Rozhovor s Annou Pěchovou, Velké Karlovice 2020 a 2021. Archiv autorky.

⁵² Rozhovor s Františkem Pěchou, Velké Karlovice 2020 a 2021. Archiv autorky.

⁵³ Místní název. Dostupné z <https://www.nazvymist.cz/misto/159> (cit. 1. 10. 2021).

způsobu žití. Některými opovrhovanému, jinými záviděníhodnému. Důležité je podle mého uvědomění si, že i oni byli spolutvůrci osobité lokální kultury v Podřatém. Právě díky nim a pro ně fungovala hospoda.

Společenské akce, které se konaly v prostorném sálu, skýtaly možnost rozptýlení pro místní obyvatele i pro ty, kteří toto místo navštěvovali jen sporadicky. Ti nyní s radostí a nostalgií vzpomínají například na stavění máje, schůze místních spolků, plesy, zábavy, silvestry, smažení vaječnic na svatého Ducha, svatojánské ohně a na mnohé další akce.

„Nikdy jsem u Polanských na zábavě nechyběla. Kde co bylo, tam jsme byly a já jsem ráda tančila. Kdysi byl Silvestr a my tisňavské církve jsme tam přišly. Byly tam židle a na nich napsané obsazeno, to byly židle Kubáňových dcerek, fify, seděly tam jak princezny. My jsme stály u dveří, u kamen. Jak přišlo tancovat, tak my jsme tančily a ony seděly. Ráda sem zpívala aj ráda sem tančila. My jsme sa tam natančily; jednu sme tam byly na nejakéj zábavě a vjdeme ven, že půjdeme dom a všude byl sněh, za ten večer napadlo a musely sme sa brodit' sněhem. To byla fuja-vica, ale stálo to za to. Užily jsme si.“⁵⁴

K hospodě neodmyslitelně patřil i lyžařský svah s vlekem v blízkosti. Střídaly se zde turnusy žáků z celé Moravy. V novodobé éře pak především ze Zlína a Otrokovice. Dle vzpomínek Jiřího Mičkala byl vlek postavený kolem roku 1980 v místě zvaném „Ráztoka“; to bylo na kopci naproti hospodě na pozemcích, které vlastnila rodina Stoklasova a Podešvova. Tento vlek postavil Socialistický svaz mládeže v Podřatém, což byli místní kluci, Juřík, Dorňák, Podešvovi a jiní. Od roku 1982 byly silné zimy, lidí přibývalo, na ubytovně se střídaly turnusy, ale jezdily sem i rodiny s dětmi a samozřejmě místní obyvatelé. Vlek fungoval asi do roku 1990. Jiří Mičkal trávil na vleku každou zimu, lyžoval zde rád, i když podle svých slov byl terén nebezpečný a služby amatérské. Několikrát za svůj život zde spadl, a tak se často „létal“ svařákem v hospodě. S vtipem říká, že to měl na lyžování nejraději. Nový vlek postavil podnik Moravan Otrokovice a Tatran Karlovice v roce 1988 o několik stovek metrů dál. Moravan měl chatu na Kasárnách, ale chtěli investovat do vlastního vleku, který by využívali především zaměstnanci firmy. Obec Velké Karlovice v té době přispěla na výstavbu 500 tisíc korun.⁵⁵

Josef Polanský s rodinou bydlel i po roce 1948 v domě v těsné blízkosti areálu, který vybudoval, a přihlížel všemu, co se zde dělo. Postupně se zde střídali nájemci, někteří vydrželi déle, a tak si na ně místní obyvatelé vzpomněli i po letech, někteří vydrželi krátce, a tak v povědomí místních zůstala třeba jen jejich jména, někdy ani to ne. V 60. letech přišla rodina Šťastná, bydleli a pracovali zde asi 10 let. Manželé

54 Rozhovor s Annou Matochovou, Velké Karlovice 2020 a 2021. Archiv autorky.

55 Rozhovor s Jiřím Mičkalem, Kyjov 19. 2. 2021. Archiv autorky.

Obr. 7. *Penzion Polanský. Celkový pohled (2005).* Sbirka Jiřího Bednaříka.

Valigurovi měli areál ve správě do roku 1981.⁵⁶ Dále se zde vystřídali Vaculíkovi, Slepicevi. Poslední provozní byla Ludmila Hrušková z Velkých Karlovic. Povědomí respondentů o této době bylo velmi kusé a informace se rozcházely.

Situace po roce 1989

S jistotou jsem se dozvěděla jen to, že rodině Polanských se na základě restitučních nároků majetek vrátil. Vybavení však bylo rozkradeno a objekty hospody i ubytovny byly značně zanedbané, neboť od dob Josefa Polanského zde nikdo neinvestoval. Josef Polanský se šťastného navracení dožil, a tak přímo zasahoval do toho, co se s hospodou bude dít dál, a zasloužil se také o to, že provoz nebyl přerušen ani v nejisté „porevoluční“ době.

Rodina Josefa Polanského se nakonec rozhodla hospodu i ubytovnu s pozemky prodat firmě Freecorp, jejímž spolumajitelem byl Dalibor Kučera, rodák ze Zlína. V roce 1993 se s rodinou přestěhoval na ubytovnu. Jeho syn Jan Kučera zde prožil dětství a k místu má velmi silný vztah, který popisuje v následující vzpomínce: „*Strýc a otec to tady koupili od Polanských, hádali se, kdo sem půjde, a můj otec*

⁵⁶ Rozhovor s Antonínem Drozdem, Velké Karlovice 10. 9. 2021. Archiv autorky.

*řekl, že jim ukáže, jak se to dělá, a tak, když mi byly tři roky, tak jsme se přestěhovali ze Zlína do Podřátého. Hospoda fungovala stále, ale přestavělo se to tu a Jungwirt dělal stavební dozor, to byl manžel od dcery Polanského. Mně říkal strýc, že Polanský tehdy mu psal děkovné dopisy, že se to opravilo, byl šťastný. Já jsem tady prožil krásné dětství a chtěl bych, aby i dnes tohle místo bylo pro děti, aby se naučily odložit mobily a tablety. Já jsem byl opravdu hospodské děčko, jedl jsem hranolky z kuchyně, hrál se s turistama a byl kámoš se všema štamgastama.*⁵⁷

V roce 1997 rodina Kučerova postavila nedaleko od hospody rodinný dům a začala areál pronajímat. Vystřídal se zde například bývalý starosta obce Velké Karlovice Zdeněk Švajda, Václav Sladký a další, na jejichž jména si již nikdo z oslovených respondentů nevzpomněl. V roce 2002 Dalibor Kučera areál prodal svému dobrému kamarádovi Jiřímu Bednaříkovi, kterému nikdo neřekl jinak než „Šerpa“. Ten momentálně žije svůj sen ve Velkých Karlovicích ve zrekonstruovaném roubeném domě, obklopen lesy a hospodářskými zvířaty, kde bydlí s manželkou Pavlínou, s kterou se seznámil právě u Polanských.

Jiří Bednařík pochází ze Zlína, vlastnil firmu v Napajedlech, ale dětství trávil ve Velkých Karlovicích. Jezdil sem na pionýrské tábory a často s rodiči na výlety. Kolem roku 2001 přišel zlomový okamžik, měl plnou hlavu starostí a práce. Jeho společník ho poslal na dovolenou, Jiří tehdy odjel do Velkých Karlovic a v té době už cítil, že se do města vrátit nechce. V mládí hrál rugby, měl kontakty na sportovní oddíly ve Zlínském kraji, a tak se snažil, aby do jeho nového penzionu jezdili především sportovní kluby a děti na tábory nebo lyžařské kurzy.

Do Podřátého se Jiří Bednařík přestěhoval natrvalo, rozvedl se a pořídil si masкота hospody, psa Bohouška. Svě zaměstnance hledal mezi místními obyvateli, nejvíce zde pracovalo čtrnáct osob, z toho dvanáct na plný úvazek. Penzion Polanský už měl svou tradici, ale akcemi se od jiných podniků svého druhu lišil. Místo sloužilo jako kulturní středisko, téměř každý víkend zde probíhal program a nerozlišovalo se, zda jste místní, turista nebo ubytovaný, vítání byli všichni, včetně dětí. Hrál se zde ochotnické divadlo, pořádaly plesy, zábavy, školení, schůze, zabijačky, husí hody, diskotéky, ochutnávky vína. V zimě bylo v provozu kluziště, snowtubing a samozřejmě vlek. Šestnáctiletou tradici měl i cyklistický závod „Tour de Podřáté“, kterého se účastnilo zhruba 250 osob.

„Dalibor Kučera mi řekl, že mi prodají Polanského. Dal mi to za slušnou cenu. Bylo jasné, že když do toho půjdu, tak zahodím oblek, obleču montérky a celé se to musí opravit, bylo to vybydlené. Tak jsem do toho šel. V roce 2002 jsme to jako firma koupili. Já jsem se do toho tak zamiloval a zažral, že už jsem se nechtěl vracet do firmy ani do města. Proběhla nějaká rekonstrukce, sportovní hřiště bylo, tak jsem začal jezdit a oslovovat sportovní kluby a školy. Najednou se to všechno

57 Rozhovor s Janem Kučerou, Velké Karlovice 2020 a 2021. Archiv autorky.

zaplnilo a já jsem stál před tím, kdo povede hospodu a kdo těm lidem bude vařit. Nakonec jsem sehnal jakžtakž manšaft, vydržel pracovat dobře tak pět nebo šest roků, ale za určitou dobu naše účetní upozornila na to, že chybí hodně peněz. Mrzí mě, že to všechno dobré, o čem tady mluvíme, skončilo zase na mamonu lidí.“⁵⁸

Jiří Bednařík organizoval především kulturní a sportovní akce, domlouval ubytování, ale na vše ostatní měl zaměstnance. Dalším mezníkem byl rok 2008 a finanční krize. Sportovní kluby ztratily své sponzory, některé kluby se rozpadly a děti přestaly jezdit na lyžáky a soustředění. Poté, co dal Jiří Bednařík výpověď zaměstnancům, kteří ho okrádali, se jeho pravou rukou stala paní Pavla. Pracovala zde jako číšnice a později jako provozní; nyní jsou manželé. Společně v roce 2012 provozovali areál pouze ve dvou lidech. Na tuto dobu oba vzpomínají s úsměvem na tváři.

„Já jsem vařil a Pavlínka obsluhovala, otevřeno bylo jen víkendy. Hospoda absolutně plná, když se známi dozvěděli, co tam předvádíme, tak se přišli podívat. Osmdesát lidí a pro ně jen my dva. To byla sranda. Mezi tím, co jsem vařil, jsem na sebe hodil montérky a šel jsem přiložit do kotelny, kdo měl menší kšeft, tak uklízel záchody. Poslední akce byla hasičská schůze, všechno, co zbylo, bečky, chlast a všechno, tak se muselo vypít. Dva dny večírek s místními a tím Polanský úplně skončil. To byl únor 2012 a my jsme odjeli do Indie.“⁵⁹

Po roce 2012 Jiří Bednařík začal areál pronajímat. Nájemců se zde vystřídalo více, ale problémů přibývalo a návštěvnost upadala. O dva roky později byl definitivně uzavřen a následující roky chátral. V roce 2017 se Jiří Bednařík domluvil s Daliborem Kučerou, že areál opět koupí. Vznikl tak zbrusu nový areál „Polanský Dvůr“, o který se z velké části zasloužil a také se o něj momentálně stará syn Dalibora, Jan Kučera.

Bývalý zaměstnanec Pavel Stoklasa vzpomíná na tuto dobu následovně: „Kučera je důležitý proto, že to koupil v 90. letech od Polanských, těm se to vrátilo v restitucích. Chvilu tam byl on, nedělal žádné velké akce, ale až přišel ten Jiří Bednařík, tak to si myslím, že byl zlatý věk Polanského. Po Šerpovi to chátralo, roky to chátralo, a potom to zase koupil Kučera, ale hlavně to inicioval jeho syn Honza. Takže si myslím, že je důležitý ten vztah Kučerů k tomu místu.“⁶⁰

V době, kdy byl areál Polanský uzavřen, využil filmový štáb prostory hospody k natáčení seriálu Doktor Martin.⁶¹ V průběhu roku 2017 začalo vyklizení budov, vybavení bylo rozprodáno nebo rozdáno mezi místní obyvatele. Svě využití našly různé předměty, které jsou teď umístěny jako upomínky v domech místních obyvatel. Lavice z výčepu se přemístily do místního obchodu pro štamgasty, kteří zde

58 Rozhovor s Jiřím Bednaříkem, Velké Karlovice 2021. Archiv autorky.

59 Tamtéž.

60 Rozhovor s Pavlem Stoklasou, Vsetín 2. 11. 2020. Archiv autorky.

61 ČT1, Doktor Martin [online], 4. 3. 2011. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10789384002-doktor-martin/dily/> (cit. 8. 10. 2021).

Obr. 8. Posezení ve výčepu U Polanských (2004). Sbírka Pavla Stoklasy.

pijí pivo z láhví. V roce 2018 byly všechny budovy postupně zbourány.⁶² Ubytovna, hospoda a v poslední řadě i rodinný dům Josefa Polanského. Pro mnohé, kteří netušili, jaké záměry s pozemky majitelé mají, to byl šokující pohled, který vedl k vášnivým diskusím. Jiří Bednařík s manželkou Pavlou do Podtátého v té době nejezdili. Podle nich hospoda, která byla postavena z ručně tesaných trámů, ztratila ducha. Jiní respondenti měli pochopení pro to, že se musely objekty zbourat.

„Dřív, když tady jezdily dětské kurzy, bylo devadesát dětí, záchody aj umývárny na chodbě. To by pro dnešní hosty nebylo možné. Pro dospělé lidi to bylo naprosto nevyhovující, pan Bednařík to sice opravil, vyměnil postele, skříně, ale pořád to byla stará guča. Ti lidi by tam nešli, jsou jiné požadavky, jiné nároky, takže já chápu, že to museli zbourat.“⁶³

Jak staronový areál rostl, místní lidé se uklidňovali a začali se těšit na to, že budou mít v údolí opět hospodu. Majitelé vybudovali malou nálevnu asi pro dvacet lidí. Terasa, která byla historicky součástí hospody, je zde také a může být využívána jako rozšíření hospody. Koronavirus však neumožnil majitelům trvale

62 Nabídka k odkupu přišla i do Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, ale nebyla akceptována.

63 Rozhovor s Jiřím Koňáříkem, Velké Karlovice 2. 6. 2021. Archiv autorky.

Obr. 9. Nově postavený apartmánový dům penzionu Polanský (2020). Sbirka Jana Kučery.

otevřít a v současnosti se hledá schopný provozní. Hlavním záměrem investorů byly apartmány na prodej, a to i v budově hospody. Celkem vzniklo devatenáct bytů, největší má rozlohu necelých 88 m². Cena nejlevnějších se pohybovala kolem pěti milionů. Prodány byly velmi brzy všechny.

Bývalá kuchařka Viera Stoklasová komentovala přestavbu následovně: „*Kedy tam príjete treba po rokách, desať lebo dvadsať, tak není vidno, že je to nové. Ide poznať, že je to zrekonštruované, tak to pôsobí. Je to ale naozaj hezké a naučíme sa tam chodiť, tešíme sa, až tam zase príjeme a posedíme, ako prv, když som tam zbádala mojho muža. Je to daleko lepšie, než když to chátrá po Bednaříkovi, ale neviem, jestli se místní naučia tam chodiť, keď to je hlavně na ubytování a ceny su niekde jinde.*“⁶⁴

Názory na nový areál se v mnohém nelišily, podstatou zůstalo to, že budovy byly vystavěny s citem a ohledem na to, že se nacházejí v CHKO Beskydy a vesnické památkové zóně.⁶⁵ Všem osloveným se líbí, jak nyní apartmánové domy vypadají. Jedinou nevýhodu shledávají v tom, že místo již netvoří kulturu jako v minulosti.

64 Rozhovor s Vierkou Stoklasovou, Vsetín 2. 11. 2020. Archiv autorky.

65 Velké Karlovice-Podtáté. [online]. Dostupné z: <https://pamatkovykatalog.cz/pravni-ochrana/velke-karlovice-podtate-84873> (cit. 10. 10. 2021).

Mnohé z oslovených také velmi mrzí, že si zde nemohou zajít na jídlo nebo pít a hospoda, i když stojí, tak není otevřená. Někteří z respondentů, jako například František Pěcha, se už těšil na ruch spojený s novými obyvateli: *„Můžu Vám říct, že dřív, když tady byl kravál a bylo tu tolik děcek, tak my jsme si na to tak zvykli, že když tu nikdo nebyl, tak jsme vyhlíželi, kdo zase přijede. My jsme si mysleli, kdo ví, co nepřinese ta rekonstrukce a jaký ruch tady nebude, ale je tady klid, pořád. Byli jsme zvyklí na ruch a chybí nám.“*⁶⁶

Zhodnocení

Při terénním výzkumu a v rozhovorech jsem se držela tří hlavních linek. V první řadě jsem se ptala respondentů na otázky týkající se historie turismu a jejich povědomí o něm. Dále, zda slyšeli o turistech, kteří byli ubytováni v domech místních obyvatel a zda věděli o vztahu s penzionem Polanským. Třetím okruhem otázek byl jejich vztah k turistům, individuální dojmy, vzpomínky, současnost a představy o budoucnosti.

Co se týká povědomí o historii, tak všichni oslovení v souvislosti se jménem Josefa Polanského věděli, o koho se jedná. Popsali ho spíše jako staršího pána, který se o dění v Podřátém zajímal, ale již do něho nezasahoval. Překvapením bylo, že většina oslovených znala také jména majitelů před Polanským. O letních hostech, kteří se od 30. let ubytovávali u místních obyvatel po domech, mělo povědomí minimum dotázaných. Týkalo se to zejména dvou rodin. Pocity a individuální vzpomínky tvoří většinu všech rozhovorů. Oslovení se shodli na názoru, že přestavba penzionu proběhla citlivě, vkusně a mají radost, že objekty nechátrají.

Zásadním zjištěním pro nás může být skutečnost, že ač cestovní ruch v obci rok od roku vzkvétá a roste, tak obyvatelé údolí Podřáté přicházejí o své jistoty. V minulosti poskytoval objekt Polanský nemalé pracovní možnosti, za Jiřího Bednařika zde bylo 14 zaměstnanců většinou z řad místních. Z toho část bývalých zaměstnanců se díky tomu, že přišli o práci, odstěhovala do měst. Na objekty penzionu byl vázán lyžařský vlek, obchod s potravinami a jiná odvětví, které přišly o pravidelné tržby. Dalším velmi zásadním zjištěním je, že tradice a zvyky, jako například smažení vaječnice na sv. Ducha, stavění máje, pálení svatojánských ohňů, plesy a zábavy, se zde pravidelně a kolektivně dodržovaly a nyní v tomto údolí zanikly. Jak vyplynulo z rozhovorů, tak místo posilovalo u místních obyvatel sounáležitost s lokalitou, cítili se s tímto místem silně spojeni a lépe si skrz něj uvědomovali své kořeny či vztah k domovu. To vše hraje roli při rozhodování, zda v tomto údolí člověk chce žít, či ne.

66 Rozhovor s Františkem Pěchou, Velké Karlovice, 2020 a 2021. Archiv autorky.

Při rozhovorech byla pro mnohé respondenty zásadní možnost návštěvy hospody. Nadále ji chtěli navštěvovat a těší se na to. Mezi oslovenými existují jisté obavy, že vzhledem k přeměně klientely, která je dána cenou apartmánu, dojde ke kulturním a zejména ekonomickým rozdílům mezi zúčastněnými stranami. Ač ve městech se životní standardy a nároky změnily k lepšímu, v údolí Podtáté k větším změnám nedošlo. Platy jsou zde stále ve srovnání se zbytkem republiky podprůměrné. Rozhovory se téměř vždy dotkly ideálního stavu; ten by pro většinu místních vypadal tak, že by zde vzniklo zázemí pro místní obyvatele, tj. sál, kulturní a sportovní vyžití a samozřejmě hospoda v provozu. Vztah respondentů k lokalitě je spojen s pevnými sociálními vazbami, které se podle nich v současnosti vytrácejí i díky absenci prostoru k organizaci kulturního využití. Na druhou stranu je v areálu a v celém údolí na rozdíl od zbytku obce klid a ten si místní pochvalují. Velmi je těší, že majitel areálu bydlí v Podtátém.

V létě roku 2018 jsem na základě rozhovoru s mým dědou Ludvíkem Stoklasou napsala krátký článek do *Karlovskeho zpravodaje* právě o probíhající rekonstrukci penzionu Polanský. V té době se v obci nemluvalo o ničem jiném než o tom, že se Polanský bourá. Záplava emocí dopadla na všechny, komu toto místo nebylo lhostejné. V závěru článku jsem vyslovila prosbu, ať si toto místo zachová svůj „genius loci“ i v dalších letech.

Od té doby jsem mnohokrát diskutovala s místními lidmi, bývalými i současnými majiteli, turisty a dalšími zainteresovanými osobami o minulosti, přítomnosti a budoucnosti tohoto kouzelného místa, které má i v mém srdci místo. Nedospěla jsem za tu dobu k jednoznačnému závěru; tato práce se ani neměla dobrat nějakého jednoznačného výsledku. Měla zachytit mizející historii, zachytit vzpomínky, emoce lidí ve spojitosti s tímto místem. Byly chvíle, kdy mi slzy padly do očí. Například, když jsem uviděla na stěně „nové“ hospody velkoformátovou pohlednici hospody ze třicátých let. Když jsem mluvila telefonem s doktorkou Alenou Plessingerovou a ona popisovala mého stoletého dědu jako hubeného chlapce, který se chodil koupat do potoka. Další silný moment byl, když mi Jiří Bednařík popisoval okolnosti zániku hospody. I to, když jsem mluvila se štamgasty a viděla jsem radost v jejich očích při pomyšlení, že by znovu mohli jít na pivo k Polanským. Každý si v tu chvíli něco jiného přál: *Kéž bych tam mohl oslavit tu moji stovku!* – *Kéž by vlek a hospoda společně fungovaly a rostly!* – *Kéž bychom tam zase zažili zábavu jako za mých mladých let!* – *Kéž bych se tam mohl znovu opít s kamarády!* – *Kéž by se areál dále rozvíjel!* – *Kéž by to tam znovu žilo!* – *Kéž by se naplnily původní záměry zakladatele!* – *Kéž by majitelé nebyli zacílení jen na horní vrstvy společnosti!* – *Kéž bychom se zde my místní mohli znovu setkat u piva!* – *Kéž by byl Polanský Dvůr místem, kde se nepospíchá!* – *Kéž by toto místo lidi bez rozdílu jen spojovalo!*

Prameny

- MZM Brno, fond D9, Indikační skici, signatura MOR284218330, Velké Karlovice 1833. Dostupné z: <https://www.mza.cz/indikacniskici/skica/detail/4032> (cit. 3. 12. 2020).
- POLANSKÝ, JOSEF: *Pamětní kniha hostince u Polanských*. Velké Karlovice. Rodinný archiv Hany Žídkové.
- Poznámky k zápisům knihy hostů Turistického hotelu u Polanských „na Podtátém“ zapsal Jiří Mičkal, Velké Karlovice 10. 11. 1979.
- Sčítací operáty. Dostupné z: <https://www.mza.cz/scitacioperaty/digisada/detail/7412> (cit. 3. 12. 2020). V roce 1869 vlastnili majitelé domu dvě krávy.
- Katastrální úřad pro Zlínský kraj, Katastrální pracoviště Vsetín, Pozemková kniha Velké Karlovice, sign. 189.

Literatura

- ADAM, Josef: *Velké Karlovice 1714–2014*. Velké Karlovice: Obec Velké Karlovice, 2014.
- BAJER, Vojtěch – MIČKALOVÁ, Helena: *Velké Karlovice. Krajina příběhů. Průvodce výstavou, krajinou a minulostí*. Rožnov pod Radhoštěm: ČSOP Salamandr, 2004.
- BARCUCH, Antonín a kol.: *Beskydy turistickými stezkami*. Třinec: Wart, 2015.
- BENEŠ, Edvard: *Paměti. Od Mnichova k nové válce a k novému vítězství*. Praha: Orbis, 1948.
- CÍSAŘIKOVÁ, Klára a kol.: *Zvrtaný aneb Cesta jednoho málem zapomenutého tance*. Rožnov pod Radhoštěm: Národní muzeum v přírodě, 2020.
- ČECH, Svatopluk: *Několik obrázků moravských*. Velké Meziříčí: J. F. Šásek, 1884. *Dolina Urgatina. Vlastivědný časopis Horního Vsacka* 1, 1947, č. 3.
- FASUROVÁ, Anna: Čarták osířel. *Naše Valašsko* 4, 1947, s. 35–37.
- JABŮRKOVÁ, Hana: *Krok za krokem Valašskem. Výstava k počátkům turistiky na Valašsku*. Vsetín: Okresní vlastivědné muzeum, 1991.
- KLUČKA, Jiří: *Pohorská jednota Radhošť a počátky turistiky a lyžování v Beskydech*. Nový Jičín: Muzeum Novojičínska, 2007.
- KRAMOLIŠ, Čeněk – DVORSKÝ, František: *Rožnovský okres. Vlastivěda moravská*. Brno: Musejní spolek, 1907.
- KUTZER, Jan: *Karlovské zrcadélko. K upomínce na svěcení nové budovy školní v Podtátém*. Velké Karlovice: nákl. vlastním, 1886.
- LANGER, Jiří: Zrození Velkých Karlovic. In: *Velké Karlovice. 1714–2014*. Velké Karlovice: Obec Velké Karlovice, 2014.
- MALINA, Dalibor: *Kroniky ze Soláně*. [Karolinka]: Sdružení pro rozvoj Soláně, 2014.

- MIČKALOVÁ, Helena: *Cesty za minulostí a krásou. Krajina příběhů*. Velké Karlovice: Obec Velké Karlovice, 2004.
- MIKULCOVÁ, Marie – GRACLÍK, Miroslav: *Kulturní toulky Valašskem*. Frýdek-Místek: Alpress, 2001.
- PATOČKA, Jiří – HEŘMANOVÁ, Eva: *Lokální a regionální kultura v České republice. Kulturní prostor, kulturní politika a kulturní dědictví*. Praha: ASPI, 2008.
- PAVLÍK, Richard: Karlovští fojti. *Dolina Urgatina. Vlastivědný časopis Horního Vsacka*, 1, 1947, č. 3., s. 50–52.
- PUSZKAILER, Karel: *Průvodce Vsackem*. Vsetín: KČT, 1934.
- PŮTOVÁ, Barbora: *Antropologie turismu*. Praha: Univerzita Karlova, 2019.
- ŠTIKA, Jaroslav: *Valaši a Valašsko. O původu Valachů, valašské kolonizaci, vzniku a historii moravského Valašska a také o karpatských salaších*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě, 2007.
- VAŠUT, Jindřich: *Historie sklářství ve Velkých Karlovicích*. Velké Karlovice: Obec Velké Karlovice, 1981.

Internetové zdroje

- Čl. 1 ústavního zákona č. 542/1992 Sb. o zániku České a Slovenské Federativní Republiky. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1992-542> (cit. 2. 10. 2021).
- ČT1, Doktor Martin [online], 4. 3. 2011. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10789384002-doktor-martin/dily/> (cit. 8. 10. 2021).
- Jezero ve Velkých Karlovicích – slavné díky Karlu Jaromíru Erbenovi. Dostupné z: <http://www.kudyznudy.cz/Aktivity-a-akce/Aktivity/Jezero-ve-Velkych-Karlovicich---slavne-dikyKarlu.aspx>. (cit. 6. 10. 2021).
- Místní název. Dostupné z <https://www.nazvymist.cz/misto/159> (cit. 1. 10. 2021).
- O Východní Moravě. Dostupné z: <http://www.vychodni-morava.cz/doc/o-vychodni-morave> (cit. 8. 10. 2021).
- Po Karlovských hospodách. Oficiální stránky obce Velké Karlovice. Dostupné z <http://velkekarlovice.cz/historie-po-karlovskych-hospodach> (cit. 8. 11. 2020).
- Polanský dvůr. Apartmány, oficiální stránky projektu. Dostupné z: <https://polansky-dvur.cz/> (cit. 2. 12. 2020).
- Turistické okruhy Resortu Valachy. Dostupné z: www.valachy.cz (cit. 6. 10. 2021).
- Velké Karlovice – Podťatě. [online]. Dostupné z: <https://pamatkovykatalog.cz/pravni-ochrana/velke-karlovice-podtate-84873> (cit. 10. 10. 2021).

The Influence of Tourism on the Life and Culture of Residents in the Wallachian Village of Velké Karlovice. On the Example of the Polanský Guesthouse

The treatise focusses on the history of tourism in Velké Karlovice (East Moravia), especially in the Podřaté Valley, whose “symbol” the Polanský guesthouse was in the past. The pub and buildings around it were demolished in 2018 and subsequently rebuilt in the same style, but their function considerably changed. The local culture also changed under the influence of tourism. The relationship of local people to the site was in many cases associated with strong social ties and cultural enjoyment. This is not possible nowadays as there is no social room in the pub that also offers only limited possibilities for gatherings. Traditional cultural events irretrievably disappeared, as did jobs, and this had a detrimental effect on business opportunities for other subjects. The author tried to explore the relationship of local residents, owners and visitors to this site and also their awareness of its history during interviews in the field. It was the changing clientele, the relationship with former owners or tenants, and above all individual memories associated with the pub and tourists in the Podřaté Valley that were the subject of interest. One of the aims was to find out what role this particular place played in the lives of local residents. Memories of summer guests who visited some of the families and spent their holidays regularly at their homes are also crucial in relation to tourism.

Key words

Tourism – 20th–21st centuries – Velké Karlovice (District of Vsetín) – Polanský guesthouse

PhDr. Zdena Vachová (22. 6. 1922 – 25. 7. 2021)

Jen měsíc po svých devadesátých devátých narozeninách ukončila svou životní cestu paní PhDr. Zdena Vachová, dlouholetá odborná pracovnice Slezského (zemského) muzea v Opavě. Její životní osudy popisované v řadě jubilejních článků¹ jako by byly obrazem vývoje a proměn národopisného muzejnictví v druhé polovině 20. století v tak svěbytném regionu, jakým Slezsko a Těšínsko bylo a je. Když začala v roce 1949 budovat nové národopisné pracoviště v instituci dříve proslulé svou historií a kvalitou sbírek, stál před ní vskutku nelehký úkol. Národopisná sbírka byla stejně jako další kolekce zničena na konci války a doslova rozprášena, jak sama vzpomínala v roce 1962 v úvodu své první sumarizující publikace: „*Druhá světová válka způsobila národopisným sbírkám bývalého zemského muzea i Musea Matice Opavské velké škody tím, že ani částečná evakuace jejich ztrátě vlastně nezabránila. Ani po osvobození nebyly sbírky muzeu vráceny a pátrání po nich skončila většinou bez úspěchu.*“²

Prvních 13 let muzejní práce zasvětila nejen identifikaci dochovaných předmětů, ale soustředila se na terénní výzkum na Opavsku i Těšínsku, aby alespoň zčásti zaplnila velké mezery. Výsledkem byla postupně narůstající kolekce, kterou představila v roce 1962 veřejnosti vydáním publikace *Národopisné sbírky Slezského muzea*. Z hlediska muzejní komunikace se tak poprvé pokusila o první katalog sbírek opatřený výkladem k jednotlivým souborům.

Vedle muzejní dokumentace se velmi záhy podílela na metodické pomoci regionálním muzeím, jejichž většinou neprofesionálním pracovníkům pomáhala evidovat a vystavovat sbírky.

Další projekty, které připravila a také úspěšně realizovala, se zaměřily na problematiku lidového umění, zejména podmalby na skle. V šedesátých letech zmapovala většinu sbírek obrázků na skle v českých a moravských muzeích, vytvořila jejich katalog a pomohla zajistit v dílně Slezského muzea jejich restaurování. Výsledkem bylo 19 studií na téma podmalby na skle. Z nich většina byla věnována rozboru technik, ikonografie a formálnímu projevu typickému pro jednotlivé dílny. Díky svým analytickým schopnostem vytvořila dosud nepřekonaný systém určování provenience založený na rozboru více jak 6000 obrázků.

Hlavním zájmem Zdeny Vachové zůstávalo budování a následná prezentace muzejní sbírky. Ji vytvořená národopisná část stálé expozice budila svým obsahem i způsobem instalace značnou pozornost. Když odcházela v roce 1984 do důchodu, zanechávala svým nástupcům obsáhlou kolekci, která díky jejím znalostem

1 VESELSKÁ, Jiřina: Životní jubileum významné slezské badatelky (85. narozeniny PhDr. Zdeny Vachové). *Národopisný věstník* 24 (66), 2007, s. 100–102. Výběrová bibliografie s. 102–105.

2 VACHOVÁ, Zdena: *Národopisné sbírky Slezského muzea*. Ostrava: Krajské nakladatelství, 1962, s. 11.

podávala – na možnosti, které měla – poměrně ucelený obraz o zachovaných hmotných dokladech lidové kultury opavského Slezska a Těšínska.

Odborné zaujetí pro úkoly, které si stanovila, jí nikdy nebránilo radit a pomáhat kolegům v regionálních muzeích. Vždycky byla ochotna pomoci, velmi často jako členka sbírkových komisí. Její rozhled po problematice oboru doplněný širokými znalostmi z oborů příbuzných – filozofie, regionalistiky i muzeologie – byl pro všechny, kteří měli možnost s ní spolupracovat, inspirující a také často vyvolávající obdiv.

Poslední desetiletí svého života prožila již v ústraní. Stále zůstávala příkladem pro nás, mladší kolegy, kteří měli možnost s ní spolupracovat. Oceňovali jsme její snahu pomoci, poradit, ale také kritizovat (vždycky v dobrém) naše mnohdy naivní nápady.

V osobě PhDr. Zdeny Vachové odešla pozoruhodná osobnost, která se téměř půlstoletí podílela na výzkumu proměn a dokumentaci lidové kultury opavského Slezska a Těšínska.

*Jiřina Veselská
Frýdek-Místek*

Gratulace Zdeňku Tempírovi

Začátkem června s úžasným elánem a vitalitou oslavil Ing. Zdeněk Tempír, CSc., své 95. narozeniny. Kdo se jen trochu pohybuje na poli dějin zemědělství, tak mu není třeba tuto všestranně zaměřenou osobnost příliš představovat. Zdeněk Tempír bezesporu patří mezi naše přední agrární historiky a muzejníky. Pozitivní vztah k zemědělství se u něho vytvářel již od samého mládí, kdy nabíral první zkušenosti, vědomosti i praktické dovednosti zprvu v rodném Hrabenově na Šumpersku, posléze na zahradnické škole v Prostějově, na Státní vyšší ovocnářsko-vinařské a zahradnické škole v Mělníku, aby jej nakonec završil na Vysoké škole zemědělského a lesního inženýrství při ČVUT v Praze. Na vysoké škole působil před absolvováním povinné dvouleté vojenské služby (1950–1952) jako asistent ovocnářsko-vinařské katedry rostlinné výroby. 15. listopadu 1952 nastoupil do tehdejšího Československého zemědělského muzea – ústavu pro studium a povznesení venkova, které bylo následující rok zestátněno a začleněno do nově vzniklé Československé akademie zemědělských věd. Se Zemědělským muzeem byl spjat celý jeho profesní život a rovněž sám s oblibou zdůrazňuje, že v pracovní sféře měl dvě velké lásky – Zemědělské muzeum a od 90. let 20. století i Chmelařské muzeum v Žatci, které pomáhal odborně profilovat. V letech 1965–1972 stál dokonce v čele Československého zemědělského muzea (v té době bylo muzeum součástí Ústavu vědeckotechnických informací pro zemědělství, ÚVTIZ).

V Zemědělském muzeu se Ing. Tempír aktivně podílel na vytváření výstav, expozic a popularizaci témat spjatých zejména se vznikem zemědělství a jeho vývojem v pravěku, rovněž zmapoval vývoj oradel a traktorů na našem území, stejně jako historii ovocnictví, včelařství nebo chmelařství. Se svými kolegy nebo samostatně procestoval celé tehdejší Československo, a kromě rozsáhlé fotodokumentace zemědělské činnosti na venkově, usedlostí a způsobu života venkovského obyvatelstva se jim podařilo shromáždit celou řadu unikátních sbírkových předmětů, které tvoří jádro současné sbírky Národního zemědělského muzea.

Zdeněk Tempír se také jako jeden z mála muzejníků specializoval na archeobotaniku a v roce 1963 dokonce obhájil kandidátskou disertační práci s názvem *Studium archeologických nálezů pravěkých zemědělských rostlin na území republiky*. Zuhelnatělé obilky, semena a pecky zemědělských plodin z archeologických nálezů podroboval zkoumání společně s kolegy archeology.

Rovněž razantně vstoupil do povědomí světového zemědělského muzejnictví, neboť měl velkou zásluhu na založení Mezinárodní asociace zemědělských muzeí – AIMA též IAMA (International Association of the Museums of Agriculture), ke kterému došlo v roce 1966 na první mezinárodní konferenci zemědělských muzeí, konané u příležitosti 75. výročí vzniku Zemědělského muzea. AIMA představovala platformu pro navazování a prohlubování kontaktů v zemědělském muzejnictví napříč různými obory, jako byla agrární historie, paleobotanika, paleoetnozoologie, etnografie, folkloristika, lesnictví, muzeologie, sociologie apod. v řadě států navzdory geopolitickému zařazení, čímž zároveň docházelo k rozvoji zemědělského muzejnictví v těchto zemích. Ve stejném roce začalo také Československé zemědělské muzeum vydávat *Věstník zemědělských muzeí* (AMA – Acta musaeorum agriculturae), kde Zdeněk Tempír několikrát zastával redaktorskou pozici. Stejně tak byl činný v rámci předsednictva asociace AIMA nebo konference CIMA (Congressus internationalis musaeorum agriculturae).

Jeho vědecké zaměření na historii pěstovaných plodin s důrazem na paleobotaniku vedlo také v roce 1968 na půdě Zemědělského muzea k uspořádání I. mezinárodního sympozia na téma pravěkých dějin kulturních rostlin podle archeologických nálezů. Následně byla vytvořená Mezinárodní pracovní skupina pro paleoetnobotaniku – IWGP (International Work Group for Palaeoethnobotany), se kterou aktivně spolupracoval.

V letech 1958 až 1993 působil také jako tajemník Komise pro dějiny zemědělství a lesnictví, spolupracoval s Národopisnou společností československou, dále se Společností pro dějiny věd a techniky, s Československým svazem včelařů a s řadou dalších oborových organizací a svazů.

Vytvářel hesla pro třináctidílný *Naučný slovník zemědělský* (1966–1992), pětisvazkový *Zahradnický slovník naučný* (1994–2001), rovněž se odborně podílel na encyklopedii *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*

(2007) nebo na edici *Studie o technice v českých zemích*, kterou vydávalo Národní technické muzeum (1983–2003). Přispíval svými vědeckými články na téma archeologické nálezy obilnin, semen a plevelů nebo historická zemědělská technika a oradla zejména do časopisů vydávaných Zemědělským muzeem jako *Vědecké práce Zemědělského muzea* a *Prameny a studie*.

V Zemědělském muzeu byl od 60. let 20. století kladen poměrně velký důraz na vědeckovýzkumnou činnost, což umožňovalo odborným pracovníkům zapojit se do interdisciplinárního pojetí studia dějin zemědělství, a tak přinášet nové poznatky do tohoto oboru. Vše bylo zároveň podpořeno systematickým sběrem předmětů na celém území republiky. Vedle trojrozměrných předmětů se nezapomínalo ani na nezbytnou fotodokumentaci v terénu. Zejména Zdeněk Tempír se projevil jako nadšený fotograf a jeho dokumentární fotografie tvoří podstatnou část současné podsbírky Fotoarchiv v NZM.

Pracovní poměr v Zemědělském muzeu oficiálně ukončil odchodem do důchodu 31. srpna 1989, což ovšem neznamenalo, že by jeho aktivity ustaly. Naopak se s elánem a entuziasmem sobě vlastním vrhl do vybudování Chmelařského muzea v Žatci, které zastřešovalo Chmelařské družstvo Žatec. Činným zaměstnancem zde byl až do roku 2011. Odborné články o historii pěstování chmele publikoval například v časopisech *Chmelařská ročenka*, *Chmelařství* nebo *Český chmel*.

Ing. Zdeněk Tempír je pro nás v dobrém slova smyslu opravdovým nestorem na poli zemědělského muzejnictví. Patří také k dlouholetým členům České národopisné společnosti. Jeho vědecká činnost a veškeré konání se opíraly o praktické základy, které získal v mládí, což mu umožňovalo pronikat až k jádru věci a porozumět jevům v širších souvislostech. Dosud nás neustále překvapuje svým přehledem, zájmem o obor a v neposlední řadě obrovským smyslem pro humor. Stále dokáže vášnivě předkládat svá životní poznání, ale rovněž se zajímá i o náš život a názor. Nezbyvá tedy nic jiného, než mu popřát hodně sil, zdraví, nadšení a splnění všeho, co si ještě předsevzal.

Zdeněk Tempír při výzkumu na Valašsku (1958).
Fotoarchiv NZM.

Výběrová bibliografie Zdeňka Tempíra

- Archeologické nálezy obilnin na území Československa. *Vědecké práce Zemědělského muzea*, 1960, s. 159–200.
- Historické traktory v Československu. *Prameny a studie* 27, 1984 (s kolektivem).
- Rozšíření a pěstování zemědělských polních plodin v Čechách v 6.–13. století. *Sborník Národního muzea v Praze, řada A – Historie*, 1985, s. 217–220.
- Historie techniky sklizně obilnin. *Prameny a studie* 29, 1986 (s kolektivem).
- Studie pracovních ploch radlic moderních pluhů a historických oradel*. Praha: MON, 1989 (s Mikulášem Friedmanem).
- Analýzy a vyhodnocení zuhelnatělých zbytků kulturních rostlin a plevelů v archeologických nálezech z některých lokalit na jižní Moravě. *Vědecké práce Národního zemědělského muzea Praha*, 1992, s. 73–97.
- Expozice vývoje životního prostředí v zemědělském muzeu. In: *Dějiny věd a techniky*, 1993, s. 113–117.
- Nález obilnin a plevelů ze 6. století v Praze-Bohnicích. *Archaeologica Pragensia. Archeologický sborník Muzea hlavního města Prahy*, 1997, s. 70–73.
- Pěstování chmele do 16. století a Tadeáš Hájek. In: *Práce z dějin techniky a přírodních věd*. Praha: Společnost pro dějiny věd a techniky, 2000, s. 67–78.
- Bylany – ekodata: Nálezy zuhelnatělých obilí a semen; Bylany: Varia 2. Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2002, s. 117–123 (s Janem Rulfem).
- Vznik a vývoj mezinárodní asociace zemědělských muzeí. *Museum vivum* 2, 2006, s. 271–275.
- Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* 2, 3. Praha: Mladá fronta, 2007 (hesla z oboru agrární etnografie).

Lucie Kubásková

Národní zemědělské muzeum, s. p. o.

Miloš Melzer osmdesátníkem

Významný a – přinejmenším v odborných kruzích – oblíbený kolega, etnolog a muzejník PhDr. Miloš Melzer, CSc., letos na podzim vstoupil svým kulatým jubileem do řad osmdesátníků, což je jistě pádný důvod nejen stručně připomenout jeho životní osudy, ale současně též výsledky celoživotní plodné práce.

Miloš Melzer je rodákem z Olomouce; narodil se tu 2. 11. 1941. V hanácké metropoli vystudoval nejen střední školu, pedagogické gymnázium, ale na tamější Pedagogické fakultě Univerzity Palackého absolvoval i dálkové studium češtiny a dějepisu (zakončené v roce 1965), když současně pracoval několik let jako učitel v základním školství. Od dětství je však pevně spjat se Šumperkem, kam se rodina přestěhovala v roce 1946 a kde žije dodnes. V první polovině sedmdesátých let si Miloš Melzer zásadně rozšířil své vzdělání, když v letech 1970–1975 zapisoval externě jednooborový národopis na Filozofické fakultě v Brně. To již záhy osudově určilo jeho další profesní působení. Od konce šedesátých let byl zaměstnán jako

muzejník, nejprve jako historik, ale vzápětí už jako etnograf, kterým zcela prioritně zůstal dodnes. Při této činnosti poznal hned několik významných center muzejní práce – a jedno lepší než druhé! V letech 1968–1976 pracoval ve Vlastivědném ústavu v Šumperku, v letech 1976–1984 v Krajském vlastivědném muzeu v Olomouci a roky 1984–1990 pak vyplnil práci ve Slezském muzeu v Opavě. Poté se vrátil do šumperského muzea, aby tu dlouhá léta zaslouženě vykonával funkci ředitele.

V průběhu své muzejní praxe byl Miloš Melzer autorem mnoha výstav, z nichž k nejvýznamnějším patřila v době jeho olomouckého angažmá ta nazvaná *Modrotisk na Moravě*, kterou pak převzala řada dalších muzeí v českých zemích, včetně Národního muzea v Praze. Ke svým výstavám často připravoval výstavní katalogy v podobě samostatných titulů, ať už to byla publikace ke zmíněnému modrotisku, nebo katalogy *Sbírka výšivek z jižního Kyjovska ve fondu Krajského vlastivědného muzea v Olomouci* (1980) či *Szopki ludowe ze zbiorów Muzeum Śląskiego w Opawie* (1989).

Během svého muzejního působení si však Miloš Melzer i nadále prozíravě zvyšoval svou odbornou kvalifikaci. Nejprve v roce 1978 obhájil rigorózní práci o ikonografii perníkářských forem, poté v rámci externí aspirantury v pražském Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV zpracoval kandidátskou práci, jejímž tématem byly etnické procesy, zejména ty v někdejších německém jazykovém ostrově na Dražanské vrchovině, se zvláštním zřetelem k jeho osídlování moravskými Charváty po druhé světové válce. Kandidátem historických věd se stal v roce 1987.

Vedle základních povinností v muzeích, pořádání výstav, řádné péče o sbírky a jejich evidenci (v čase svého opavského působení se zaměřil mimo jiné i na zachranný etnografický výzkum zátopové oblasti nádrže Slezská Harta) atd., se Miloš Melzer vždy dokázal současně zabývat i vrcholnou vědeckou prací, kterou zúročil i v podobě množství publikačních počínů. Zmíněné problematice etnických procesů a novoosídlenectví se odborně věnoval řadu let, stejně jako proměnám tradiční lidové kultury na současné vesnici. Při spravování a zpracovávání rozsáhlých etnografických sbírek se přirozeně dostal k dějinám národopisných sběrů a k historii etnologického bádání na Moravě, jimž rovněž zasvětil řadu studií. Své takto orientované výzkumy zaměřil na zhodnocení příprav, průběhu i významu Národopisné výstavy československé, ale také na postižení života a díla některých čelných osobností národopisu na Moravě, např. Ignáta Wurma a dalších členů olomoucké národopisné družiny. Zvláštní pozornost pak jubilant věnoval životu a dílu Anežky Šulové, jedné z nejvýznamnějších sběratelek tradiční lidové slovesnosti na severozápadní Moravě, která svým působením získala nadregionální význam. Vydal o ní tiskem autorskou monografii *Anežka Šulová. Obrazy ze života na vesnicích severozápadní Moravy ve druhé polovině devatenáctého století* (2014), která představuje jedno z jeho stěžejních děl, přičemž coby etnolog a historik s mimořádně širokým odborným záběrem dokázal zhodnotit rozsáhlé, tematicky značně bohaté dílo této všestranně

orientované sběratelky. Jako odborník spjatý svou praxí s muzejní prací se Miloš Melzer zabýval také teorií muzejnictví, jeho historií i hodnocením práce a odkazu významných představitelů, samozřejmě se zvláštním zřetelem k instituci, které stál léta v čele, což dokládá například studie *Stoletá historie muzea v Šumperku*, publikovaná roku 1996. Svou pozornost zaměřil i na celou další, obdivuhodně pestrá škálu národopisných témat, zejména na lidovou výrobu a řemesla, především textil, výšivky, modrotisk, perníkářství, lidové výtvarné umění.

Bylo jistě otázkou cti ředitele Okresního vlastivědného muzea v Šumperku podílet se významnou měrou nejen jako spoluautor, ale současně též spolueditor na monumentálním díle o téměř šesti stovkách stran, jež nese název *Vlastivěda šumperského okresu* (1993); jeho vydání zabezpečilo spolu s patřičným okresním úřadem právě muzeum, jemuž stál v čele.

Pouze vědecký pracovník s mimořádně širokým rozhledem po společenskovědných disciplínách a ovšem s nebetýchnou trpělivostí, tedy osobními atributy, jaké vykazuje právě on, si mohl Miloš Melzer troufnout sestavit také personální bibliografie dvou předních osobností našeho oboru (a nejen něj), jakými byli Čeněk Zíbrt a Václav Tille. Rozsáhlé bibliografické soupisy (1965 titulů Zíbrtových, 2299 prací Tilleho) byly vydány v rámci *Bibliografické přílohy Národopisné revue* v letech 2012 a 2016.

Svou odbornou způsobilost i všestrannost Miloš Melzer potvrzuje také jinak. Třeba jako autor úspěšné výstavy k výročí hanušovického pivovaru „*Když pivečko pění, v světě nad ně není!*“, kterou doprovázela jeho další publikace *Pivovar Holba Hanušovice (1874–2004)*, v níž zasvěceně pojednal o historii i významu tohoto „bohulibého“ zařízení, jakož i o kvalitách jeho výrobků.

Nepomíjitelný význam měla od začátku devadesátých let Melzerova učitelská práce vysokoškolského pedagoga, kdy působil jako externí spolupracovník Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně; jeho četné přednáškové cykly i další aktivity nepochybně obohatily poslání ústavu. Nelze ani opomenout, že při tom všem byl Miloš Melzer řadu let také vedoucím redaktorem významného vlastivědného periodika *Severní Morava*. A v tomto duchu bychom ovšem mohli v ličení Melzerových etnografických, muzejních i jiných nezpochybnitelných zásluh pokračovat ještě i dále...

Nezbývá proto než konstatovat, že Miloš Melzer se zapsal do dějin etnologie jako přední český národopisný odborník s obdivuhodným přesahem do dalších vědních disciplín (jistě umožněným i původní akademickou erudicí v příbuzných oborech). Jeho pracovní aktivity byly vždy mimořádně pestré, náročné a nepochybně i do značné míry vyčerpávající. Vždy se jich však zhostil se ctí. Svě práci dokázal přinášet nemalé oběti, k nimž po dlouhá léta patřilo i dojíždění za prací do poměrně vzdálených míst, a tudíž i časté odloučení od rodiny. O to víc je třeba si jubilanta vážit.

Může nás těšit, že relativně vysokého věku se Miloš Melzer dožívá v dobré fyzické, jakož i duševní kondici, navzdory rušnému životu naplněnému neúnavnou prací v různých působištích. Osobně jsem na Miloši Melzerovi vždy obdivoval nejen jeho hluboké etnologické znalosti, opírající se o celoživotní důkladné nabývání vědomostí i o desítky roků praxe, ale také jeho hanáckou rozšafnost a bodrost, vyrovnanost a nadhled stoika. A ovšem jsem mu a vždycky budu velice zavázán za jeho přátelství, za srdečnost, s níž se ke mně od samého počátku choval, i za jeho smysl pro kultivovaný humor, kterým se vždy vyznačoval a jímž nás dodnes baví při různých, bohužel ne příliš četných setkáních.

Na samý závěr jedno upřímné přání: Miloši, ať si užiješ ještě hodně životní pohody a také zdraví, a to nejen v současné prapodivné covidové době plné lockdownů a karantén, ba i horších věcí, ale samozřejmě také v budoucnu, v lepších časech!

Karel Altman

Etnologický ústav AV ČR Brno

Zdravice Miloši Lukovičovi, srbskému kolegovi a příteli

Badatelské kontakty českých národopisců s jihoslovanským prostředím mají dlouholetou tradici. V meziválečné době byla jejich představitelkou Drahomíra Stránská, která tyto kontakty navázala během svého studijního pobytu na bělehradské univerzitě. Kongresu slovanských geografů a etnografů v Jugoslávii se v roce 1930 vedle Drahomíry Stránské a profesora Karla Chotka zúčastnil také Chotkův žák Jan Húsek spojený s moravským prostředím. Od šedesátých let na tyto tradice navázal pedagog brněnské univerzity Václav Frolec zaměřený svými badatelskými aktivitami především na Bulharsko. Širší platformou se stala Mezinárodní komise pro studium lidové kultury v Karpatech a na Balkáně, kam byli ke spolupráci vedle bulharských etnografů přizváni i jugoslávští.

Intenzitu kontaktů s jihoslovanským prostředím ovlivňovala dobová politická situace, došlo ke generační výměně, ale spolupráce pokračovala i po společenských změnách spojených s rokem 1989. Jejím dlouholetým „lodivodem“ v brněnském prostředí byl profesor Ivan Dorovský, rodem z řecké části Makedonie, který se zasloužil o konstituování brněnské balkanistiky a o pravidelné vydávání bulletinu *Slovanský jih* informujícího o aktuálním kulturním dění v jihoslovanských zemích.

Konference folkloristů v lázeňském městě Mataruška Banja u Kraljeva ve středním Srbsku roku 2006 byla místem, kde kolegyně Jana Pospíšilová z Etnologického ústavu AV ČR Brno navázala pracovní i přátelské kontakty se srbským akademickým prostředím zastoupeným jednak Balkanologickým ústavem Srbské akademie

věd a umění (SANU), kde se stal „styčným důstojníkem“ další spolupráce vědecký pracovník ústavu Miloš Luković, Ph.D., jednak s Etnografickým institutem SANU v čele s prof. Draganou Radojičić, iniciátorkou smlouvy o spolupráci mezi akademickými institucemi. V letošním roce se Miloš Luković, školením právník a filolog se zájmem o srbský jazyk, tradiční kulturu a etnickou problematiku, dožil významného životního jubilea, a protože byl i členem České národopisné společnosti, dovolujeme si mu v našem časopisu zaslat tuto přátelskou zdravici.

Miloš Luković se narodil 6. května 1951 v makedonské Skopji, kde jeho rodiče v poválečné době našli domov. Ve multietnické Skopji, obývané vedle Makedonců, Albánců a Aromunů ještě dalšími etnickými minoritami, strávil část dětství a naučil se makedonsky. Rodnou Makedonii (dnes Republika Severní Makedonie) navštěvoval během celého života, ale ještě více kontaktů udržoval s jižním Srbskem, s krajem mezi řekami Toplica, Pusta Reka a Jablanica (levé přítoky řeky Jižní Moravy), kde jsou jeho rodové kořeny. V tomto prostředí, které osídlili koncem 19. století migranti z Černé Hory, Hercegoviny, jihovýchodního a jihozápadního Srbska, Banátu, západního Bulharska a z jiných oblastí, prožil časy svého zrání a dospívání („sazrevanja i razumevanja života“). Zejména rád se vrací do dnes už zanikající vesnice Gajtan v pohoří Radan, kde se narodili jeho rodiče a která ho inspirovala k etnologickému a dialektologickému bádání.

Po jednoročním pobytu na jihu Srbska (Vladičin Han, Niš) zakotvil v Bělehradě (1964), kde absolvoval středoškolská studia (1970) a vystudoval Právnickou fakultu bělehradské univerzity (1974). Už jako právník zaměstnaný ve státních institucích si vzdělání rozšířil ještě studiem serbokroatistiky na Filologické fakultě. Tento zájem o jazykovědu a humanitní vědy ho následně přivedl k doktorskému studiu filologie na univerzitě v Novém Sadu.

Další důležitá životní etapa Miloše Lukoviće byla spojena s jeho lektorským působením na Jagellonské univerzitě v polském Krakově (1987–1989). Po návratu domů našel uplatnění v Balkanologickém ústavu SANU, který byl konstituován jako interdisciplinární vědecké pracoviště se zaměřením na problematiku Balkánu a jeho roli v evropské historii a kultuře. O řešených projektech a terénních výzkumech Balkanologického ústavu informoval české etnology v *Národopisném věstníku* 2011. Více než dvacet roků pracoval v ústavu na vědeckých projektech o tradiční kultuře Srbů v balkánském a slovanském kontextu. Vedle doktorského titulu (Ph.D.) obdržel také nejvyšší vědeckou hodnost „naučni savetnik“ (vědecký pracovník). Jeho práce jsou publikované v jazycích srbském, anglickém, polském, českém, tureckém a makedonském. Přeložil několik vědeckých prací z polštiny do srštiny.

Jako školený filolog a zároveň právník mohl obě specializace využít ve vědecké práci, jak dokládá jím připravené vydání díla *Bogišićev zakonik. Priprema i jezičko oblikovanje* (2009), zásadní legislativní normy z doby konstituování novodobého černohorského státu, která kodifikovala zdejší zvykové právo. Recenzi z pera

Heleny Bočkové najdeme v Českém lidu 2011. Již před vydáním tohoto díla se tématu Černé Hory dotkla také jeho studie v *Národopisné revui* (2008), zaměřená na pomoc českého lékaře Bohumila Boučka povstalcům v době národněosvobozenecckých bojů Hercegovců a Černohorců 1875–1876.

Badatelský záběr Miloše Lukoviče je ovšem daleko širší a vedle dějin srbského spisovného jazyka a onomastiky se věnoval také etnické historii jižního Srbska a Kosova v souvislosti s posledním politickým vývojem. Na základě iniciativy polských kolegů se pokusil v polsky vydané práci *Kryzys kosowski oczyma Serbów* (2000) osvětlit kosovskou krizi roku 1999 pohledem Srbů a poukázat na její historické kořeny nebo pojmenovat příčiny a širší souvislost uvedeného politického vývoje. O vlastní terénní výzkumy opírá studie zaměřené na kulturu srbského obyvatelstva v oblasti Kosovské Mitrovice nebo Ibarského Kolašina ležícího v severním Kosovu. Materiál zaměřený na tradiční zemědělství a lidovou výrobu v regionu Ibarského Kolašinu publikoval ve sborníku *Tradiční agrární kultura v kontextu společenského vývoje střední Evropy a Balkánu* (2012), který vydal Ústav evropské etnologie.

Hlavním tématem vědeckých výzkumů v posledních deseti letech profesní kariéry Miloše Lukoviče bylo vysokohorské pastevectví na Balkáně, v rámci kterého prováděl komparaci s pastýřstvím karpatským. Vysokohorský chov tzv. lehkého dobytka, ovcí a koz patřil v minulosti ke stěžejním formám obživy obyvatel ve všech oblastech Balkánu. Téma zpracoval z různých úhlů pohledu (zejména sociální organizaci pastevců) v řadě studií publikovaných nejen v domácím odborném tisku, ale také v zahraničí, jak je patrné z přiloženého výběrového bibliografického soupisu. Českého čtenáře seznámil s touto problematikou ve studiích *Transhumantní migrace pastevců z centrálních a západních oblastí Balkánu* ve zmíněném sborníku Ústavu evropské etnologie a *Katun a katunská organizace středověkých Vlachů v centrálních a západních oblastech Balkánu* ve *Slovanském přehledu* 2013.

Přátelské kontakty Miloše Lukoviče s brněnskými etnologii a balkanisty se odrazily v řadě poznávacích cest na Balkán, které se uskutečnily v letech 2006–2017. Na jejich přípravě se jubilant aktivně podílel a díky jeho znalostem a osobním kontaktům účastníci poznali místa kulturní paměti nejen v Srbsku, ale i v ostatních republikách bývalé Jugoslávie a částečně i v Bulharsku a v Řecku, mohli sledovat přežívající jevy tradiční kultury, jako bylo vysokohorské pastevectví, uvědomit si složité etnické poměry Balkánu odrážející historické migrace obyvatel, nebo důsledky válečných událostí po rozpadu Jugoslávie. Výčet a obsahové zaměření zmíněných balkánských cest najdeme v publikaci *Od národopisu k evropské etnologii* vydané k 70 letům Ústavu evropské etnologie (2016).

Poznávací cesty byly ovšem vzájemné. Jubilant se účastnil řady vědeckých konferencí v České republice, přednášel pro studenty etnologie a balkanistiky na Masarykově univerzitě v Brně, ale také navštívil řadu společenských akcí a poznal různé projevy tradiční kultury na Moravě i na Slovensku. Znalosti z českých realii

a orientace v české (také slovenské a polské) etnologické a balkanologické produkci mu umožnily její recenzování v srbských časopisech (*Glasnik Etnografskog instituta SANU*, *Balkanica*, *Istorijski časopis*).

I když je Miloš Luković už na emerituře a odešel z akademického světa (2016), vybudované vědecké a přátelské kontakty mají trvalou hodnotu a platnost. Na základě své životní zkušenosti se jubilant definuje jako „Balkánec se středoevropskou zkušeností“. Přejeme srbskému kolegovi a příteli dobré zdraví a další odborné aktivity na půdě etnologie a balkanologie.

Miroslav Válka

Ústav evropské etnologie FF MU Brno

Výběrová bibliografie Miloše Lukoviće

(zpracováno na základě podkladů autora)

Publikace, studie a články

- Onomastika sela Gajtana u Gornjoj Jablanici. *Onomatološki prilozi* 4, 1983, s. 389–451.
- Razvoj srpskoga pravnog stila. *Prilog istoriji jezika i prava u Srbiji*. Beograd: Službeni glasnik, 1994, 165 stran.
- Kryzys kosowski oczyma Serbów. *Bezpośrednie przyczyny, korzenie historyczne, przebieg i konsekwencje*. Belgrad: nákl. autora, 2000, 157 stran.
- Istraživanja Valtazara Bogišića plemenskog društva u Crnoj Gori, Hercegovini i Albaniji. *Balkanica* 34, 2004, s. 237–265.
- Cincari u Uroševcu i drugim „kosovskim železničkim varošima“. *Prilog istoriji Cincara u Srbiji*. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 52, 2004, s. 165–185.
- Istorijske, urbano-demografske i sociolingvističke osobnosti Kosovske Mitrovice. In: *Život u enklavy*. Kragujevac: Centar za naučna istraživanja SANU i Univerziteta u Kragujevcu, 2005, s. 11–87.
- Kurban na vrhu Petrove gore u južnoj Srbiji. In: *Krvna žrtva. Transformacija jednog rituala*. Beograd: Balkanološki institut, 2008, s. 37–56.
- Lékařská mise Bohumila Boučka v Černé Hoře v letech 1875–1876 z hlediska etnologického a kulturněhistorického. *Národopisná revue* 18, 2008, č. 1, s. 21–28.
- Saobraćanje i privredne veze Ibarskog Kolašina sa susednim oblastima u prošlosti. In: *Ibarski Kolašin. Priroda i tradicijska kultura*. Kragujevac: Centar za naučna istraživanja SANU i Univerziteta u Kragujevcu, 2009, s. 77–116.
- Bogišićev zakonik. *Priprema i jezičko oblikovanje*. Beograd: Balkanološki institut SANU, 2009, 472 stran (rec. *Český lid* 98, 2011, č. 3, s. 329).
- Development of the Modern Serbian State and Abolishment of Ottoman Agrarian Relations in the 19th Century. *Český lid* 98, 2011, č. 3, s. 282–305.
- Současné projekty a terénní výzkumy Balkanologického ústavu Srbské akademie věd a umění (SANU) – tradice a inovace. *Národopisný věstník XXVIII* (70), 2011, č. 2, s. 51–54.
- Transhumantní migrace pastevců z centrálních a západních oblastí Balkánu. In: *Tradiční agrární kultura v kontextu společenského vývoje střední Evropy a Balkánu*. Brno: Masarykova univerzita, 2012, s. 145–196.

- Tradiční zemědělství a domácí výroba srbského obyvatelstva Ibarského Kolašinu v severní části Kosova. In: *Tradiční agrární kultura v kontextu společenského vývoje střední Evropy a Balkánu*. Brno: Masarykova univerzita, 2012, s. 213–248.
- Kulturna granica u iskustvu češkog lekara dr Bohumila Boučeka povodom boravka u Crnoj Gori 1875/76. godine. In: *Kulturna prožimanja: antropološke perspektive / Cultural Permeations: Anthropological Perspectives*. Beograd: Etnografski institut SANU, 2013, s. 107–121.
- Katun a katunská organizace středověkých Vlachů v centrálních a západních oblastech Balkánu. *Slovanský přehled. Historická revue pro dějiny střední, východní a jihovýchodní Evropy* 99, 2013, č. 5, s. 387–416.
- Balkanlarda Besicilerin Transhumance Hareketleri ve Balkan Savaşları'nın Besicilerin Mevsimsel Hareketlerine Etkisi / Transhumance Movement at Cattle Raisers in the Balkans and the Impact of Balkan Wars on Their Seasonal Moves. *History Studies. International Journal of History*, Volume 5 / Issue 6, 2013, s. 41–58.
- Valašské právo jako základ valašské kolonizace – komparace s vlašským právem na Balkáně. In: *Valaško. Historie a kultura*. Ostrava – Rožnov pod Radhoštěm: Filozofická fakulta Ostravské univerzity – Valašské muzeum v přírodě, 2014, s. 131–139.
- Balkanistika (balkanologie) v Srbsku v období 1991–2013. *Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy* 1, 2014, s. 86–104.
- Stočarska privreda kao činilac oblikovanja narodne kulture Srba. In: *Narodna kultura Srba između Istoka i Zapada*. Beograd: Balkanološki institut, 2014, s. 43–68.
- Zakon vlahom (*Ius Valachicum*) in the charters issued to Serbian medieval monasteries and kanuns regarding Vlachs in the early Ottoman Tax Registers (*defters*). *Balkanica Posnaniensa* 22, 2015, č. 1, s. 29–46.
- Sezonowe migracije pasterzy na Bałkanach: charakter, historia, transformacje. *Res Historica* 40, 2015, s. 61–96.
- Self-Government Institutions of Nomadic and Semi-Nomadic Livestock Breeders in the Balkans and in the Carpathian Regions in the Late Medieval and Early Modern Periods. *Res Historica* 41, 2016, s. 51–94.
- Organizacija stočara na Balkanu i u karpatskim oblastima u poznom srednjem veku i ranom novom veku. In: *Studia Balkanica Bohemo-Slovaca VII. Příspěvky přednesené na VII. mezinárodním balkanistickém sympoziu v Brně ve dnech 28.–29. listopadu 2016*. Brno: Masarykova univerzita, 2017, s. 209–228.
- Rešavanje agrarnog pitanja u novooslobođenim oblastima Srbije u vezi s obavezom iz člana XXXIX Berlinskog mirovnog ugovora iz 1878. godine. In: *Od moravských luk k balkánským horám. Václavu Štěpánkovi k šedesátinám*. Brno: Matice moravská, 2019, s. 338–257.
- Migracije iz Crne Gore u južnu Srbiju (Toplički i Vranjski okrug) u razdoblju 1878–1912. godine. In: *Jablanica i Pusta Reka. Naselja, poreklo stanovništva, običaji*. Beograd: Službeni glasnik – Srpska akademija nauka i umetnosti, 2019, s. 7–144.

Recenze

- Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska 1. svazek: Biografická část (1–284); 2. svazek: Věcná část A–N (1–634); 3. svazek: Věcná část O–Ž (635–1298). Praha, 2007. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 57, 2009, č. 2, s. 167–169.
- Naučni skup u Češkoj Republici: Mezinárodní vědecká konference Antonín Václavík (1891–1959) a evropská etnologie. Kontexty doby a díla, Luhačovice, 14.–16. 10. 2009. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 57, 2009, č. 2, s. 174–176.

- Ján Botík: Etnická história Slovenska. K problematike etnicity, etnickej identity, multietnického Slovenska a zahraničných Slovákov, Bratislava, 2007, 231 s. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 57, 2009, č. 2, s. 165–166.
- František Alexandr Zach 1807–2007. Sborník příspěvků ze sympozia k 200. výročí narození Františka Alexandra Zacha v Brně 24. dubna 2007. Brno 2007. *Istorijski časopis* 58, 2009, č. 2, s. 304–306.
- Marcin Lubaś: Różnowiercy. Współistnienie międzyreligijne w zachodniomacedońskiej wsi. Studium z zakresu antropologii społeczno-kulturowej, Zakład Wydawniczy „Nomos”, Kraków, 2011, 1–361. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 59, 2011, č. 2, s. 267–269
- Ladislav Hladký a kolektiv: Vztahy Čechů s národy a zeměmi jihovýchodní Evropy, Historický ústav, Praha, 2010, 367 s. *Istorijski časopis* 61, 2012, s. 236–239; *Balkanica* 64, 2013, s. 463–464.
- Miroslav Válka: Sociokulturní proměny vesnice. Moravský venkov na prahu třetího tisíciletí, Brno 2011, 224 s. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 61, 2013, č. 1, s. 259–261.
- Mezinárodní komise pro studium lidové kultury v Karpatech a na Balkáně. Obydli v Karpatech a přilehlých oblastech balkánských. Syntéza mezinárodního výzkumu. Karpatská část: Jiří Langer. Balkánská část: Helena Bočková, Šmíra-print, s.r.o, Ostrava, 2010, 936 s. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 61, 2013, č. 2, s. 190–196.
- Peter Slavkovský: Slovenský roľník (pramen k štúdiu spôsobu života), VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied – Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied, Bratislava, 2013, 168 s. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 61, 2013, č. 2, s. 198–203.
- Ján Novák, Ján Podolák, Iveta Zuskinová, Milan Margetin: Po stopách valachov v Karpatoch (Monografia), Tribun EU, s.r.o., Brno, 2013, 280 s. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 62, 2014, č. 2, s. 302–305.
- To sem čuľa na vlastní oči... Tradiční vyprávění na nedašovském Závřší. K vydání připravila Jana Pospíšilová, Valašské Klobouky – Brno, 2014, 336 s. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 63, 2015, č. 2, s. 481–484.
- Ewa Nowicka, Korzenie altargany sięgają głęboko. Buriaci między Rosją, Mongolią i Chinami, Kraków 2016, 351 s. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 64, 2016, č. 3, s. 599–601.
- Dzieciństwo i starość w ujęciu historyków, redakcja Anna Obara-Pawłowska, Małgorzata Kołacz-Chmiel, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2016, 312 s. *Glasnik Etnografskog Instituta SANU* 64, 2016, č. 3, s. 601–603.
- Grzegorz Jawor, Osady prawa wołoskiego i ich mieszkańcy na Rusi Czerwonej w późnym średniowieczu, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, Lublin 2004, 227 s. *Istorijski časopis* 66, 2017, s. 542–551.
- Miroslav Válka s kolektivem, Od národopisu k evropské etnologii. 70 let Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 65, 2017, č. 2, s. 475–479.
- Michal Pavlásek, S motykou a Pánem Bohem. Po stopách českých evangeliků ve Vojvodině. Brno: Etnologický ústav AV ČR Praha – pracoviště Brno, 2015. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 65, 2017, s. 480–484.
- Studia Balkanica Bohemo-Slovaca VII. Příspěvky přednesené na VII. mezinárodním balkanistickém sympoziu v Brně ve dnech 28.–29. listopadu 2016. Brno 2017, 714 s. *Balkanica* 69, 2018, s. 268–272.
- Ján Botík, Slováci vo Vojvodine. Premeny svojbytnosti enklávneho spoločenstva, Institut za kulturu vojvodanskih Slovaka u Novom Sadu, Novi Sad 2016, 271 s. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 66, 2018, č. 2, s. 433–436.

- Dějiny Brna. Předměstské obce. Svazek 6. Redaktoři svazku: Lukáš Fasora, Václav Štěpánek, Brno 2017, 1–1246. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 66, 2018, č. 2, s. 444–449.
- Národopisný věstník. Bulletin d'ethnologie. Česká národopisná společnost, Praha, ročník XXXVI (78), 2019, číslo 1, 1–137. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 67, 2019, č. 3, s. 701–707.
- Slike sa balkanskog ratišta. Ratni dnevnik češkog oficira Hineka Doležala, priradio i uvodnu studiju napisao Václav Štěpánek, Međuopštinski istorijski arhiv Čačak, Čačak 2019, 170 s. + 6 vojnih karata. *Istorijski časopis* 69, 2020, s. 643–649.
- Michal Pavlásek, Z Moravy až do Velikého Srediště. Etnografické podobenství o zapomenuté náboženské komunitě. Centrum pro studium demokracie a kultury, Etnologický ústav AV ČR, Brno 2020, 239 s. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 69, 2021, č. 1, s. 247–255.

Blahopřání Miroslavu Válkovi

V letošním roce oslavil své kulaté jubileum doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D. (nar. 16. 10. 1951). Rodák z Ochoze u Tišnova se po studiích národopisu a českého jazyka na Filozofické fakultě Univerzity Jana Evangelisty Purkyně (dnes Masarykova univerzita) v Brně, která ukončil v roce 1975, usadil v Kroměříži, kde začal působit v Muzeu Kroměřížska. Jeho profesní činnost začala růst na muzejní praxi, kde se věnoval především agrární problematice, lidovému stavitelství a keramice, ale zároveň se široce zapojil do kulturního života hanáckého regionu (jak to s vřídým humorem sobě vlastním popisuje např. v rozhovoru v Národopisné revui v roce 2011). Další možnosti se mu otevřely po roce 1990, kdy mohl naplno a svobodně vstoupit také na akademickou půdu nově se transformující etnologie. A byl to vstup skutečně razantní. V letech 1991–1993 působil v dnešním Etnologickém ústavu Akademie věd ČR (po náhlém úmrtí jeho porevolučního ředitele prof. Oldřicha Sirovátky byl pověřen jeho řízením), v roce 1993 pak přešel do Ústavu evropské etnologie na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity, kde působí doposud.

Vysokoškolská katedra, která po dlouhých normalizačních letech získala pod tehdejší vedením prof. Richarda Jeřábka opět svou samostatnost, se podobně jako celá univerzita vyrovnávala nejen s novou společenskou situací, ale navíc formovala svůj moderní obsah, který vedl posluchače od národopisu a studia především tradiční lidové kultury k moderní etnologii široce rozkročené mezi historickými a sociálními vědami. Uvedený přechod a rozšiřování tradičního studijního oboru (na brněnské univerzitě byl založen již v roce 1946) nebyly jednoduchou záležitostí. Koncepce studia se teoreticky vytvářela s ohledem na vývoj etnologie v mezinárodním prostředí, v praxi se však musela vypořádávat s provozními možnostmi při jejím naplňování a vyžadovala intenzivní nasazení celého pedagogického kolektivu. Miroslav Válka se tak ujal nejenom přednášek ze své dosavadní specializace (lidové stavitelství, lidová výroba, agrární etnografie), ale přidal k nim také přednášky z etnogeneze slovanských etnik, historiografie oboru a propedeutiky. Jeho zásluhou

se rozběhly terénní výzkumy studentů, jichž se stal garantem. Vedle pedagogické práce, která se odrážela jak v přednáškách, tak ve vedení desítek závěrečných prací na všech úrovních studia (bakalářském, magisterském a doktorském), však stále rostla i jeho erudice vědecká. Kromě zahraničních stáží (vedle slovenských a polských institucí k nim patřil zejména semestrální studijní pobyt na univerzitě ve slovinské Lublani) to bylo vedení řady grantových projektů a také velmi intenzivní práce v redakčním kolektivu pro přípravu Národopisné encyklopedie Čech, Moravy a Slezska (2007), zásadního kompendia české etnologie, jež se připravovalo od počátku 90. let. V roce 2006 se Miroslav Válka stal vedoucím Ústavu evropské etnologie (funkci předal v roce 2016 mladšímu kolegovi) a jeho vliv se na profilaci ústavu začal rychle projevovat. Navázal na své předchůdce a učitele, zároveň jejich odkaz rozšiřoval a prohluboval. K jeho výrazným počinům patří založení edice Etnologických studií a následně i Etnologických materiálů, v nichž dosud vyšly tři desítky odborných publikací různých autorů, včetně monografie *Sociokulturní proměny vesnice. Moravský venkov na prahu třetího tisíciletí* (2011), kterou Miroslav Válka úspěšně předložil jako svou práci habilitační.

Je však potřeba připomenout ještě další profesní momenty jubilanta, které jsou pro českou etnologii zásadní, zároveň však jejich naplňování vůbec není samozřejmé, protože je zodpovědné, časově náročné, a ne vždy doceněné. Miroslav Válka byl v letech 2002–2008 dvakrát zvolen předsedou České národopisné společnosti, profesní organizace českých etnologů. V roce 2013 a poté znovu od roku 2018 je spojen s pozicí šéfredaktora Národopisného věstníku, odborného časopisu, jehož je společnost vydavatelem. K tomu všemu se připojuje jeho členství v dalších redakčních radách, jako např. v časopisech Národopisná revue nebo Slovenský národopis (do roku 2020), či radách odborných institucí a společností. Připočeteme-li k tomu jeho odbornou bibliografii, která se blíží ke třem stovkám publikovaných výstupů v různých formách (monografie, kolektivní monografie, studie, zprávy či recenze), je to obdivuhodná rekapitulace jubilatovy profesní dráhy. Jeho renomé podtrhuje i fakt, že byl jmenován čestným členem Národopisné společnosti Slovenska a Polské národopisné společnosti (PTL) a že podíl na ustavení nadačního fondu Aleny Plessingerové a Josefa Vařečky vyústil ve zvolení předsedou správní rady fondu.

S Miroslavem Válkou jsem se potkala počátkem 90. let právě na obnovené katedře, kde jsme začínali jako asistenti, a kolegové jsme dodnes. Kromě nesmírné pracovitosti, schopnosti nevyhroceně řešit pracovní či studijní záležitosti a usilovat o pozvednutí oboru, nikoli sebe samotného, si na něm cením především jeho lidskosti – dnešní doba příliš neslyší na životní étos, o to více je potřeba připomínat ty, kteří jej ani v bouřlivých a pragmatických časech neztratili.

Martina Pavlicová

Ústav evropské etnologie FF MU Brno

Jan ŠIMÁNEK: *Doudlebsko od jara do zimy. Výroční zvyky, slavnosti a zábavy z jihu Čech*
České Budějovice: Nakladatelství Věduta, 2019, 318 s.

S podporou sedmi obcí vyšla v roce 2019 kniha o výročních obyčejích jihočeského Doudlebska z pera historika Jana Šimánka. Vlastní téma autor předkládá v širším konceptu tradiční lidové kultury regionu: v úvodních oddílech podává charakteristiku lidových obyčejů v kontextu jejich náboženských souvislostí a církevních svátků a slavností a vymezuje oblast Doudlebska po stránce národopisné, a to na základě farních obvodů, v čemž nachází shody s tradičním vymezením jazykovým a etnografickým (*Doudlebsko se představuje*). Připojuje oddíl o způsobu života lidí kraje, informace o rázu lidových staveb, obživě a stravě, odívání, o folkloru a osobnostech výtvarného umění.

Monografie podává obraz obyčejové tradice Doudlebska v časovém rozmezí od druhé poloviny 19. století do první poloviny 20. století s doplňujícími přesahy hlouběji do minulosti a vstupy do současnosti. Pramennou základnou jsou autorovi zejména kronikářské záznamy, výpovědi pamětníků a práce regionálních badatelů.

Strukturovaný přehled o lidových obyčejích v běhu ročních období předkládá autor v osmi hlavních kapitolách, dále členěných do oddílů vázaných k liturgickým obdobím a svátečním dnům církevního roku: *Předjaří – čas půstu*

(Předvelikonoční postní doba, Postní neděle, Pátá neděle postní zvaná Černá či Smrtná, pouť v Doudlebech, Vynášení smrti), *Velikonoční svátky* (Květná neděle, Škaredá středa, Zelený čtvrtek, Velký pátek, Bílá sobota, Hod Boží velikonoční, Velikonoční pondělí), *Čas jarních poutí* (Zbožná putování napříč doudlebským krajem v minulosti, Římovské poutě, Poutě do Maria Zell), *Měsíc máj* (Májky, Májové pobožnosti, Svatý Jan Nepomucký), *Slavnosti na rozhraní jara a léta* (Letnice či svato-dušní svátky, Svátek nejsvětější Trojice, Boží tělo, Svatý Jan Křtitel – letní slunovrat), *Léto – doba žní a letních poutí* (Letní či obžinkové poutě, Svátek svaté Anny, Svátek svatého Bartoloměje, Dožínky), *Podzim – čas posvícení* (Posvícení, Svátek Všech svatých a Dušiček, Svatý Linhart, Svatý Martin, Svatá Cecilie, Svatá Kateřina), *Čas adventu* (Advent jako liturgické období, Svatý Ondřej, Svatá Barbora, Svatý Mikuláš, Svatá Lucie, Svatý Tomáš), *Vánoční svátky* (Štědrý den, Boží Hod, Svatý Štěpán, Svatý Jan Evangelista, Svátek Mládětek betlémských, Silvestr, Nový rok, Svátek Tří králů), *Čas masopustu* (Hromnice, Svatý Blažej, Svatá Agáta, Svatá Dorothea, Masopustní obchůzky na Doudlebsku). Práce hledá odpověď i na otázku, co zajímavého v regionu přetrvalo do současné doby. A tak své pojednání autor oživuje reportážemi o některých jevech v současnosti, dokládajících kontinuitu obyčejové tradice. Autor popisuje velikonoční *řehťání* v Todni, *pikání* vejci v Nežeticích, stavění májek v současnosti, doudlebské dožínky, současná

posvícení v Markvarticích a Věžováté Pláni, martinské posvícení v Sedle, v současnosti obnovenou obchůzku *lucce* v Doudlebech, reportáže z masopustu v Komařicích a Doudlebech a *pocho-vávání masopustu* v Soběnově. Pozorně sleduje rovněž církevně náboženské projevy katolického, převážně zemědělského obyvatelstva Doudlebska, poutě a církevní slavnosti v projevech lidové zbožnosti a zaznamenává jejich současnou podobu: procesí po křížové cestě v Římově, mariánské modlení v římovských ambitech, pout' ve Svatém Janu nad Malší, pout' na svatou Trojici v Trhových Svinech, letní poutě v současnosti, pout' ve Střížově, Boží tělo v Borovanech a Soběnově.

V závěru autor zobecňuje poznatky o charakteru kalendářních obyčejů Doudlebska. Tak jako je to vlastní obyčejové tradici, probíhají v ní procesy

zániku a obnovy, často péčí aktivních a pro věc zaujatých jednotlivců a zájmových spolků. Naznačený obraz lidové kultury na Doudlebsku pojímá autor *jako proměnlivou mozaiku, která pouze naznačuje vývoje k zániku, přetrvávání, nebo návrat k tradici*. Za specifikum Doudlebska považuje masopust, resp. masopustní obchůzky a hry, jimž věnuje samostatnou pozornost i ve výkladu jejich geneze.

Kniha vyniká systémovým přístupem, detailní znalostí pramenů, utříděností poměrně obsáhlého materiálu a přehledností v podání tématu. Příkladně rozšiřuje naše znalosti o historii a současnosti obyčejové tradice v jednom z regionů jižních Čech.

Eva Večerková

Etnografický ústav MZM Brno

Jiří ŠKABRADA a kol.: *Lidová architektura v jižních Čechách*

Brno: Společnost pro obnovu vesnice a malého města, z. s., 2021, 725 s.

Jižní Čechy se prozatím nemohou pyšnit tradičním regionálním muzeem v přírodě,¹ jak je známe z jiných krajů České republiky. Zato se mu v rámci lidové architektury věnovala zasloužená

pozornost nejen počtem prohlášených vesnických památkových rezervací a zón v České republice (18 rezervací a 61 zón), ale také v obsáhlém monografickém knižním zpracování. A to jak před třiceti pěti lety dílem Svatopluka Voděry a Jiřího Škabrady *Jihočeská lidová architektura* (1986), tak i v roce letošním. Řeč je o publikačním titulu Společnosti pro obnovu vesnice a malého města (SOVAMM), který pod názvem *Lidová architektura v jižních Čechách* spatřil světlo světa hned ve dvou vydání. První vydání jako neprodejná metodická publikace Krajského úřadu Jihočeského kraje v Českých

1 I toto téma je čtenáři v publikaci přiblíženo, konkrétně výstavba archeoskanzenu v Trocnově s vizí pokračování názorného předvedení vývoje vesnické architektury v jižních Čechách i v průběhu dalších staletí.

Budějovicích, druhé vydání určené pro prodej vyšlo s podporou Ministerstva kultury ČR. Součástí díla je i CD-ROM, na kterém autoři umístili kapitolu 11 (*Územní okruhy lidové architektury*) i sken knihy z roku 1986. Jedná se na první pohled o obsáhlou publikaci v rozsahu 725 stran s velkým množstvím doprovodných fotografií, map, ilustrací a především plánů.

Iniciativa k novému zpracování publikace přišla z podnětu Odboru kultury a památkové péče Krajského úřadu Jihočeského kraje v Českých Budějovicích v roce 2015. Jeden z prvních impulsů ale vznikl již v rámci autorského podepisování staršího titulu, které spontánně proběhlo na statku čp. 5 v Zálší v rámci exkurze 24. sněmu SOVAMM, a to také na jaře roku 2015.

Hlavním autorem a editorem publikace je Jiří Škabrada, který si ke spolupráci přizval kolegy Karla Kuču, Ivana Náprstka, Jana Peštu a Romana Tykala. Početnější autorský tým není jediný rozdíl od starší knihy z roku 1986. Zásadní jsou plošné průzkumy vesnic či průzkumy jednotlivých objektů, ale také dendrochronologická zpracování. Vše je doplněno prací v archivech. Na červencové prezentaci publikace Jiří Škabrada nezapomněl zmínit také důležitost digitalizace, tj. možnost čerpání z digitalizovaných map, např. stabilního katastru. Prezentace obou vydání proběhla 19. července 2021 v prostorách stálé národopisné expozice ve Smrčkově domě Blatského muzea v Soběslavi (pobočky Husitského muzea v Táboře), a to v časti věnované právě lidové architektuře.

První vydání uvedl náměstek hejtmana Jihočeského kraje Pavel Hroch, jinak starosta Kovářova, vydání druhé Jiří Hladký, písecký památkář a bývalý ředitel Sladovny.

Jak autoři sami uvádějí: „*Kniha není koncipována jako průvodce či katalog lokalit a objektů, nýbrž jako vysvětlení principů vývoje vesnických staveb (jejich typologie, konstrukcí i výzdoby v dobovém kontextu ostatní stavební tvorby, typické pro práci právě Jiřího Škabradu).*“

Kolektivní monografie je rozdělena do jedenácti kapitol. Vymezením a základní charakteristikou jižních Čech se zabývá Karel Kuča, stejně tak i sídelním vývojem dané oblasti či na úvod přiblížením základního zdroje poznání, a to map stabilního katastru. Skladbě vesnice, konstrukcím, obytným stavbám, hospodářským stavbám, výzdobě průčelí či principům slušného chování nové stavby na (jiho)české vesnici se podrobně věnuje Jiří Škabrada. Roman Tykal byl vyzván ke zpracování kapitoly o vývoji poznávání lidové architektury, v rámci které jsou komplexně představeny osobnosti dokumentující venkovské stavitelství jižních Čech. Lidovou architekturou z pohledu památkové péče v době dřívější i dnešní se zabýval Ivan Náprstek. Poslední rozsáhlá kapitola je věnována územním okruhům lidové architektury, kterou zpracoval Jan Pešta. Čtenář ji ale v tištěné podobě v publikaci nenalezne. Na straně 586 je červeně uvedeno, že se z prostorových důvodů nachází na přiloženém CD. Proto po fotografii štítového průčelí domu usedlosti

čp. 24 v Zechovicích u Volyně (na straně 587) následuje hned strana 690 s mapou lokalit zařazených právě do zmíněné kapitoly, a to barevně rozlišených podle oblastí. Jejím autorem je Karel Kuča.

Publikaci nechybí bohatě zpracované prameny a literatura i podrobný místní rejstřík, odkazy na obrazový materiál, informace o autorech či o použitých zkratkách. Přílohy zpracoval Karel Kuča; jedná se o mapové zpracování památkově chráněných sídel na historickém území jižních Čech. Kapitoly jsou často obohaceny o tzv. bloky jiných autorů (šedivě zvýrazněné). Zmiňme například blok Romana Tykala v rámci kapitoly o výzdobě průčelí, který je věnován novým poznatkům o životě a působení Jana a Františka Šochových (v nedávné době stejný autor uvedl na pravou míru i životopisná data k zednické rodině Patáků). Doplnujícími texty přispěli také Ivan Minář, jehož dlouhodobý výzkum se zabývá výzdobou průčelí na východním pomezí jižních Čech, a Daniel Šnejd se svým výzkumem lepenců v Holašovicích. Významná je i stavební dokumentace z Novobystřicka od Jiřího Dluhoše či dokumentace z terénních průzkumů z poloviny 20. století z rodinné pozůstalosti Petra Dostála, jak v úvodu zmiňuje sám editor. Nesmíme opomenout ani obsáhlý, inspirativní úvod právě z pera Jiřího Škabradý, jenž odpovídá na mnohé otázky, které si čtenář může klást před samotným čtením této publikace i během ní. Názorná je i grafická úprava

publikace Zuzany Syrové-Anýžové, zakládající členky SOVAMM.²

Tato očekávaná kolektivní publikace odpovídá na nesčetné otázky a umožňuje vytvořit si tak v mnohých souvislostech ucelený pohled na venkovskou architekturu jihočeské oblasti. A i její „křest“ vápnem ze sýpky usedlosti čp. 23 ve Smrkovicích z roku 1646 s naivní rytou výzdobou, jejíž detail je zobrazen na přebalu knihy, zodpovědně a důstojně uvedl toto dílo nejen do odborného světa. Fasádu v 90. letech 20. století vlastnoručně opravoval Karel Kuča s kmotrem knihy Jiřím Hladkým, který tento způsob prezentace zvolil čisť náhodně.

Zuzana Čermáková
Blatské muzeum v Soběslavi

2 Podílela se také na přípravě předchozí publikace ŠKABRADA, Jiří – SYROVÁ-ANÝŽOVÁ, Zuzana (eds.): *Nejstarší venkovské domy ve východních Čechách*. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická a Brno: Společnost pro obnovu vesnice a malého města, z. s., 2018.

Petr LIĐÁK (ed.): *Muzeum v srdci. Půlstoletí Valašského muzea v přírodě ve vzpomínkách pamětníků*

Rožnov pod Radhoštěm: Národní muzeum v přírodě, 2020, 195 s.

Publikace *Muzeum v srdci* je velmi zajímavým počinem Národního muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. Její obsah přibližuje podtitul *Půlstoletí Valašského muzea v přírodě ve vzpomínkách pamětníků*. Název publikace vychází ze skutečnosti, že generace pracovníků, kteří se podíleli na budování muzea v druhé polovině 20. století, měla a má muzeum v srdci. Bez tohoto vztahu by rožnovské muzeum nedosáhlo významu, kterému se dnes těší. Trojnásobný význam jubilejního roku 2020 pro uvedenou instituci uvádí stručný, ale výstižný úvod generálního ředitele Jindřicha Ondruše. Jedním z důvodů, proč se muzeum rozhodlo připomenout své výročí touto publikační aktivitou, je skutečnost, že v období koronaviru nebylo možné uspořádat oslavy, setkání, odborné konference apod.

Publikace přináší v sedmnácti kapitolách vzpomínky čtrnácti pamětníků na působení své i svých kolegů v této instituci. Kapitoly jsou řazeny v podstatě chronologicky (proto mají některé z pamětníků dva příspěvky) a zachycují období od roku 1955 do roku 2006 s důrazem na 60.–90. léta 20. století. Každý vzpomínkový text je uveden fotografií autora, jeho životopisnými daty a drobným medailonem

charakterizujícím a datujícím jeho působení v muzeu. Představené texty jsou pohledem do zákulisí, přibližují pohled na dění v muzeu z pozice jeho pracovníků. Prostřednictvím této metody – orální historie – zachycují atmosféru doby i obor samotný.

Vzpomínkám pamětníků předchází rozsáhlý úvod Petra Liďáka s názvem *Aby se nezapomnělo*. Smyslem pamětní publikace není bilancovat, ale upozornit na osobnosti muzea a jeho další pracovníky, na jejich podíl při budování této instituce. Mnozí z nich pracovali v rožnovském muzeu řadu desetiletí a svou činností mu vtiskli současný charakter. Památník vzpomínek je projevem úcty k jejich obětavé práci pro muzeum. Zde je třeba říci, že cíl publikace se podařilo bohatě naplnit. Petr Liďák ve svém souhrnu v souvislosti s vývojem muzea postupně představuje všechny stálé pracovníky muzea, i ty, kteří nenapsali své vzpomínky, nebo nejsou vzpomenu ti v textech této publikace. Charakterizuje jejich pracovní zařazení, působení v muzeu, případně i přínos a význam. U autorů příspěvků krátce shrnuje téma a obsah jejich příspěvku. Představuje souvislosti, ve kterých je třeba vzpomínky ostatních vnímat, a umožňuje celkovou orientaci v muzejním dění.

Celá publikace působí homogenně, ačkoliv příspěvky pocházejí od různých autorů. Máme tak možnost nahlédnout do činnosti všech profesí a vnímat plastický obraz toho, co ovlivňovalo jejich život při působení v této instituci. Výsledným dojmem je poznání, že k rozvoji muzea rozhodně nedocházelo

samovolně, ale byl výsledkem značného úsilí jeho pracovníků.

Na osobnosti, které se významně podílely na budování této organizace a které nemohou již samy uplatnit své vzpomínky, vzpomínají žijící pamětníci, např. na Arnošta Kubešu. Po Jaroslavu Štikovi, jenž se sem později vrátil na post ředitele, byl druhým správcem muzea a poté jeho prvním ředitelem. Řada pamětníků však připomíná zejména jeho dalšího ředitele Jana Rudolfa Bečáka. Zdůrazňují hlavně jeho schopnost vysvětlovat své vize i pracovníkům na nižších postech, což vedlo k tomu, že byli schopni přispívat svými silami a přínosem k rozvoji muzea. Za jeho působení počet zaměstnanců vzrostl z šesti na šedesát jedna. Nepominutelný podíl všech – i řadových – spolupracovníků na budování muzea krásně vyjádřila Marie Brandstettrůvá svým příměrem o řediteli Bečákově: „Každému z nás dával pocítit, že každý ač jen kameníkem, co teše pro kostel práh, je spolu s jinými stavitelem toho chrámu“. Kromě odborných pracovníků přinášejí své svědectví také další, bez kterých se život v muzeu neobešel včetně sekretářky, průvodkyň či zahradnice. Mnozí z nich pracovali na různých postech, ať již postupně, nebo sezónně.

Vzpomínky Jaroslava Štíky byly publikovány již dříve. Ta první s názvem *Valašské muzeum – moje první štace* názorně líčí počátky fungování muzea, které bylo roku 1953 převedeno od Valašského národopisného spolku pod Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně. J. Štika byl při svém ročním

působení kromě dvou rodin domovníků bydlících v objektech muzea jeho jediným zaměstnancem.

Vanda Bulawová-Vrlová je s muzeem svázána více než šedesát let. Zpočátku vykonávala kromě průvodcovské služby vše, co bylo potřeba včetně akvizic či první evidence, a byla správcem sbírkového fondu. Později fotograficky dokumentovala přenášení prvních objektů. Ve vzpomínce *Kopuleti s rožnovským muzeem* líčí jako jediná počátky budování vesnické části muzea Na Stráni, ale také důsledky nového administrativního uspořádání okresů, kdy se zřizovatelem muzea stal Městský národní výbor v Rožnově. V zimě její činnost pro muzeum považoval za zbytečnou a vymýšlel si pro ni práci ve svých prostorách.

Konzervátor Michal Chumchal rozdělil svůj text *Čtyřicet let s rožnovským muzeem* do dvou částí nazvaných *první etapa 1966–1972* a *druhá etapa 1972–2006*. Popisuje nejen těžké začátky konzervátorského pracoviště, kdy chyběl materiál, nářadí i obráběcí stroje a s nedostatkem prostor pro samotnou konzervátorskou dílnu se potýkal desítky let. Nesoustřeďuje se ale jen na své pracoviště, v komplexním přehledu se věnuje vývoji celého muzea.

Jiřina Rousová (provdaná Veselská) nastoupila do rožnovského muzea jako etnografka a celé etnografické oddělení tehdy po dobu jednoho roku tvořili jen dr. Arnošt Kubeša a ona. Ve svém prvním příspěvku *V pátek brzo nazpátek* popisuje, jak se tvořila a rozrůstala odborná struktura pracoviště, sbírky i expozice. Zkušenosti, které zde nabyla během

necelých dvou let svého prvního působení v kontaktu s Ing. Bečákem a prof. Karlem Langrem, považuje za životní školu a průpravu, z níž dlouho čerpala.

Její nástupkyní se stala Marie Brandstetrová, která své vzpomínky skromně nazvala *Dělníkem na poli užitného národopisu*. Potřeba vybavit expozice vedla k horečné sběratelské aktivitě, jež se ovšem také hodnotila. Podobně jako ona i já jsem měla na starosti sbírku zemědělského nářadí, a tak si dokážu představit její pocit křivdy, když byl jeden rok lépe ohodnocen přínos 3000 modlitebních obrázků získaných od sběratele, zatímco ona svou sbírku obohatila „jen“ o 800 kusů, což bylo několik nákladních aut zemědělského inventáře. Jedním z jejích největších přínosů byly instalace obytných interiérů, věnovala se však také tradičnímu oděvu a realizaci pracovních programů včetně oblíbených „Vánoc na dědině“.

Milena Habustová zastávala v muzeu po čtyřicet let postupně různé posty od sekretářky ředitele přes správkyňu sbírky domácnost až po kurátorku fotoarchivu. Ve vzpomínkách nazvaných *Můj život s Valašským muzeem v přírodě* vzpomíná na všechny tyto své aktivity, ale také na výzkumy lidové stravy a jejich uplatnění v programech muzea i při zájezdu za krajany v Texasu.

Významnou osobností Valašského muzea v přírodě byl Jiří Langer, který se věnoval koncepční a metodické činnosti muzeí v přírodě a zasloužil se o výstavbu areálu Mlýnská dolina i dotváření zástavby Valašské dědiny. V příspěvku *Putování životem – první*

roky v Rožnově popisuje pouze prvních dvanáct let, kdy působil na tomto pracovišti. Věnuje se především pracovnímu zaměření a charakteristice svých spolupracovníků, ale i svým terénním výzkumům a budování Mlýnské doliny. Vzpomínky některých pracovníků dokreslují politické poměry doby, s nimiž se museli potýkat a přibližují, jakým pro ně bylo Valašské muzeum v přírodě útočištěm.

Velmi podrobně se jim věnuje Petr Šuleř v kapitole *Vzpomínky na Valašské muzeum*, jež mají velmi překvapivé zakončení tohoto jeho údelu. Podobně Oldřich Kramoliš v příspěvku s názvem *Muzeum, skanzen – filosofická anamnéze* připomíná, že nemohl bez stranické legitimace najít zaměstnání ve svém oboru (filozofie) a vzpomíná na podobně postižené muzejní kolegy, ale také na své nejbližší spolupracovníky zejména z propagačního oddělení a technické pracovníky.

Do kapitoly *Co my už toho pamatujeme* včlenil Václav Tetera, zakladatel a dlouholetý vedoucí zemědělského oddělení, vzpomínky na své první setkání s Ing. Bečákem, který ho nadchl pro jeho působení v rožnovském muzeu. Vzpomíná na první setkání s ostatními pracovníky, na spolupráci s Jiřím Langerem a také na období, kdy byl jediným svazákem ČSM. Jeho spolupracovnicí byla Drahomíra Hrubanová, jež ve zprávě *Byla jsem zahradnicí v muzeu v přírodě* popisuje, co všechno měli zahradníci v muzeu na starost a nebylo toho málo. Tím nejmenším bylo asi zalévání květin v oknech, které v parných dnech znamenalo několik hodin práce.

Pojednání Jaroslava Štíky *O muzeu, které mám rád* má bilanční charakter týkající se nejen jeho osoby, ale i spolupracovníků, folklorních akcí, vývoje a budoucnosti muzea. Emilie Haroková, znalkyně těšínské kultury a lidového nábytku v textu *Jak vzpomínám na Valašské muzeum* přibližuje především výsledky svých terénních výzkumů i archivního bádání a budování rozsáhlé sbírky nábytku, jež je jedním z hlavních výsledků její odborné práce. Doubravka Vejmelková ve *Vzpomínkách průvodkyně* popisuje úskalí provozu muzea a průvodcovské služby. V příspěvku *Průvodkyně ve Valašském muzeu* na ni navazuje Irena Děcká. Vzpomíná mimo jiné na své působení ve folklorním souboru Polajka i na „zimní“ zaměstnání v muzejní dílně lidové umělecké výroby. S muzeem spolupracovala i po svém odchodu do školství a v důchodu se do něj vrátila v roli demonstrátorky – paní učitelky v muzejní škole ve Valašské dědině.

Vzpomínkové texty uzavírá stať Jiriny Veselské *Jiné muzeum, jiné problémy*. Představuje již novou dobu a nové problémy, jejichž řešení však bylo stejně složité a náročné jako těch, se kterými se muzeum potýkalo ve svých počátcích. V příspěvku je připomenuta rekonstrukce Pusteven a budovy Sušáku. Zajímavý je podrobný popis toho, jaké úsilí bylo třeba vynaložit na zajištění dostatečných depozitárních prostor a nového konzervátorského pracoviště. Náročné bylo zpracování projektu pro čerpání tzv. norských fondů, který umožňoval uskutečnit jinak

nedosažitelné investiční akce mimo jiné v areálu Valašská dědina a v Mlýnské dolině.

Tento stručný popis obsahu nemůže vystihnout všechny důležité a zejména zajímavé momenty ve vzpomínkách pamětníků. Díky vhodnému seřazení příspěvků sledujícím v podstatě časovou osu podávají tyto příspěvky, jež se často doplňují, nesmírně plastický obraz vývoje budování Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, obraz, který není zřejmý z oficiálních bilančních přehledů. Odrážejí, jaké nadšení pro věc museli tehdy i v nedávné době muzejní pracovníci všech možných oborů mít, aby překonali nepříznivé podmínky. Byly jimi nejen organizační změny dané změnou zřizovatelů muzea, které vždy nebyly k lepšímu, ale také např. koncepční spory s památkáři. Zejména to však byly nevhodné pracovní podmínky, jako byla zima na pracovišti, nedostatek pracovního zázemí, fyzická náročnost práce a nízké mzdy, ale i zásadní problémy s bydlením, jež pracovníkům komplikovaly osobní život. S těmito nároky se museli vyrovnat díky improvizaci, vlastním schopnostem a iniciativě. Titul publikace – *Muzeum v srdci* – přesně vystihuje tento přístup.

Je překvapivé, jak plasticky a podrobně se prostřednictvím „subjektivních“ vzpomínek podařilo znázornit fungování provozu muzea, postupné vytváření organizační struktury, utváření prvních koncepcí, počátky propagace či fungování „živého“ muzea. Velmi zajímavý pohled přináší zdánlivě nedůležitá líčení prvních chvil a dní v muzeu.

Autenticitu doby vnáší do textů také občasné užívání terminologie běžné v tehdejším muzejnictví.

Název *Muzeum v srdci* nese publikace plným právem. Přináší svědectví o tom, s jakou obětavostí a tvůrčím zápallem se všichni pracovníci věnovali své práci nad míru svých povinností, aby muzeum mohlo plnit své úkoly a posouvat se dále. Shodují se, že přes těžkosti a únavu, pokud práce přerůstala přes běžný rámec, je jejich činnost a úsilí naplňovaly a byly smysluplné. Ačkoli jsou vzpomínky pamětníků naprosto konkrétní a týkají se pouze Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, mají přesto obecnou vypovídací hodnotu. Předkládají veřejnosti obecné

rysy jednotlivých etap vývoje muzejnictví u nás. Mohu doložit i z vlastní zkušenosti, jak silně přítomné bylo u většiny tehdejších muzejníků ono muzeum v srdci, tedy láska k oboru, snaha prostřednictvím své práce představit svou muzejní instituci na přiměřené úrovni. Stejně obecné však byly i ony nepříznivé pracovní podmínky, které vládly i v jiných muzeích. Ačkoli publikace nejspíše nebude čtením pro širokou veřejnost, zaznamenané vzpomínky jsou příspěvkem nejen k historii muzejnictví, ale jsou i dokumentem doby, popisují atmosféru a charakter určité epochy.

Helena Mevaldová
Beroun

Nová stálá expozice *Pohledy do minulosti* **Klobouk v Městském muzeu v Kloboukách u Brna**

Malebné město Klobouky u Brna leží v polovině cesty mezi Brnem a Hodonínem, v údolí nedaleko hlavní silnice. Člověk v rychle jedoucím autě může odbočku do údolí lehce minout, i když si snad povšimne siluety větrného mlýna na vzdáleném horizontu. Přesto se však Klobouky zviditelnily, a to, když v srpnu 2020 nabídly veřejnosti nově opravené a rozšířené muzeum. Do konce sezóny 2021 muzeem prošli návštěvníci z blízkých i velmi vzdálených koutů; vedle místních také rodiny s dětmi odjinud, cyklisti, automobilisté, senioři, potomci klobouckých rodáků usazení v Srbsku, školní děti všeho věku nebo skupina studentů architektury z Brna. Významnými návštěvníky byli potomci zakladatelů muzea.

Ke vzniku muzea v Kloboukách u Brna přispěla jako leckde jinde v Čechách a na Moravě Národopisná výstava československá konaná v Praze v roce 1895. Další impulz mu pak dala v roce 1903 Jihomoravská hospodářská, průmyslová, živnostenská a národopisná výstava v Kloboukách. „*Nepochybujeme, že zajímavý obrázek veselé, srdečné minulosti našeho lidu přivábí četné přátele národopisu, který vůbec s oddělením uměleckým patří mezi nejnádhernější a nejvýznamnější atrakce této výstavy*“, napsal deník Čas 17. září 1903. Některé exponáty zůstaly po výstavě

v obci a postupně k nim přibýly další sběry a nálezy, takže v roce 1906 byl logickým krokem vznik Musejního spolku. Jeho hlavním cílem bylo: „*Starati se o to, by v Kloboucích u Brna založeno, udržováno a rozmnožováno bylo museum*.“ Povedlo se to ještě téhož roku a pro veřejnost bylo muzeum otevřeno 2. října 1907.

Od samých počátků mělo muzeum problémy nikoli se sbírkami, ale se zajištěním prostorů pro své „*nejnádhernější a nejvýznamnější atrakce*“. Sbírky se několikrát stěhovaly, v plánu byla v meziválečném období také stavba samostatného „*muzejního domu*“. Nakonec sbírky skončily ve dvorním traktu zámecké budovy v bývalých sýpkách. Zatímco budova zámku patří od roku 1932 obci Klobouky, muzejní exponáty postupně přešly z vlastnictví Musejního spolku do vlastnictví obce, později pod správu Místního národního výboru, dále pak pod Okresní a později Regionální muzeum v Mikulově, následně i pod správu Moravského muzea v Brně. Po několikaletých jednáních se v roce 1998 muzeum vrátilo Městu Klobouky u Brna a v současnosti funguje jako Městské muzeum Klobouky u Brna.

Expozice *Pohledy do minulosti Klobouk* představuje jádro původních národopisných sbírek muzea. Návštěvník vidí zařízení selské jizby s malovanou lavicí, truhlou a svatým koutem, s nádobím a dřevěnými formami na máslo, s kolébkou, hračkami a postelí pro rodičku s vyšívanou koutnicí. Zařízení pochází většinou z 19. století. Na kolébce je namalované vročení 1857 a patří

Z nové expozice klobouckého muzea. Foto Archiv Městského muzea Klobouky u Brna, 2021.

k ní i konkrétní příběh. Pro svého syna Jana Herbena (pozdějšího spisovatele a novináře) ji nechala udělat jeho matka. Nesla ji od stolaře domů na zádech přes několik vesnic. K dalším osobnostem klobouckého regionu se vztahuje jiný exponát v expozici: včelí klát z lipového dřeva z pozůstalosti bratří Mrštíků. Návštěvník zde najde i další včelařské potřeby a dozví se, že Vilém Mrštík své technicky dokonalé úly prezentoval na zmíněné Jihomoravské výstavě v roce 1903. Tradiční ruční nářadí potřebné pro práci na poli, ve sklepě a v hospodářství najde návštěvník muzea v osvětlených zásuvkách a na policích podél západní strany expozice. Uprostřed místnosti upoutá pohled několik figurín v dobových klobouckých krojích s rozlišením

na svobodné a ženaté/vdané. Krásu zdobení a výšivek z této oblasti hanáckého Slovácka může zájemce obdivovat také na vystavených plachtách a na jiných lidových textiliích a součástech krojů.

Etnografka Mgr. Terézia Ondrová se při sestavování expozice a výběru konkrétních exponátů inspirovala rukopisnými zápisy místních osobností, především Jakuba Vrbase, Karla Jaromíra Bukovanského a Václava Špačka. Návštěvník tak poblíž předmětu nejde i kopii receptu na povidla, perník či mazání pro dobytek z Bukovanského zápisníku, nebo pořekadla a rady hospodářům pro jednotlivá roční období z Vrbasových pamětí. Především děti pak mohou hmatem a zrakem poznávat látky, z nichž se šily kroje, lupou zkoumat

semínka hospodářských rostlin, čichem rozeznávat sušené koření a byliny, hledat odpovědi na prastaré hádanky, nebo obléci panenku do miminkovské košilky a zabalit ji správně do povijanu. Je tu pro ně také několikavrstevná skládačka – puzzle – ze života včely, nebo možnost ozdobit si libovolným vzorem kraslici na čtvrtce papíru. K většině vystavených předmětů najde návštěvník informace v tištěném průvodci a na dotykových obrazovkách; postup výzdoby kraslic například ukazuje dokumentární film s jednou ze zasloužilých maléřeček. Děti pak mají k dispozici pro všechny expozice muzea pracovní listy a doplňovačky.

K pokladům expozice *Pohledy do minulosti Klobouk* patří sbírka habánské keramiky, ojedinělé dřevěné koutní skříňky a police vykládané slámou a obrazy malované na skle. Řada předmětů z této části sbírky se dostala v uplynulých sto letech na nejruznější výstavy do světa; naposledy to byl obraz

na skle malovaný počátkem 19. století ve ždánické dílně pro evangelické domácnosti. Autor na něm parafrázuje znění tolerančního patentu. Početné obrazy na skle pro katolické domácnosti zobrazují nejruznější patrony a svaté.

Expozice *Pohledy do minulosti Klobouk* získala v rámci Ankety o nejvýznamnější počin v oboru za rok 2020 v kategorii Výstava, expozice 1. cenu od pořádající České národopisné společnosti. Slova chvály sklízí od návštěvníků i další expozice muzea: Archeologie, Významné osobnosti Klobouk a okolí, a především Česká cesta a Klobouky u Brna. Právě díky přeshraničnímu grantu na Českou cestu se mohlo Město Klobouky spolu s odborníky a dobrovolníky pustit do rekonstrukce a rozšíření svého muzea.

Irena Příbylová
Klobouky u Brna

Výstava Do Brna široká cesta. Kramářské písně se světskou tematikou

Dne 4. září 2020 byla v prostorách Moravského zemského muzea zahájena výstava „Do Brna široká cesta. Kramářské písně se světskou tematikou.“ Pod vedením kurátorky Etnografického ústavu MZM PhDr. Jany Polákové, Ph.D., se na její přípravě podílelo mnoho institucí, jako například Etnologický

ústav Akademie věd ČR, pracoviště Brno, Ústav českého jazyka Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Moravská zemská knihovna v Brně i Moravské zemské muzeum.

Sice se jednalo o menší instalaci, ale o to více důkladnou, zajímavou a názornou. Výstava návštěvníka vtáhla do melodií světských kramářských písní, jež představovaly zpívanou formu zpravodajství na tehdejších trzích, jarmarcích, poutích a dalších veřejných

místech. Umožnila tak nahlédnout do minulosti na způsob šíření důležitých a zajímavých zpráv v Brně a na dalších místech Moravy. Dále představila motivy a souvislosti, jež se objevily v textech, protože účelem kramářských písní bylo především informovat o nejnovějších událostech ve společnosti; zároveň však měly nádech humoru a teatrálnosti. Návštěvníka výstava seznámila jak s jejich historií, funkcí, hudebností a způsobem interpretace, tak i s propojeností s dnešní dobou.

Vystavenými exponáty byly nejen sbírkové konvoluty kramářských písní, ale také i staré tisky, dobový oděv, hudební nástroje a různé drobnosti, které s sebou nosil zpěvák kramářských písní. Prezentované sbírkové předměty skvěle doplnily podrobné průvodní texty a popisky. Obohacujícím prvkem byly audiovizuální smyčka a interaktivní obrazovka, jež zábavnou formou detailněji představily vystavované tisky.

Na výstavě se návštěvník setkal s písněmi, jako *Pochval každý jazyk Boha*, *Nová píseň o hrozných vraždách a loupežích, které spáchal Josef Kögler*, dále jeho *outěk, zatčení a odsouzení k smrti* anebo *Do Brna široká cesta*, podle níž nesla výstava název. Kurátorka výstavy Jana Poláková nastínila v souvislosti s kramářskými písněmi tuto dosud neobjasněnou otázku: „*Třeba Čtyři koně ve dvoře nebo Žezuličko, kde jsi byla, což jsou obecně známé písničky, tak jsou vlastně původem kramářské. Ten*

původ kramářských písní známý není, v tom smyslu, že nevíme, jestli se lidové písně přenášely do kramářských, nebo kramářské do lidových.“

Výstava jistě oslovila jak starší generaci, tak i generaci mladší. Byla určena pro širokou veřejnost, a tak mohla obohatit každého, kdo se rozhodl zavítat do prostor Dietrichštejnského paláce, kde probíhala do 7. března 2021.

K výstavě kramářských tisků byl Moravským zemským muzeem vydán i kvalitní katalog, jenž je dostupný také v online podobě. Editorkou katalogu byla Hana Glombová. Jeho obsah je kombinací dvou částí, a to výkladové a prezentační. V části výkladové čtenář najde kapitoly týkající se výroby a distribuce kramářských tisků, dále melodií a volených témat kramářských písní, nebo také kapitoly o grafické, obrazové a dekorativní složce. V části prezentační čtenář nalezne podrobnější popis některých vystavovaných artefaktů, k nimž je přiložená také i fotografická dokumentace. Na konci katalogu čtenář najde obsáhlý seznam písňových pramenů a literatury.

O kvalitě výstavy *Do Brna široká cesta. Kramářské písně se světskou tematikou* svědčí také to, že obdržela cenu České národopisné společnosti za rok 2020 v kategorii výstava a expozice.

Vanesa Valovičová
Ústav evropské etnologie
FF MU Brno

Vltavské vzpomínky i pro budoucnost

Zdánlivě uzavřenou kapitolou je už tradiční voroplavba na Vltavě. Přispělo k tomu letos v létě úmrtí posledního plavce na vorech Václava Husy, rodáka z plavecké vsi Hladná. Žil řadu let v Bechyni, kam se jeho rodiče přestěhovali z jeho rodné vsi, když se zatápěla po postavení Orlické přehrady. Díky své vynikající paměti nesl dále tradici plavby na vorech alespoň ve svých vzpomínkách a vyprávěních pro nejrůznější účely. Když jsme se před více než dvaceti lety poprvé setkali a pak opakovaně, vždy se divil, jak se zájem odborníků, médií i široké veřejnosti o voroplavbu vrátil. Zástupce rodu Husů bychom přitom našli už v seznamu pamětníků v dokumentaci jihočeské voroplavby, prováděné v 50. a 60. letech minulého století tehdejším Ústavem pro etnografii a folkloristiku. V jejich přínosu pro dokumentaci plavectví pokračoval i Václav Husa. Vycházel ze zkušeností a znalostí uchovávaných v jeho rodu, zejména ze života svého otce Vojtěcha Husy, který se z plavce vypracoval na obchodníka s dřívím. Hlavně získal informace od strýce Josefa, proslulého vorového vrátného, který měl mezinárodní vrátnenský patent na plavbu do Německa. Až tam „plouli“ někteří jihočeští plavci se svými vorovými prameny, které se v Praze přestavovaly na větší šířku a délku. Osobně mě zaujal zejména příběh, kdy si strýc Josef jako mladý vrátný troufnul plavit dřevo z Prahy-Holešovic do Riesy (Sasko) na počátku zimy, kde na něj netrpělivě čekal

majitel loděnice. Dokumentuje totiž kulturní rozměr voroplavby.

V zimě hrozilo, že houžve, jimiž byly klády svázané, kvůli mrazu popraskají a pramen se na vodě rozpadne. Pramen měl tenkrát 600 kubiků a byl asi čtyřikrát větší než vltavský. Přes všechny nástrahy nastupující zimy jej Husa dokázal v pořádku dopravit na místo určení. Majitel loděnice nechal tehdy Josefa Husu, jeho bratra Vojtěcha a celou plaveckou partu na své útraty několik dní ve svém podniku. Zde si mohli vše prohlédnout, seznámit se s výrobou lodí a společenským i kulturním prostředím města.

Václav Husa se dostal na vorové prameny už v dětství, ještě před druhou světovou válkou, kdy voroplavba za účelem obživy plavců byla na Vltavě stále živá. Přivedl jej tam právě strýc Josef. Učil ho vše, co bylo ke zhotovení a plavbě pramenů potřeba, vyprávěl mu i svůj příběh z mládí o cestě do Riesy. Díky tomu a své mimořádné paměti mohl se pak stát Václav Husa v pozdním věku známým popularizátorem voroplavby a života na staré řece, ještě před postavením přehrad. Znal všechno podstatné o stavbě vorů i o plavbě, znal po jménech mnohé plavce, šenkýře z plaveckých hospod, mlynáře z vltavských mlýnů, z paměti jmenoval důležitá a významná místa na řece, vyjmenoval nebezpečné kameny v řece snad po celém toku Vltavy. Plavci museli o nich vědět, aby si na ně mohli dát pozor. Etnologovi dokázal odpovědět na vše podstatné, co potřeboval zjistit o voroplavbě, dobře hovořil svým výrazným hlasem a zpravidla v typické rádiovce

i na kameru. Ochotně přijímal novináře a spisovatele, vždy byl vstřícný a sdílný ke všem, kteří měli rádi Vltavu s její bohatou historií.

Odchodem Václava Husy by mohla být udělána tečka za popularizaci významného odvětví tradiční lidové kultury, kterou voroplavba na Vltavě a přítocích představovala. Naštěstí tomu tak není, jak to dokládá i výstava „Vltavané – tradice plaveckých spolků“, která se uskutečnila ke 150. výročí spolku Vltavan Praha v pražském Národopisném muzeu Národního muzea v Praze na Smíchově. Původně byla plánována od 18. května do 19. září 2021, ale pro zájem veřejnosti byla prodloužena do 31. prosince 2021. Spolek Vltavan založili plavci, kteří se živil plavbou dřeva na Vltavě, stejně jako Václav Husa a jeho rod. Cílem spolku bylo poskytovat pomoc potřebným plaveckým rodinám v případě nouze. V současnosti se spolek zaměřuje na kulturní a společenskou činnost. Je také nositelem plaveckých tradic. Dokumentuje plaveckou historii, podílí se na stavbě replik vorů a ukázkových plaveb. To vše má význam pro budoucnost a zachování důležitého kulturního odkazu voroplavby.

Je dobře, že se přední muzejní pracoviště ujaló tematiky plavectví a představilo ho prostřednictvím spolku Vltavan veřejnosti. Výzkum plavectví a zhodnocení významu voroplavby by zdaleka neměly být uzavřeny. Je potřeba tomuto tématu ještě věnovat odbornou pozornost. Svět plavců totiž představoval specifickou kulturu, výrazně odlišnou od okolního prostředí. Četné plavecké vesnice na Vltavě a přítocích se odlišovaly od

kulturního prostředí okolních zemědělských vesnic. Plavci představovali nositele jiných kulturních zvyklostí, na svých cestách se seznamovali s novinami z Prahy a ostatních českých měst a dokonce z Německa. Významně tak ovlivňovali prostředí českého venkova. Stejně jako Josef a Vojtech Husovi po svém několikadenním pobytu v Riese. Odtud přinesli do domovské vsi zprávy o všem novém, co viděli v Německu, včetně dárkových předmětů pro své blízké. Za mimořádnou plavbu v zimě dostali dobře zapláceno. Podobnou roli měli ostatní plavci. V době minimálního cestování a chybějících sdělovacích prostředků hrála voroplavba výraznou roli kulturního prostředníka. V Hladné se například konaly proslavené bály, protože se zde tančilo jinak než v okolních vesnicích, byly zde k vidění taneční novinky, které jinde neznali. Autoři výstavy Jiří Mejstřík a Jan Pohůnek ale připomínají ještě jeden důležitý důvod, proč by se na voroplavbu nemělo zapomínat v muzejní a etnologické práci. V současnosti se připravuje také ve spolupráci s Vltavem zápis evropského vorařství na Reprezentativní seznam nehmotného kulturního dědictví UNESCO. To by mělo pomoci udržet životaschopnost tohoto významného jevu tradiční kultury. Snaha Václava Husy a jemu podobných nadšenců tak nepříjde nazmar. I jeho vzpomínky, které předával, přispějí k tomu, že voroplavba bude žít dál, i když třeba jen ve formě folklorismu a ukázkových plaveb vorových pramenů.

*Vít Smrčka
Praha*

Konference *Mezi etnografií, folkloristikou a muzejnictvím*

Ve dnech 6. a 7. září 2021 se konečně mohla uskutečnit kvůli pandemické situaci již několikrát odložená odborná konference k nedožitým devadesátým narozeninám PhDr. Karla Pavlišťika, CSc., (1931–2018). Hlavními pořadateli byly Klub H+Z a Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně ve spolupráci s Českou národopisnou společností.

Představovat jednu z nejvýraznějších postav zlínského kulturního života a moravské etnografie považuje autor těchto řádek za zbytečné. Naopak je na místě zdůraznit myšlenky a záměry, které vedly organizátory ke svolání tohoto konferenčního setkání. Připomínané jubileum osobnosti Karla Pavlišťika se stalo vhodnou příležitostí k reflexi jak jeho díla, tak i všech oblastí, ve kterých se po celý svůj odborný život pohyboval. Tematické okruhy byly proto vymezeny poměrně široce: 1) Současné proměny tradiční lidové kultury, jejich dokumentace a prezentace; 2) Folklorismus, jeho dokumentace, pódiové ztvárnění při veřejné prezentaci; 3) Cestovatelské aktivity 20. století, jejich dokumentace a možnosti využití v muzejních expozicích.

Jak se uvedenou tematickou šíří podařilo naplnit, je patrné při bližším pohledu na složení jednotlivých přednesených příspěvků. Na úvod prvního konferenčního dne účastníky přivítal ředitel zlínského muzea Pavel Hrubec. První vystupující Lucie Uhlíková (Etnologický ústav AV ČR Brno) se zaměřila na valašský odzemek a podívala

se na něj perspektivou studia kulturní identity a paměti. Jak zdůraznila, pro Karla Pavlišťika byly verbuňk a odzemek, tyto dva mužské sólové tance prestižního charakteru, velké životní téma. Záleželo mu na nich a zasloužil se o aktivity, které byly důležité pro jejich udržení. Přednášející představila nejen historický vývoj odzemku, ale prostřednictvím výpovědí současných respondentů ukázala, že k dnešnímu odzemku patří kontrola i sebekontrola „správné“ podoby tance. Jiří Čevela z Ústavu hudební vědy FF MU Brno se podíval na vztah mediální prezentace a zvukových nahrávek cimbálových muzik. Souvislosti prezentoval na příkladu Uherskohradištska, které je charakteristické velkým počtem kvalitních cimbálových hudeb. Příspěvek Zdeňka Vejvody (Etnologický ústav AV ČR Praha) *Historické sestavy českých dudáckých muzik v produkci folklorních souborů* shrnul vývoj dudácké hudební produkce. Slovem i hudebními ukázkami demonstroval kontrast mezi historickou formou hry dudáka a současnou jevištní formou, kterou umožnila nejen postupná profesionalizace hráčů, ale zejména technické inovace ve vývoji dud.

Odpolední blok zahájila Jana Pospíšilová (Etnologický ústav AV ČR Brno), která představila tzv. wollmanovskou sběratelskou akci. V meziválečném období prováděli studenti profesora Franka Wollmana z brněnské univerzity rozsáhlý terénní sběr slovesného folkloru. Materiál sesbíraný na Valašsku (ale i jinde na Moravě) byl dlouhou dobu považován za ztracený. Po jeho překvapivém

nálezu probíhá v současnosti pečlivě třídění a ediční zpracovávání, které dává předpoklad k budoucímu publikování. Další příspěvek *Mužáci ze Zlína* představil mužský pěvecký soubor, u jehož založení Karel Pavlišťík stál. Za nepřítomného Petra Novotného jej přečetl publicista a soudce Josef Holcman. Volně pak navázal vlastním vystoupením vzpomínkového charakteru, ve kterém ukázal Karla Pavlišťíka jako iniciátora desítky novodobých výročních rituálů a konzultanta divadelních inscenací. Na příkladu masopustních obchůzek popsal způsob jeho dokumentační práce v terénu.

Po vyčerpání odborného programu se účastníci konference pomalu přesunuli na hrad v Malenovicích, kde byl připraven společenský večer. V hájence před hradem měli možnost prohlédnout si oceňovanou expozici *Dřevo, proutí, sláma* z roku 2004, která je výstavním zúročením celoživotního Pavlišťíkova výzkumu, tj. zpracování přírodních materiálů rukama venkovských výrobců-naturistů. Během příjemného, byť již poměrně chladného večera zazněly vzpomínky a milá vyznání několika spolupracovníků a přátel pana doktora. Vyprávění proložily svými hudebními vystoupeními mužské sbory *Mužáci ze Zlína* a *Vavříneček z Bojkovic* spolu s cimbálovou muzikou Kašava v čele s primášem Petrem Králem.

V prvním bloku následujícího dne pozdravil účastníky za spolupředatele předseda České národopisné společnosti Jiří Woitsch. Prostřednictvím příspěvku Věry Kovářů jsme se vrátili k počátkům zlínského muzea a k postupnému budování jeho etnografických sbírek.

Vystupující představila některé ze zásadních osobností, které u kořenů instituce stály (Ladislav Rutte, Antonín Václavík), včetně řady nadšenců, často členů místního Sokola. Samozřejmě sledovala i počátky působení Karla Pavlišťíka ve Zlíně. Bohaté možnosti prezentace zvykosloví v muzeích v přírodě představila na příkladech ze své domovské instituce, tedy z Národního muzea v přírodě – Valašského muzea v přírodě Jana Tichá. Na kvalitu muzejní dokumentace, které věnoval Karel Pavlišťík velkou pozornost nejen při jejím pořizování v terénu, ale i při následné pečlivé muzejní katalogizaci, upozornila Alena Prudká z pořadatelského muzea. Ivana Ostránská (Muzeum regionu Valašsko) ve svém vstupu, věnovanému sušení ovoce v tradičních valašských sušárnách, akcentovala především proměny tradice a její oživení v současnosti. Lubomír Marušák vyzvednul přímý inspirační vliv díla Karla Pavlišťíka na svou sběratelskou a publikační činnost, která vyvrcholila vybudováním soukromého „Muzea dřevěného porculánu“ v Držkové. Ondřej Machálek, etnograf zlínského muzea, setrval tématem v této podřevnické obci, ale nastínil období druhé poloviny 20. století, kdy se výroba dřevěného nábytku a nářadí v Držkové stala poměrně úspěšnou součástí přidružené výroby místního JZD. Archivářka a kurátorka fondu H+Z ve zlínském muzeu Magdalena Preiningerová prostřednictvím výběru fotografií ukázala bohatství tohoto sbírkového fondu, který se již nevěnuje pouze dokumentaci sbírky cestovatelů Jiřího Hanzelky a Miroslava Zikmunda,

ale shromažďuje i další doklady moderního cestovatelství. Zásadním důvodem, proč došlo k předání sbírek H+Z zrovna do zlínského muzea, bylo přátelství obou cestovatelů s Karlem Pavlišťíkem a jejich důvěra k jím reprezentované muzejní instituci.

V rámci dvou konferenčních dní se podařilo pootevřít (jistěže ne vyčerpat) všechna témata, která si pořadatelé vytýčili. Přednesené referáty se velmi vhodně doplňovaly a skládaly dohromady pestrý

obraz o osobnosti, jejíž vědecky bohatý, přitom lidsky naplněný pozoruhodný život by měl být inspirací pro další generace etnologů, folkloristů a muzejníků. Je proto nadmíru potěšující, že z konference má vyjít recenzovaný sborník příspěvků.

Ondřej Machálek

*Muzeum jihovýchodní Moravy
ve Zlíně*

Valné shromáždění Národopisné společnosti Slovenska 2021

Restriktivní opatření spojené s epidemií koronaviru způsobily, že valné shromáždění Národopisné společnosti Slovenska (NSS) plánované na podzim loňského roku se uskutečnilo o půl roku později 25. března 2021, ale i tak muselo proběhnout online formou. Na jeho přípravě se vedle předsedkyně společnosti Martiny Bocánové podílela členka hlavního výboru Hana Hlôšková, která mu předsedala; technické řešení bylo v kompetenci IT specialistů z Filozofické fakulty UCM v Trnavě, kde předsedkyně působila na Katedře etnologie a mimoevropských studií.

Program jednání zahrnoval obligátní body valných hromad, tj. volbu komise, zprávu o činnosti za poslední volební období, volbu nového hlavního výboru a předsedy/předsedkyně spojenou s vizí další činnosti společnosti,

diskusi k předneseným zprávám, ocenění nejvýznamnějších počínů v oboru za uplynulé volební období atd. Na úvod slovenské kolegy pozdravil předseda České národopisné společnosti Jiří Woitsch. Následovala přednáška Zuzany Beňuškové „Transformácie Národopisnej spoločnosti Slovenska na pozadí dejinných udalostí“, zaměřená na její vývoj po vydělení z jednotné celostátní organizace československých etnografů. Výklad byl rozdělený do dvou vývojových etap s mezníkem v roce 1989. Zajímavá byla prezentace činnosti NSS prostřednictvím autentických fotografií. Někteří osobnosti z řad slovenských etnologů si účastníci jednání připomenuli v souvislosti s jejich úmrtí od posledního valného shromáždění NSS. Byli to Zuzana Profantová, Božena Filová, Irena Pišútová, Ján Michálek, Ondrej Demo a Wojciech Dudziak.

Zhodnocení činnosti NSS a hlavního výboru za uplynulé volební období přednesla Martina Bocánová, předsedkyně

společnosti. Vyzdvihla, že se podařilo zajistit pravidelné vydávání spolkového periodika *Etnologických rozprav* připravovaného ve spolupráci s oborovými vysokoškolskými pracovišti, i přes problémy s jeho financováním. Pokles členské základny (ke konci roku 2020 měla NSS 81 členů) vyžaduje soustředit se na mladou generaci etnologů. Informovala o spolupráci NSS s vědeckými společnostmi tuzemskými i zahraničními (např. s Českou národopisnou společností), zmínila její podíl při organizaci domácích konferencí, studentských vědeckých aktivit a v rámci Etnofilmu Čadca, tj. cenu Etnolog za kamerou udělovanou společností. Na závěr poděkovala za práci všem členům výboru i dalším spolupracovníkům a připomenula jubilanty v uplynulém období.

Následující zprávu o aktivitách NSS v rámci UNESCO přednesla Ľubica Voľanská a doplnila Jana Ambrózová. O činnosti Pedagogické sekce pracující v rámci NSS referovala její předsedkyně Zuzana Beňušková. Finanční otázky související s činností NSS objasnily zpráva hospodáře výboru Juraje Janta a zpráva revizní komise, kterou zpracovaly Dita Andrušková a Katarína Košťalová.

Následující bohatá diskuse přinesla některé zajímavé návrhy, mezi nimiž se objevila i úvaha na změnu názvu společnosti, aby oslovila i mladou generaci (Alexandra Bitušíková). Otázka mladých se stala živě diskutovaným tématem. Jiným námětem byla dokumentace oboru, kterou by NSS jako zastřešující organizace slovenských etnologů mohla zajišťovat. Nezapomínat

ani na dokumentování IT oblasti, připomněla Zuzana Beňušková. Juraj Zajonc otevřel otázku běžné oborové bibliografie, která byla opuštěna, ale její potřeba je stále aktuální. Myšlenku na vytvoření pracovních skupin k vymezeným oblastem činnosti podpořila Marta Botíková. Se stárnutím členské základny došla řeč i na výši členských příspěvků pro seniory nad 70 let.

Během dalšího jednání valné shromáždění odsouhlasilo i některé změny ve stanovách společnosti, které se týkaly čestných členů. Novou čestnou členkou NSS se stala Katarína Holbová, dlouholetá pracovnice Tekovského muzea v Levicích.

Na předsedkyni NSS kandidovala Katarína Popelková, vědecká pracovnice Ústavu etnologie a sociální antropologie SAV Bratislava. Ve své předvolební řeči uvedla, že se pokusí zajistit kontinuitu v činnosti NSS a při plnění úloh daných stanovami společnosti. Mladé členy by společnost měla přitáhnout svou aktivní prací. Souhlasí s vytvořením nových pracovních skupin, pokud budou mít jasné poslání. Bude se snažit zachovat tiskovou podobu *Etnologických rozprav* jako značky NSS.

Tajnou volbou byla za předsedkyni NSS zvolena PhDr. Katarína Popelková, CSc. (ÚESA SAV Bratislava). Ve výboru bude pracovat jako hospodářka Dominika Lešková (Katedra etnologie a muzeologie FiF UK Bratislava); členkami výboru se staly Martina Bocánová (Západoslovenské muzeum Trnava; Katedra etnologie a mimoevropských studií FF UCM Trnava), Miriama

Bošeľová (Katedra etnologie a folkloristiky FF UKF Nitra), Eva Dudková (Slovenské národné múzeum Martin), Lucia Ditmarová (Národné osvetové centrum Bratislava), Hana Hlôšková (Ústav etnologie a sociálnej antropológie SAV Bratislava), Zuzana Panczová (Ústav etnologie a sociálnej antropológie SAV Bratislava). Náhradnice: Mária Mizeráková (ÚLUV Stupava) a Katarína Slobodová Nováková (Katedra etnologie a mimoevropských štúdií UCM Trnava). Za revizory boli zvolení: Dita Andrušková (Záhorské múzeum, Skalica) a Juraj Janto (Katedra etnologie a muzeológie FiF UK Bratislava).

Součástí programu valného shromáždění bylo také vyhlášení cen Národopisné spoločnosti Slovenska za uplynulé obdobie 2018–2020 v kategóriách:¹

Publikace

Krekovičová, Eva: *Piesne a etnická identifikácia Slovákov v Maďarsku. Výskum z obdobia 1991–2017*. Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV a Veda SAV, 2018.

Mann, Arne B.: *Rómski kováči na Slovensku / Roma Blacksmiths in Slovakia*. Bratislava: Ústredie ľudovej umeleckej výroby, 2018.

Jágerová, Margita a kol.: *Kalendárna obyčajová kultúra vo vidieckom prostredí na začiatku 21. storočia (vybrané problémy)*. Nitra: UKF, 2018.

Danglová, Oľga: *Ornament a predmet. Dekoratívna tradícia na Slovensku / Ornament and Object. Decorative Tradition in Slovakia*. Bratislava: ÚLUV, 2019.

Zuskinová, Iveta: *Ovčiarstvo v Liptove. [Liptovský Mikuláš]: Spoločnosť priateľov liptovskej dediny*, 2019.

Bocánová, Martina – Žeňuchová, Katarína: *Zakliata hora Pavla Dobšinského*. Bratislava: Národopisná spoločnosť Slovenska, 2019.

Zajonc, Juraj: *Svätí s menom Valentín a sviatky zamilovaných*. Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV a Veda SAV, 2020.

Salner, Peter (Ed.): *Holokaust okolo nás. Roky 1938–1945 v kultúrach spomínania*. Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV a Marenčin PT, 2020.

Bužeková, Tatiana: *Mágia a čarodejníctvo v etnografických štúdiách do polovice 20. storočia*. Bratislava: AKA-media, 2020.

Výstava / Expozice

Dita Andrušková: *Rodina v tradičnej ľudovej kultúre Záhoria*. Záhorské múzeum v Skalici.

Peter Jantoščiak (kurátor) – Oskár Elschek (námět): *Majstri hudobných nástrojov – hudobné nástroje v ľudovej kultúre na Slovensku*. Ústredie ľudovej umeleckej výroby. Bratislava, 2020.

Izabela Danterová – Sandra Kralj Vukšić – Tatjana Buha: *Textilné nápisové nástenky – výtvarné prejavy našich babičiek*. Vlastivedné múzeum v Galante, Galanta.

¹ Zdroj: <http://www.nss.sav.sk/ceny-narodopisnej-spolocnosti-slovenska-2021/> (cit. 15. 11. 2021).

Cena Adama Prandy

Jana Ambrózová a Bernard Garaj za organizaci mezinárodní konference „Traditional Music and Dance in Contemporary Culture(s)“ v roce 2018 a za stejnojmenný sborník (Nitra 2019).

Zvláštní uznání

obdržela Katedra etnologie a muzeologie FiF UK za velký odborný seminář v rámci Týdne vědy a techniky 2018, 2019 a 2020 (online).

Schválením usnesení bylo online valné shromáždění Národopisné společnosti Slovenska 2021 ukončeno. Případní zájemci najdou další informace na internetové stránce <http://www.nss.sav.sk/>. Přejeme slovenským kolegům zdar v další práci při naplňování programu vytyčeného novou předsedkyní společnosti.

Miroslav Válka

Ústav evropské etnologie

FF MU Brno

Příchod části účastníků na družební setkání českých a slovenských etnologů na Velké Javořině 25. září 2021. V čele Roman Malach a Hanka Hlášková. Foto M. Válka.

Společné foto účastníků družebního setkání českých a slovenských etnologů na Velké Javořině 25. září 2021. Uprostřed předsedkyně NSS Katarína Popelková a předseda ČNS Jiří Woitsch.

Contents

Articles (peer reviewed)

Daniel Dědovský: <i>Genesis of Early Ethnological Theories and Methods</i>	5
Jiří Zounek – Oto Polouček: <i>Everyday Life of Rural Elementary Schools in South Moravia during the Post-Socialist Transformation</i>	31
Silvia Letavajová: <i>Anthropology and Political Narratives (Mis)Using the Theme of Modern Migrations</i>	51

Material Articles (peer reviewed)

Jana Křivánková: <i>Forgotten Brickworks. The History of the Production and Use of Bricks in Strachotín (District of Břeclav)</i>	65
Jitka Petřeková: <i>The Influence of Tourism on the Life and Culture of Residents in the Wallachian Village of Velké Karlovice. On the Example of the Polanský Guesthouse</i>	88

Personalia	112
-------------------------	-----

Books	127
--------------------	-----

Exhibitions	136
--------------------------	-----

Reports	142
----------------------	-----

